

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

LIBRARY OF THE
MUSEUM OF COMPARATIVE ZOOLOGY
AT HARVARD UNIVERSITY
1280 DIVISION STREET
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS 02138
U.S.A.

LTN

11641

Ի ՍՏՅՆԱԴՐԱՆԷ

ՍՆԷԼՆԻ ԳՐԱԳԱՐԵԱՆ

ՓԱՆԵԱՆՑ

БИБЛИОТЕКИ

Мелькопа Каспаровича

ШАНГЕВА.

№ 1067

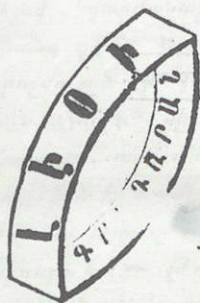
1999

1 0024

1 1 1 1 1 1 1 1

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՆՈՐ ԳՐԱԻՈՐ ԼԵԶՈՒԻ ՀԱՅՈՑ

Ս. ԳԱՆՍԱՆԵԱՆ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Հ. ԷՆՖԻԱՃԵԱՆՑ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ.

1870

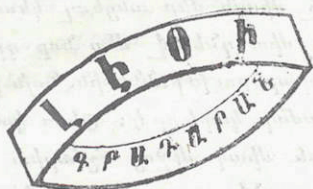
Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 20-го Юля, 1870-го года.

Зр. 1647

41641-60

1870

Կար ժամանակ — և այդ ժամանակը շատ հեռու չէ մեզանից — երբ մեր հրապարակական թերթերում երկու կուսակցութիւն, իրարու հակառակ դրօշակների տակ մըտնելով, զարմանալի յամառութեամբ պատերազմում էին միմեանց դէմ: Այս դրօշակներից մինի վրայ խոշոր տառերով դրոշմուած էր հետևեալ վերտառութիւնը. «ՋՆՋՈՒՄՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՐԻ», միւսի վրայ — «ՋՆՋՈՒՄՆ ԳՐԱՅԱՐԻ»: Աշխարհաբարը, ասում էին առաջինները, աղաւաղութիւն է, օտարութիւն է, ռամկական մտքի ծնունդ է. զրաբարն է մեր բուն լեզուն, աշխարհաբարի գոյութիւնը զրաբարի վերածնութեան արգելք է. — թող ջնջուի աշխարհաբարը: Գրաբարը պընդում էին երկրորդները, հին կեանքի թարգման լինելով՝ իր պարտքը վաղուց կատարեց, նոր ժողովուրդը չէ կարող հին ու մեռած լեզուով վարուիլ. այլ ինչպէս որ լատիներէնին յաջորդեցին ռոմանական լեզուները կամ հին յունարէնին՝ նորը, այսպէս և հին հայերէնին պէտք է յաջորդէ նորը, եթէ չենք կամենում ժամանակի բնական ընթացքին հակառակ ուղղութիւնով գնալ. — թող ջնջուի զրաբարը: Այսօր, բարեբաղդաբար մեզ համար, այս կարևոր խնդիրը վճռուած, աւարտած է համարվում, երկու լեզուի իրաւունքների սահմանները որոշուեցան, և եթէ մի քանի մութ անկիւններում վէճը

տակաւին շարունակվում է, զոնեա ամէն քիչ շատ բանիմաց հայ համոզուած է, որ հին լեզուի զիտութիւնը անհրաժեշտ կարևոր է մեզ ոչ միայն մեր անցեալ կեանքը, մեր կրթօնը հասկանալու, այլ միտ զնելով մեր նոր զրաւոր լեզուի հնի հետ ունեցած յարաբերութիւններին, նոյն իսկ այժմեան լեզուի զիտութեան համար կարևոր է: Միւս կողմից, նոր լեզուն ճանաչուելով իրրև միակ միջոց ճշմարիտ լուսաւորութիւն և զիտութիւն տարածելու, բարձրացաւ իր անպատուութիւնից. «ասմիական», «սեփական» և ուրիշ սոցա նման անվայել ածականները վերացան նորա վրայից ու առանձին ուշադրութեան և ուսումնասիրութեան առարկայ դարձաւ:

Սակայն այս նոր լեզուն դեռ իր օրօրոցի մէջն է և զարդանալու ու մշակուելու կարօտ: Ահա այս փափուկ խնդիրն է պարապեցնում այսօր մեր բանասէրներին, թէ մեզանում և թէ ճաճկատանում, բայց մինչև այժմ մի որոշ հետեանքի չեն հասել: Ամանց կարծիքը այն է, թէ լեզուն բնութեան արդիւնք լինելով՝ հարկ է թողնել որ ինքն իրանից առաջանայ, աստիճանաբար և բնական ճանապարհով զարդանայ այնպէս, ինչպէս որ մինչև այժմ ինքն իրանից ձեւակերպուած է, մինչև որ լեզուն ինքն իրան կատարելագործէ: Այս անորոշ և տարտամ ուղղութիւնը, աւելի ճիշդ անուղղութիւնը, որ բազմաթիւ կուսակիցներ ունի, գուցէ նորանով է արդարանում, որ այս տեսութեան հետևողները իրանց երկիւղածութեան մէջ վախենում են լեզուն բռնազբօսելուց և արուեստական կերպարանք տալուց նորան: Արիշները, ընդհակառակն, փորձեցին լեզուի բնական ընթացքը բռնելով՝ յետ տանել նորան և որքան կարելի է հին լեզուին մօտեցնել ու նմանացնել: Այս փորձը փորձողները իրանց չափազանցութեան մէջ այնպիսի ծիծաղելի հետեանքի հասան, որ այժմ հետևողներ չունին: Կան վերջապէս մի կարգի մարդիկ, որոնք իրանց անձնական ճաշակին

և հաճոյքին հետևելով՝ ինքնակամ փոփոխութիւններ են անում լեզուի հիմնական օրէնքների ու ձևերի մէջ, մշակելով նորան ըստ մասին հին հայերէնի և ըստ մասին եւրոպական լեզուների ազդեցութեան տակ:

Երկար և մեր նպատակից դուրս բան կը լինէր քննել մանրամասնաբար թէ՛ որք այս երկու տեսութիւններից, այսինքն առաջինից և վերջինից, ճշմարտութեան աւելի մօտ է. այս միայն յայտնի է, որ վերջին ուղղութիւնը ազատ և անձնական հեղինակութեան վրայ հիմնուելով, ինչպէս ուրիշները արդէն նկատեցին, շատ վտանգաւոր է լեզուի անկախութեան համար: Որովհետև եթէ ընդունում ենք նոր հայերէնի զոյութիւնը, չենք կարող ժխտել նորա հիմնական օրէնքների զոյութիւնը, որոնք առանձին բնաւորութիւն ու կերպարանք են տալիս նորան, հետևաբար և ոչ որ իրաւունք ունի ձեռնամերձ լինել այդ օրէնքներին: Ուրիշ բան է բառական փոխառութիւնը, որ աչքի առաջը ունենալով լեզուի ազգատութիւնը, անհրաժեշտ կարիք է համարուել. մանաւանդ որ այս տեսակ փոխառութիւնները, եթէ չափով ու խոհեմութեամբ լինին, չեն կարող մի վնաս հասցնել լեզուի անկախութեանը: Այդուի հոգին հիմնական օրէնքների ու ձևերի մէջ է պարունակվում, որոնք անհատի իշխանութիւնից բարձր են: Պաշտպանութեան արժանի բան է, ասում է Մաքս Միւլլերը զերմանացի ուսումնականը, որ լեզուն թէև անընդհատ փոփոխութիւնների է ենթարկվում, բայց և այնպէս մարդս իշխանութիւն չունի ոչ մի փոփոխութիւն անել լեզուի մէջ և ոչ պատահած փոփոխութիւնների առաջն առնել: Ինչպէս որ անհնարին է փոխել այն օրէնքները, որով կատարվում է արեան շրջանառութիւնը, կամ մի մաս աւելացնել մեր հասակին, այսպէս անկարելի է փոփոխել լեզուի օրէնքները կամ մեր ազատ կամքով նոր բաներ հնարել: Մարդս իշխում է բնութեան վրայ այն

ժամանակ, երբ նորա օրէնքները իմանում է և հպատակում է այն օրէնքներին . այսպէս և բանաստեղծն ու փիլիսոփան լեզուի տէր են դառնում, երբ իմանում են նորա օրէնքները և հպարակում են այդ օրէնքներին⁶ : Փոքր ինչ յետոյ այս էլ է ատում . « Թէև առանձին անհատը ըստ երևութիւն առաջին ներգործողն է հանդիսանում նոր բառերի և նոր քերականական ձևերի կաղնութեան մէջ, այնու ամենայնիւ նորա գործունէութիւնը միայն այն ժամանակ է սկսվում, երբ նորա անհատականութիւնը (individualité) խառնվում է այն դերդաստանի, ցեղի կամ ազգի գործունէութեան մէջ, որին պատկանում է ինքն անհատը⁶ :

Այս ճշմարտութիւնը մի ուրիշ խնդիր է հանում մեր առաջ, որին մինչև այժմ պէտք եղած ուշադրութիւնը չէն դարձրել մեզանում : Մեր խօսքը ժողովրդական կամ գաւառական բարբառների վրայ է : Այն կարծիքը թէ ժողովրդական բարբառները գրականական լեզուի ազաւազութիւնն են, բոլորովին սխալ է համարում նոր ժամանակների զիտութիւնը : Ընդհակառակն, անաչառ քննութիւնները ցոյց տուին, թէ գաւառական բարբառները ունին շատ ձևեր, որ գրականական լեզուի ձևերից շատ հին են, իսկ բառերի հարստութեան կողմից այս վերջինը շատ բանում տեղի է ապրի առաջիններին : Նւեթէ բաղբի բերմամբ այդ գաւառական բարբառներից մէկին յաջողում է զբաւոր լեզուի աստիճանին ամբառնալ, այդ պատճառ չէ որ նա բաժանուի իր նման բարբառներից և իբրև մի ովասիս մնայ ամայի անապատում : Գրականական լեզուն միայն այն ժամանակ պահպանում է իր կենդանութիւնը, երբ իր և միւս բարբառների մէջ եղած կապը չէ խզվում : Մի լեզու որ իր բնական հողից բաժանվում, հեռացվում է իրան սնունդ տուող բարբառներից, այդպիսի լեզուի բնական զարգացումը անմիջապէս ընդհատվում է : Այս բաղղին պատահեցաւ մեր

Հին կամ զրարար լեզուն, ինչպէս որ բաւական պարզ ցոյց տուին նորագոյն քննութիւնները: Իսկ ուր որ զրականական լեզուն գաւառական բարբառների հետ պինդ կապուած զարգանում է, այն տեղ զրաւոր լեզուի գոյութիւնն ու կենդանութիւնը երկար ժամանակների համար ապահոված է: Գրականական լեզուն ընդունում, հաստատում է մի օրէկից ձեւ կամ ասացուած, գաւառականները ներկայացնում են յիսունը և իւրաքանչիւրը իր առանձին բարակութեամբ: Ն[ժ է կեանքի մէջ հանդէս են գալի նոր մտքեր (ընկերական անշուշտ և ոչ ուսումնական), բարբառները ներկայացնում են նոր անուններ իրանց զանձարանից. և յայնի է որ նոքա շատ հարուստ են այդ կողմից: Հասարակ մարդկանց լեզուն, որոնց կեանքը բնութեան հետ մօտիկ կապակցութիւն ունի, ինչպէս են օրինակի համար հողագործները, հովիւները, որսորդները, ձկնորսները և այլն, սոցա լեզուն, ասում ենք, աւելի կենդանի ու պատկերացուցիչ է, որովհետեւ այս կարգի մարդիկը ազատ օղի մէջ, բաց երկնքի տակ սպրեւով՝ նոցա աչքը աւելի հեռու է կարում, նոցա ականջը աւելի լաւ լսում է: Այս պատճառով նոքա զարմանալի ճշգոյթեամբ նկատում են բնութեան մէջ պատահած ամենափոքր փոփոխութիւնները և յարմար անուններ են տալիս նոցա. այսպէս հովուի լեզուն հարուստ է կենդանական կեանքի մէջ պատահած երեւոյթների անուններով, հողագործինը բոյսերի, ընկեղէնների վերաբերեալ բառերով, և այլն: Այս բառերից շատը ժամանակ անցնելով մոռացվում են, երբ ժողովուրդը բաժանվում է այն կեանքից, որի մէջ գտնուած ժամանակը ստեղծեց բոլոր այդ բառերը իր ամէնօրեայ կեանքի բացատրութեան համար:

Թէ ինչ մեծ օգուտ կունենար մասնաւորապէս մեր լեզուի համար զիսաւոր գաւառական բարբառների ծանօթութիւնը իւրաքանչիւրը իր առանձին քերականութեամբ և բառ-

զրքով, այդ կարծումներ ամէն բանիմաց անձի պարզ հասկանալի է: Մի լիզու որ իր կենսատու աղբւրից հեռու է պահում, որ իր զարգացման համար միայն զպրոցական միջոցներէ գիմում, միայն զբքերից է ուսանում, այդպիսի լիզուն, համարձակումներ ասել: կազմուելուց առաջ մեռնելու վտանգի մէջ է ընկնում: Այս վտանգը կարող է պառնալ մեր նոր լիզուին, որ իր կազմութեան առաջին աստիճանում արդէն ոմանց զրչն սակ այնքան հեռացել է կենդանի ու բնական խօսքից, որքան հեռու է արուեստական ծագելը բնական ծագից: Ճամանակ է այս խնդրին աւելն ուշադրութիւն դարձնել, եթէ չենք կամենում ապագայ սերունդներէ համար նորանոր դժուարութիւններ պատրաստել լիզուի մշակութեան գործի մէջ. դժուարութիւններ, որ նորանով աւելն ցաւալն կը լինին, որ մեր յաջորդները կը սախպուին անշուշտ յետ դառնալ մեր բարձրացրած շինութիւնը կործանել ու լիզուի շէնքը նորից սկսել. . . .

Մենք հայերս ներկայումս ունինք երկու զբաւոր լիզումներ համարվում է ներկայացուցիչ արեւմտեան բարբառների և այս դարու սկզբից մշակվում է ճաճկաստանում (գլխաւորապէս Վ. Պօլիս և Զմիւռնիա), միւսը իբրև ներկայացուցիչ արեւելեան բարբառների գործածութեան մէջ է Ռուսաստանի շայտց մէջ զրեթէ այս դարու կէսից: Թէ որը այս լիզուններից ժամանակով առաջնութեան իրաւունքը կը ստանայ, կամ թէ միտ գնելով երկու լիզունների միմեանց վրայ ունեցած ազդեցութեանը, կը յաջողը՞ արդեօք երկուսի ընտիր մասերի բաղադրութիւնից մէկ ընդհանրական լիզու առաջացնել, — այդ կախուած է մեր կեանքի ապագայ պայմաններից. առայժմ ոչ մինը այդ բարբառներից այն աստիճանի կատարելութեան չէ հասել, ինչպէս որ շատ ուղիղ նկատում է մի բանասէր, որ կարելի լինէր ներկայումս այդ մասին մի որեւիցէ եզրակացութիւն անել: ՊՄինչև այժմ,

ասում է պ. Ք. Պատկանեան, այս գրաւոր բարբառներէց ոչ մինը չառաջացրեց ոչ հանճարեղ ազգային բնաստեղծ և ոչ տաղանտաւոր մատենագիր, որ լեզուին տային այն ներքին կապը և կատարելութիւնը, առանց որի գրականական լեզուները կատարելագոյն չեն հաստատում: Մասնաւորապէս Ռուսաստանի չայոց գրաւոր լեզուն, արեւելեան բարբառների, ներկայացուցիչը, շատ պակասաւոր է այդ կողմից: Ամէն մարդ գրում է իր ուղածին պէս, յարմարելով միայն մի քանի ընդհանուր գրականական սրբանունների: Քերականական ձեւերը ղեռուս հաստատութիւն չեն առած. որոշուած չէ, թէ ի՞նչ կարելի է և ինչ չէ կարելի փոխ առնել հին լեզուից, որ մի անսպառելի աղբիւր եղած է, որից հեղինակները համարձակ նիւթ են առնում նոր գրաւոր լեզուի համար⁶:

Այս խօսքերից ըստ մասին դուշակվում է մեր ներկայ աշխատութեան բնաւորութիւնը: Մեր միտքը չէ ամենևին քերականութիւն գրել. այդ յանդիմութիւնը հեռու է մեզանից, միտ գնելով այն գրութեան, որի մէջ գտնվում է մեր մանուկ լեզուն: Մեր դիտաւորութիւնը եղել է միայն լեզուի զլխաւոր ու ամենասովորական ձեւերը մէկտեղ հաւաքել. դուցէ այս փոքրիկ աշխատութիւնը յորդոր լինի աւելի մանրամասն դիտողութիւններ գրելու նոցա՝ որոնց քաղցր ու սիրելի է մայրենի լեզուի յառաջադիմութիւնը*:

* Մենք մեր կողմից խոստովանում ենք, որ քիչ օդուտ չբաղեցինք Հ. Արսէն Այոբեան վարդապետի Քերականութիւնից, որ շատ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է պարունակում ընդհանրապէս հին և նոր հայերէնների վրայ: Այս պատուական աշխատութիւնը հրատարակուեցաւ Վեննայում 1866-ին այս վերնագրով. «Քերական քերականութիւն աշխարհարար կամ արդի հայերէն լեզուի, հանդերձ ներածութեամբ և յաւելուածով»:

Ա. ՀՆՁԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱՌԵՐ

§ 1. ՀՆՁԻՒՆՆԵՐԻ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — Իւրաքանչիւր բառի մէջ երկու բան ենք նկատում, միայնք և հնչւեն, կամ հօգի և մարմին : Առաջինը ներկայացնում է մեզ բառի մէջ սրբունակուած հասկացողութիւնը, երկրորդը՝ հնչւեններ, որոնք արտաբերվում են և առանձին, և միմեանց հետ կապակցուելով : Հնչւենների կողմից բառերը բաղկանում են երկու տարրից — ձայնաւոր և բաղաձայն հնչւեններից, որոնց արտաբերութեան համար գործ են դրվում հետեւեալ երեք գործարանները . կոկորդը, բերանը և շրթուները : Շատ հին լեզուներում, որոնք վաղ ժամանակներում են զարգացել, ինչպէս է օրինակի համար սանսքրիտը*, միայն երեք ձայնաւոր հնչւեն կայ . ա, ւ, և օ, որոնք համարվում են արմատական հնչւեններ և արտաբերվում են վերելք յիշուած գործարաններով : Բայց ժամանակ անցնելով երկու նոր միջին ձայնաւորներ կազմուեցան. է և օ : Առաջինը ա և է ձայնաւորների միջին տեղն է բռնում, ինչպէս լատինացոց ձօ, որ կազմուեցաւ հին ձ

* Սանսքրիտը Հնդկաց հին ու սրբազան լեզուն է, որով գրուած են նոցա վեղա ասած կրօնական գրքերը և այժմ միայն բրամաներին և դիւանականներին ծանօթ է : Այս վերջինները սանսքրիտ լեզուն համարում են մայր բոլոր հնդկա-եւրոպական ասած լեզուներին . բայց սէտք է կարծել թէ սոքա նորանից առաջ եկած լինին, այլ միայն սանսքրիտը զարմանալի հարստութիւն ու կատարելութիւն ունենալով բոլոր միեւնոյն ցեղի սլաոնական լեզուների տարրերը իր մէջ քիչ թէ շատ բովանդակում է : Սանսքրիտի այբուբենի թիւը յիսուս է և մինչև քսան վանկից բաղկացած բառեր շատ ունի : Այս տառերը նոյն լեզուի մէջ բէվանաբէն են կոչվում, այսինքն բի-յաբէ, որ ձախից դէպի աջ են գրվում : Գրականութիւնն էլ շատ հարուստ ու հին է . Քրիստոսից հարիւրաւոր դարեր առաջ գրուած գրքեր կան, մինչև քրիստոնէական կրօնի սկզբներումը դեռ սլաոնականութեան մէջ էր :

Հնչեւներէից և Ֆրանսիացոց ձի = է, որ համապատասխանում է մեր արևելեան բարբառների աշ = է սղմանը : օ ձայնաւորը ա և աւ ձայնաւորների միջին տեղն է բռնում, ինչպէս է օրինակի համար Ֆրանսիացոց ձւ = օ, որ համապատասխանում է մեր աւ երկբարբառի սղմանը — աւր = օր :

Այս ձայնական փոփոխութիւնները, որ ձայնաւորներից բաղաձայնների վրայ էլ են տարածվում, մեծ նշանակութիւն ունին լեզուների պատմութեան մէջ : Քիչ լեզու կայ, որի բառերը ժամանակ անցնելով կերպարանափոխ չլինին ձայնաւորների և բաղաձայնների փոփոխմամբ, սղմամբ, աւելադրութեամբ, զնգչմամբ և յետ ու առաջ դասուելով . սորանով է որ շատ նոր լեզուներ իրանց առանձին կերպարանքը ստացած են, սորանում երևում է նոյնպէս մէկ կողմից հին ու նոր հայերէնների և միւս կողմից այժմեան հայ բարբառների մէջ եղած էական զանազանութիւնը : Տարակոյս չկայ որ այս ձայնական փոփոխութիւնները պատահական չեն, այլ որոշ օրէնքների են ենթարկվում : Այս օրէնքները մարդկային մտքի հնարք չեն. բնդհակառակն մարդս պէտք է հպատակէր այդ օրէնքներին, առանց նոյա զոյութիւնն անգամ իմանալու :

Հայերէն հին և նոր լեզուների համեմատութիւնից պարզ երևում է, որ

1) աշ երկբարբառը արեւմտեան բարբառներում սղվում է միշտ ա, իսկ արևելեաններում է . ինչպէս. հայր-հոր, հէր-մայր-մոր, մէր . ծայր-ծոր, ծէր . այլ-ալ, էլ և այլն : Բայց այս հիմնական օրէնքը ազաւաղութիւն համարուելով՝ երկու կողմի զբաղէաները սկսեցին խառն գործ զնել երբեմն նոր, երբեմն հին ձևը (այս և աս, էս. այնպէս և անպէս, էնպէս), որ աւելի մեծ ազաւաղութիւն է : Միայն կան բառեր, որոնք միայն նոր ձևով են վարվում. այսպէս են՝ էլ և եզուց (և ոչ այլ, այդուց) : Գարձեալ բայերի խոնարհման մէջ երկու կողմն էլ

միաբան պահում են նոր ձևը. ինչպէս եկէ՛ք, տարէ՛ք, մի՛ գաք, խոստացաք, փոխանակ եկա՞ք, մի՛ գա՞ք : — Գրոց լեզուի կերպք և կերէ՛ք, կալա՞ք և կալէ՛ք կրկնակի ձևերից պարզ երևում է, որ այ երկբարբառի սղման սկիզբը խոր հնու թեան մէջ պէտք է որոնել :

2) ոչ սովորաբար սլվում է ու. բոյն-բոան, կոյտ-կոատ, կապոյտ-կապոատ, դարձոյց-դարձրաց : Բայց գրաւոր լեզուի մէջ այժմ խորթ են համարվում քոր, լուս, թուլ. թէպէտ ածանցական և բարդ բառերում այս կանոնը ամէն բառերի վրայ է տարածվում. լուսաւոր, յոսսակտուր, թուլասիրտ : Այս հիման վրայ գրաբար ոչ և աչ հոլովական վերջաւորութիւնը փոխուել է ու. ձիոյ-ձիու, տեսանելոյ-տեսանելու, ողորմելոյ-ողորմելու :

Երևանի բարբառի մէկ առանձին յատկութեամբ ոչ երբեմն կրճատուելով փոխվում է ե. քոյր-քեր, լոյս-լիս : Արևելեան գրաւոր լեզուի մէջ այս յատկութիւնը իբրև հոլովական վերջաւորութիւն երևում է միայն բայերի անորոշ եղանակում. տեսնելի, գնալի, փոխանակ տեսնելու, գնալու, գալու, որ արևմտեան գրաւորին սեպհական է :

3) էա ամփոփուելով՝ դառնում է ե. ինչպէս՝ սեաւ-սեւ, ցորեան-ցորեն, լեարդ-լերդ. (միայն ուղղակի գրաբարից առնուած բառերում էա անփոփոխ է պահվում. սենեակ, մատեան, վայրկեան) : Բայերի մէջ՝ գնացել, տեսել, մեռել, ազատեց, սիրեց, փոխանակ գնացեալ, սիրեաց, ևայլն : Հոլովների մէջ՝ բարեւ, առաջեւ, փոխանակ բարեաւ, առաջեաւ : — Այս պատճառով է որ Լեւոն, Լեւոմբ հոլովական վերջաւորութիւնները ժողովրդեան մէջ դառել են Լեւնի, Լեւոմ — սովորու Լեւնի, սովորու Լեւոմ, թէև գրաւոր լեզուի մէջ կրկին հաստատուեցաւ հին ձևը : Նոյնպէս գաւառական են համարվում այժմ Յակորենց, Տէր Մարտիրոսենք, փոխանակ Յակորեանց, Տէր Մարտիրոսեանք :

4) Է արևելեան բարբառների մէջ սղվում է ու և է. այսպէս Թիֆլիսում ասում են ձոն, ալուր, հարուր. Երևանում — ձին, ալիւր, հարիւր : Գրաւոր լեզուն այստեղ էլ նորոգեց հին ձևը. ձին, ալիւր, հարիւր :

5) Առանձին կերպարանք տուած են նոր բառերին ա, ե և ո ձայնաւորների կորուստը. ինչպէս մա՛նեւ, հա՛նեւ, գա՛նեւ. — վ՛րայ, խ՛ղղեւ, աւ՛լեւ. — կոտ՛րեւ, կ՛րանաւ, ս՛րա, դ՛րանից, ն՛րանով : — Հոլովներում ա ձայնաւորի կորուսման կանոնը ազատ է պահել և չպահել, ինչպէս. բեր՛նի, բեր՛նում, բեր՛նով և բերանի, բերանում, բերանով. անից և տանից : Բայց սղելով գրում են միշտ ձկ՛նում, ձկ՛նից, մկ՛նից :

6) Բաղաձայններից պատահում են դուրս ընկած բ, ճ և շ տառերից առաջ. քա՛շեւ, խա՛շեւ, ա՛ժան. ն բաղաձայնով կէս վանկ կազմող բառերի վերջը. ինչպէս. հոբո, լեռո, չոռ, էր, ոք, նի, իոխանակ հարսն, թոռն և այլն : Ընտանեկան լեզուի մէջ այս կարգի բառերը իրանց վերջը առնում են ը. մէկ բուռը հող, դառը օրեր, սառը խօսք, որոնցից ոմանք գրաւորի մէջ էլ ը-ով են վարվում : Միայն ու և չեւ բառերը միշտ տունց ը-ի են գրվում կամ ք-ով — ոտք և ձեռք : — Այստեղ պէտք է նկատել, որ աշխարհաբար լեզուն անեզական բառեր չունի. և այս պատճառով հին անեզական բառերը արդի լեզուում հոլովվում են եզակի և յոգնակի. փառք-փառքեք, աչք աչքեք, տանջանք-տանջանքեք : Քիչ անգամ պատահում է տեանել այդ ք տառը ուի փոխուած. ծախս, հոգս, պաս, ուտիս, որոնցից պասոս, ուտիսոս, դարձուածները :

7) Սրա հակառակ պատահում են երբեմն ն և հ տառերի աւելադրութիւն, ն բառերի մէջ, իսկ հ բառերի սկիզբը. մե՛ք, սրա՛ք, տեսա՛ք, կանա՛նչ, լի՛ղր, արտասու՛ք. — հորթ, հազնիլ, հանդ (անդ) հունդ (ունդ) (չին լեզուն ունի ամբառնալ և համբառնալ, ամբար և համբար, ապա և հապա,

մինչև նաև աստ. տես թիֆլիսեցոց աստու) : Այս կարգի բառերից ոմանք զբաւոր լեզուի մէջ մուտք չեն գտել. այսպէս են. Լանդ, Քինդ : Մաքրասէրները (pariste) մինչև բայերի վերջաւորութեան մէջ, ուր հին Տ տառը ն-ի փոխուած է, զըրում են. Տէ գիտե՞ք, զնանք կայն :

Ց. Վերջապէս կան բաղաձայն տառեր, որոնք յետու առաջ են դասվում. ինչպէս՝ դարտակ, սիպտակ, անկաջ, կարմունջ. կարպետ, Գձել կայն : Այս տեսակ բառերը առհասարակ զբաւոր լեզուի մէջ չեն գործ զըվում :

§ 2. ԲԱՌԵՐԻ ՅՍՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — Չայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների կրած փոփոխութիւնները, ինչպէս նաև նոր զբաւոր լեզուի հնի հետ ունեցած յարաբերութիւնները մեծ ազդեցութիւն ունեցան բառերի կազմութեան և նշանակութեան վրայ : Այս խնդիրը աւելի պարզ հասկանալի լինելու համար պահանջում է մի քանի բացատրութիւններ :

1. Յայնի է որ մարդս, մէկ որևիցէ երևոյթի կամ առարկայի անուն տալու համար հնչիւնները անմտարար չէ միաւորում բառերի մէջ, այլ իւրաքանչիւր բառ կազմում է նայելով թէ ինչ տպաւորութիւն է անում երևոյթը կամ առարկան իր զգացմունքների վրայ : Այսպէս օրինակի համար Տարդ բառը այլ և այլ ծանօթ լեզուներում պարունակում է իր մէջ զանազան հասկացողութիւններ, որոնցից իւրաքանչիւրը յատուկ ու սեպհական են մարդուն : Ղաթինացոյ homo բառը, Ֆրանսիացոյ l'homme ածանցուած են այն արմատից, որ երևում է humus (հող) humilis (ստոր, խոնարհ) բառերում. հետևաբար homo նշանակում է հողից ստեղծուած : Հայոց Տարդ բառը իր նշանակութիւնը գտնում է սանսքրիտ marla բառի մէջ, որից յուն. brotos, լատ. mortalis, Ֆրանս. mortel — մահականացու : Ուրեմն Տարդ նշանակում է մահանալու և մահ բառի նոյնանշան է : Սանսքրիտ mā արմատը նշանակում է չա-

փեւ, որից կազմուած է manu բառը նախ հոմոօրը և յետոյ հոմոօր
նշանակու թեամբ: Այս վերջինից ժամանակ անցնելով կազ-
մուեցան manava և manusha — մարդ, որոնցից իրանց սկիզբն
առած են զոթացի man և manisks բառերը նոյն նշանակու-
թեամբ, գերմ. mann և mensch, հայ. մանուկ և մանչ: Հայե-
րէնում կայ և մի չորրորդ անուն մարդու համար — աչք, ո-
րից կազմուած է աչք ածանցը արիական աչ արմատից, որ նը-
շանակում է աչք և քաջ: Այս մի քանի օրինակներից պարզ
երևում է, որ լեզուի իւրաքանչիւր բառը պարունակում է մէկ
միտք, իբրև յայտարար մէկ որևիցէ ապաւորութեան, և եթէ
այսօր դժուար է շատ բառերի մէջ պարունակուած միտքը
գտնել, պատճառը այն ընդհանրական օրէնքի մէջ պէտք է
սրտնել, որին ենթարկվում են լեզուների մեծ մասը, այն է
ձայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների կրած փոփոխութիւնները,
որ զիտութիւնը անուանում է չափանիւն աղափոխութիւն: Այլ կը
կարծէր օրինակի համար թէ հոմոօր և հոմ բառերը միևնոյն
արմատից առաջ և կիսմ են, թէ անուան բառը ազգակից է սանաք-
nâman և գերմ. nahmen բառերին, թէ հայ. հայր և լատ. pater
բառերը ցեղակից են կազմութեամբ և նշանակութեամբ: Բայց
զիտութիւնը չէ դժուարանում նմանեցնել հայր և pater, père
բառերը, այն հիման վրայ, որ սկզբնական p հայերէնում
յաճախ փոխվում է և. հնգ - յուն. pente, հոմ - յուն. pyr,
հոմ - լատ. pater հեռու - սանաք. parul *:

2. Վերևը առաջ բերուած օրինակներից երևում է զար-
ձեալ, որ միևնոյն առարկան, այլ և այլ տպաւորութիւններ
զործելով մարդուս վրայ, կարող է երկու և աւելի անուն
ստանալ. աչք և հոմոօր, աչքայ և Քոֆաօրը և այլն, որոնք միշտ

* Այս փոփոխութիւնները պատահում են և միևնոյն լեզուի բար-
բառներում: Այսպէս նոյն է տառը մեր բարբառներում փոխվում
ք և ք. հոտ-ֆոտ, հոգ-ֆոգ, հայ-խայ, հաղար-խաղար:

միմեանց տեղ չեն կարող գործ զրուիլ: Բարի և շար, լաւ և զոտ ածականներից վերջինները գործ են ածվում ամէն տեսակ առարկաների համար, իսկ առաջինները միայն շնչաւորների վրայ խօսելով: Բարի և շար ներքին յատկութիւններ են, լաւ և զոտ արտաքին: Այս պատճառով մենք ասում ենք անխտիր. Բարի կամ լաւ ճարտ, շար կամ զոտ երեխոյ, բայց չենք կարող ասել Բարի Գիրք կամ շար Գրիչ, այլ միայն լաւ Գիրք, զոտ Գրիչ: Այս նշանանշան կամ հոմանուն բառերը շատ առատ են լինում մանաւանդ լեզուի զարգացման սկզբնական ժամանակներում: Բնութեան և կեանքի երևոյթները մեծ տպաւորութիւն են գործում մտադասաս ժողովրդի վառ երեւակայութեան վրայ. բաւական է որ մէկ առարկայ իր օրեկից է նոր յատկութեամբ զբաւէր մարդու ուշադրութիւնը և նոր անունը սակզուած էր: Չին շնգկաց լեզուի մէջ, օրինակի համար, 11 անուն կայ լոյսի համար, 15 ամպի համար, 20 լուսնի համար, 26 օձի համար, 33 մարդասպանի համար, 35 կրակի համար 37 աւրեգակի համար: Այսպիսի առատութեան պատճառով նոյն նանշան բառերի մէջ յառաջանում է նախ Գոյոմեւեան համար, ինչպէս կենդանական ցեղերի մէջ, որի հետեանքը այն է լինում, որ անյարմար համարուած բառերը կամաց կամաց ու չընչանում, անյայտանում են և վերջապէս իւրաքանչիւր առարկայի համար մնում է մի բառ: Այսպէս մեզանում արքայ և Ռաֆտար, ճարտ և պարտար, ըմպել և խմել բառերից գործածութեան մէջ մնացել են վերջինները:

Մեր նոր հայերէնը մասնաւորապէս շատ հարուստ է նոյնանշան բառերով և սորա զլիսուոր պատճառն այն է նախ, որ ժողովրդական լեզուի բառերը որոշ նշանակութիւն ստանալուց յետոյ, զբազէտները սկսեցին զբարբից նոր նոր փոխառութիւններ անել: Այսպէս երեան եկան ծառայ և սպասար, պարտել և որսնել, պարտած և յոգնած նոյնանշանները, ու

րոնցից վերջինները հին լեզուից փոխ առած են : Այս րնեան վարդապետը արեւմտեան լեզուի լճնցնէլ (աւարեւել) բայի 12 նոյնանշանները յիշում է, որոնցից կէսը զրաբար են ,

Միւս կողմից բառերի ամփոփմունքը նոյնպէս շատ նոյնանշանների առաջ զայլու պատճառ են դառել : Այսպէս օրինակի համար հոարք բառից կազմուեցան հոարբել, հոարել, հարել բայերը, որոնց նշանակութեանը մէջ մեծ բարակութիւններ կան. մենք ասում ենք զբր հոարբել, ասան հոարբել, Լուսիլ հարել և ոչ ընդհակառակն՝ զբր հարել, Լուսիլ հոարբել և այլն, որովհետեւ հոարբել կը լինի սրով, հարել՝ մկրատով կամ ուրիշ փոքր գործիքով, հոարբել մէկ որեւիցէ կարծր առարկայ : Չենք յիշում հոարբել բայի ուրիշ նոյնանշանները — հարաբել, հարբել, հարբել, որոնց վրայ փոքր ինչ ներքեւ առիթ կունենանք խօսելու :

3. Ինչպէս որ մի առարկայ կամ երևոյթ կարող է մեր ուշքը զրաւել իր մի քանի յատկութիւններովը, հետեւաբար և մի քանի անուն ստանալ, այսպէս և սորա հակառակ մի քանի առարկայ կամ երևոյթ կարող են միևնոյն սպասորութիւնը անել, ուրեմն և միևնոյն անունը կրել : Սորանից դուրս են գալի լեզուի մէջ նոյնանշան բառեր զանազան նշանակութեամբ, ինչպէս լեզու մարդու, լեզու զանգակի, Լեւրի թղթի, Լեւրի վարդի և այլն : Առհասարակ ամէն ազգի մեջ աւելի հասկացողութիւն կայ քան բառ, և այս պատճառով դժուարութիւն է զգացվում ամէն հասկացողութեան համար սեպհական բառեր գտնել : Այս պակասութեան առաջն առնելու համար ժողովուրդը զգալի կամ նիւթական առարկաների անունները, փոխաճ տալիս է վերացական առարկաներին. բառը թողնում է իր սեպհական նշանակութիւնը և ուրիշ նշանակութիւն ստանում, որ և կոչվում է փոխաբերական : Այսպէս՝ սուր, բուռ, վառ, ծաղիկ և այլն սկզբումը անշուշտ քանակի է, ասի ծառի

համար էին ասում, յետոյ հոգի, Երեւոյնայութեան, Էւանգելի համար: Նոյնպէս ցած և սորոք գործ են անվում թէ նիւթական և թէ բարոյական նշանակութեամբ. ցած սեղան, լէւան սորոքոք, և ցած հարդ, սորոք Բնասորութեան: Փոխաբերութիւնների մէջ կան այնպիսիները, որոնք շատ լեզուների համար հասարակաց են, բայց կան և յատուկ փոխաբերութիւններ, որոնց չէ կարելի բառ առ բառ թարգմանել. ինչ որ մէկ լեզուի համար զեղեցիկ է, միւսի համար կարող է շատ ազել լինել: Ձորօրինակ այս խօսքերը հայերէնի սեպհական են ու չեն կարող թարգմանուիլ. արեւո խաւարեցաւ, արեւիք ձեռնի՛ճ, ճուղիք գեր և այլն:

Հայերէն լեզուի վերաբերութեամբ պէտք է նկատել, որ նոյնահնչուն բառերը միշտ փոխաբերական նշանակութիւն չունին, այլ կամ հին բառը նոր լեզուի մէջ նշանակութիւնը բոլորովին փոխած և յետոյ զբահանութեան մէջ կրկին հին առմամբ գործ գրուած է, կամ նոյն բառը ձայնաւոր և բաղաձայն տառերի կորուսմամբ և յետ ու առաջ դասուելով՝ այլևայլ նշանակութիւն ստացած է: Այսպէս դասուել և դասուած ժողովրդեան լեզուով նշանակում են շահիլ և շահ, օգոստ, իսկ գրաւոր լեզուով դասուել նշանակում է խորհել և դաստաստան չլարել: Գարձեալ գործ և գործել բառերը հին առմամբ նշանակում էին работа, работатъ, travailler, այժմ այդ մտքով վարվում են բան և բանել, իսկ գործել յատուկ մտքով վարվում է միայն — դաս, գոլարայ գործել, կամ փոխաբերական մտքով՝ ձեռք գործել: Նոյն բան ից կազմուած է բանոր (գործաւոր), որ ոչինչ յարաբերութիւն չունի իր նոյնահնչուն բանասոր (մըստաւոր) բառի հետ: Գարձեալ արժան նշանակում է մոյլել, մտնելու և դասարել — անգնիլ, անգնասանալ, բայց ք տառի կորուսմամբ աճան նշանակում է դիւրագնի և դասարել ք ձայնաւորի կորուսմամբ՝ յոգնիլ: Այս բաւական չէ: Տառերի հետզհետէ կրած փոփոխութիւնները շատ բառերի ՚ի սպառ մոռացուելու

պատճառ եղան: Վեր առնենք օրինակի համար հին կեալ բայր. եւ երկբարբառի ամփոփուելովը կեալից պէտք է կազմուէր կեալ, բայց որովհետեւ այս վերջին բայը զանվում էր արդէն լեզուի մէջ իր որոշ նշանակութեամբը (մնալ), այս պատճառով կեալ անհետացաւ և նորա տեղ փոխ առնուեցաւ **ապրել** (ազատուիլ), որ այնուհետեւ իր նշանակութիւնը փոխեց ու կեալ բառի մտքով գործ դրուեցաւ. **ապրանք** բայանունն էլ զաճառք և **ապրանք** բառերի նշանակութիւնը ստացաւ:

4. Պարզ հասկացողութիւններից անցնինք բազաղրեալներին, կամ քերականական լեզուով խօսելով՝ բարդ և ածանցեալ բառերին: ձիշդ խօսելով այս վերջիններն էլ, այսինքն ածանցական բառերը, սկզբնական ժամանակներումը բարդ բառերից չէին զանազանվում, այսինքն նոցա պէս երկու կամ աւելի արմատական բառերից էին կազմվում. յետոյ ձայնական ազաւազութեան ենթարկուելով՝ վերջին արմատը իր նշանակութիւնը կորցրել և աննշան **հաննի** է դառել: Ասածիս ապացոյց կարող են լինել ածանցական մասնիկներից մի քանիսը, որոնք իրանց սկզբնական կերպարանքը պահել են: Այսպէս, **ապրանք** բառի մէջ, **ապր** **անք** բայի արմատն է, ուրեմն և հասկանալի է թէ՛ ինչի համար **ապրանք** նշանակում է սողալու ընդունակութիւն ունեցող: **Ձրբեղ** բառի եղ վերջաւորութիւնը **եղանք** բայի արմատն է, բայց ինչի՞ համար նոյն **զք** արմատի վրայ աւելացնելով **ապր** մասնիկը (գորաւոր) **զքբեղ** բառի հասարակագոր նշանակութիւն է ստանում. կամ ի՞նչ զանազանութիւն կայ **երկնային**, **երկնասոր**. **Դժոխային**, **Դժոխանք** բառերի մէջ, — այդ **դժուար** է այսօր մեկնել և պատճառը վերևը յիշեցնել:

Որքան մեր հին լեզուն հարուստ է ածանցական և բարդ բառերով, այնքան նորը ազգատ է, և մեր զրազէտները այդ պակասութեան առաջն առնելու համար զբարբար լեզուին դի-

մել են, թէ և կան ածանցներ և բարդութեան ձևեր, որ նոր լեզուին սեպհական են: Մորանից հասկանալի է, որ բարդ և ածանցեալ բառերի մէջ մանող շատ բառեր իբրև պարզ չեն բանում, կամ գէթ խորթ ու անտղոր են: Մենք միշտ գործ ենք դնում Տարեմաբեր, ործառնաբեր, վաճառաւոր, սկստաւոր (գաւառական են՝ ահաւոր, վախաւոր) . բայց օտար են հնչում Տարեմա, ործառն, (գրամի մաքով) վաճառա, վաճառեւ, հարկաւել, որոնց սեղ հասարակօրէն վարվում են. գիրք, փայլ, սպրաւոր, ծախել, զարկել կամ մանաւանդ խփել:

Աւելորդ ենք համարում ածանցական մասնիկները և բարդութեան ձևերը այստեղ մէկմէկ շարել. * յիշենք միայն այն՝ ինչ որ նոր լեզուին յատուկ ու սեպհական է:

Մոր հայերէնին յատուկ է, միեւնոյն բառը կրկնելով, բարդ բառ կազմել յօդակապով կամ առանց յօդակապի միացած. պէտպէս, տեղիտեղի, դէժո՛ւրէժ և կամ մանաւանդ բաժանուած. հոսս հոսս, սուր սուր, ծոռո ծոռո, շոտտ շոտտ, կամայ կամայ: Այս տեսակ բարդութիւնը յատուկ է մանաւանդ բայերին, և ցոյց է տալի գործողութեան մանր կրկնութիւնը կամ անընդհատ սեղանութիւնը, ինչպէս. չէ՛չէ՛ել, լսո՛վնփել, զարկել, շփել: կամ բնական ձայների նմանողութեամբ՝ ճաճէ՛լ, ճաճաւ, արտարտել, խշխշալ և այլն: Այժմ սոցա վրայ աւելացնենք սոս, ոս, փ (երեքն էլ հատանեմ բայի հոսս արմատիցն են) մասնիկներով կազմուած բայերը, ինչպէս են՝ կրճապակ, հոտոպակ, մորթոպակ, կոտորակ, կը ստանանք բայերի այն ձևը, որ Ռուսաց քերականութիւնները անուանում են многократный видъ: Կարել և կարպել մեղանում այն զանազանութիւնը ունին, ինչ որ ռուսերէնի մէջ ունին разбить և разбивать բայերը: այսպէս և կարել — связать, կարպել — связывать և այլն:

* Տես իմ Գործնական Գիրականութեան Ա. հատորը:

Կայ մի ուրիշ բարդութեան ձև էլ, որով երկրորդ բառը Տ տառի աւելադրութեամբ առաջինի նմանն է յայտնում. Տուռուճուռ կամ Տուռճուռ, որից և Տուռել բայը սուտուճուռ խօսքեր. խառնճառը լուրեր: Նոյնպէս երկրորդ բառը փոքր ինչ փոփոխելով. մանրճուռ, ամեղպիեղ, ձախուճուխ, ճակուճուխ: Այս ձևերը, որ հին լեզուումն ել են երևում (խառնաճառն, աղխաճախք սպառապուռ, բարձրաճերձ), այժմ ընտանեկան լեզուի մէջ շատ գործածական են, բայց գրաւոր լեզուի մէջ մուտք չեն գտել:

Արեւելեան Հայոց լեզուին առանձին զարդ ու կենդանութիւն են տալիս գոյականով կամ բայի արմատով ու բայով կազմուած բաղադրեալ բայերը և ոճերը, որոնցից ոմանք միայն բաղադրական ձևով կարող են վարուիլ, ուրիշները մէկ բառով էլ: Այսպէս են առաջիններից. պահ տալ, հուս տալ, շող տալ (ուրիշ է շաղղել, իբր շաղխել), մտիկ տալ և մտիկ անել, դէմ անել, պաչ անել, իմաց անել, պար դալ, փուլ դալ, ծոր դալ, ման դալ. ման ածել, աչք ածել, կայլն: Նրկորդներից — անց կենալ (անցնիլ), անց կացնել (անցընել), շուռ տալ (շրջել? դարձնել), ցրիւ տալ (ցրուել) և այլն: Կան վերջապէս և այնպիսիները, որ մէկ ձևով մէկ բան են նշանակում և միևսով ուրիշ. այսպէս են՝ քաշ անել և քաշել, թափ տալ և թափել:

5. Մնաց մի քանի խօսք ասել օտար բառերի վրայ: — չին և նոր լեզուների քննութիւնից և համեմատութիւնից երևում է թէ չկայ լեզու, որ իր մէջ օտար բառեր ընդունած չլինի, որովհետև չկայ ազգ, որ ուրիշ ազգերի հետ հազորդակցութիւն ունեցած չլինի: Բայց Հայ ազգը այս դէպքում չափազանցութեան զարհուրելի օրինակ տուած է: Հայ ազգը հնութեան դարերից սկսած մինչև այսօրուան օրը զանազան ազգերի ազդեցութեան տակ ընկնելով, քաղաքականապէս և գրականապէս, բնական է, որ լեզուն էլ ողողուէր օտար բա-

ո.երով ու ձևերով: Այս ազդեցութիւնները, ինչպէս նկատեցինք, երկու տեսակ են. առաջինը ժողովրդական, արևելեան ազդերի մեզ հետ ունեցած սերտ հաղորդակցութիւններից առաջ եկած և երկրորդը՝ գրականական, արևմտեան ազդերից փոխ առած լուսաւորութեան պատճառով մուտք գտած: Առաջինը շատ աւելի զօրաւոր էր ու ընդհանրական. Պարսիկը, Արաբացին, Թաթարը, Թուրքը հետզհետէ այնքան անհամար բառեր ու ձևեր մեզ ժառանգութիւն թողած են, որ մեր հին գրականութիւնը անկարող եղաւ այդ զեղծմունքների առաջն առնել, և այսօր Հայը Հայի հետ խօսելիս՝ աւելի օտարախօս է քան թէ հայախօս: Երկրորդը, այսինքն արևմտեան լեզուների ազդեցութիւնը (հնութեան դարերում յունականն ու լատինականը և նոր ժամանակներում եւրոպականը), գրականութեան սահմանից դուրս ոտք չէ կոխել կամ գէթ շատ քիչ ազդեցութիւն է ունեցել ժողովրդական լեզուի հոգու վրայ:

Ներկայումս, ինչպէս երևում է, մեր գրագէտների աչքը չափազանց վախեցած է օտար բառերի գործածութիւնից, որոնցից միշտ խորշում են, և եթէ նոր լեզուի մէջ յարմար բառ չեն գտնում մի որեւիցէ հասկացողութիւն բացատրելու, զիմում են հնին, որ այս կողմից անսպասելի ազդիւր համարուած է: Ի հարկէ մեծ թեթեամտութիւն է օտար լեզուի բառեր գործածել, երբ նոյն նշանակութիւն ունեցող բառեր կարելի է գտնել մայրենի լեզուի մէջ: Բայց կան շատ հասկացողութիւններ, որոնց բացատրութեան համար բառեր չեն գտնւում մեր ոչ նոր և ոչ հին լեզուներում. այսպիսի գէպքերում ուրիշ հնար չկայ, բայց եթէ օտար բառը գործ դրնել անփոփոխ: Յայտնի է թէ քանի որ մի առարկայ չկայ ժողովրդի մէջ, և այն առարկան բացատրելու համար բառ չկայ. իսկ երբ մի նոր առարկայ մտնում է կեանքի մէջ, նորա նշանակութեան կամ ձևի յարմար մի նշանական բառ ծնում է

ժողովրդի մէջ: և երբ այն նոր առարկան մէկ երկրից միւսն անց է կենում, նորա հետ միասին անցնում է և այն առարկան բացատրող բառը: որ չէ կարելի կամ գէթ միշտ հնարաւորութիւն չկայ թարգմանել, այլ հարկ է գործ դնել այնպէս՝ ինչպէս որ կայ, մինչև որ ինքը ժողովուրդը մի սեպհական յարմար բառ գտնէ: Ռուսը, օրինակի համար, առանց խղճահարուելու գործ է դնում кафтаны, кушагы, балыкы, казна, харчы, изьяны արևելեան բառերը, Ֆրանսիացին — the, café, pilau (փլաւ՝ կերակուր), chibouk, kalia և այլն: իսկ Հայ գրագէտը, աշխատում է այդպիսի բառերը ինչպէս և իցէ թարգմանել, կամ երևակայութեան անձնատուր լինելով՝ ծիծաղելի բառեր ստեղծել: Այս անտեղի մաքրասիրութիւնն է, որ ասել տուեց մէկին ինչպէս (самовары), միւսին՝ ինչպէս հոյս (блины) և այլն ուրիշ ծիծաղելի բառեր, այն ինչ շատ օտար բառեր, որոնք երկարատե գործածութեամբ բոլորովին հայացրած են, ինչպէս՝ աշկարայ, զընդան, քուրակ, անգուման, զրստել և այլն խորթ են հնչում շատերի ականջին: Օտար են հնչում իրաւամբ շատ խրթին բառեր, որ ոմանք առանց մի չափ ու սահման ճանաչելու փոխ են առնում գրաբարից: Սորա հակառակ կան շատ առաջին կարգի ընտիր բառեր, որ ժողովրդի բերնումը լսվում են, բայց զբերում մուտք չեն գտել: Այսպէս են վարսդ, մահալ, քէն և քինոս, բօլ և բօլաբէր, յաղէլ, արտորէլ և ուրիշ շատ բառեր:

Հայոց լեզուն շատ ազքատ է գիտնական բառերի կողմից որովհետև մինչև այժմ գիտութիւն էլ չկար մեր մէջ. թարգմանել այդ բառերը կամ աշխատել նոցա յարմար բառեր զըտնել հայերէնի մէջ, ինչպէս վերևը նկատեցինք, միշտ հնարաւոր չէ: Այսպէս օրինակի համար Քիլոգր բառի տեղ ասել լեզուաբան կամ լեզուագէտ հաւասարապէս անընդունելի է, որովհետև լեզուաբան բառական թարգմանութիւնը Ֆիլոզոֆից

աւարեր հասկացողութիւն է զարթեցնում մեր մտքումը, այսինքն լեզու սիրող և ոչ չհնող. իսկ լեզուագէտ նշանակում է շատ լեզուներ խօսող, և յայտնի է որ Ֆիլոլոգը շատ անգամ չէ խօսում այն լեզուներով, որոնց վրայ քննութիւններ է գրում: Կայ մի ուրիշ բառ էլ Քելուգէ մտքով վարուող — Բանասէր, որ գուցէ ամէնից յարմարը կը լինէր. բայց այդ բառը վաղուց արգէն ուրիշ մտքով է բանում. Բանասէր մեզանում Ֆրանսիացոց *homme de lettres* զուրյուածքին նշանակութեամբ է վարվում և զրեթէ գրագէտ բառի հաւասարազօր է:

Օտար բառերի համար հայերէնում առանձին վերջաւորութիւններ կան յատկացրած. գոյականների համար *ու*. Քելուգէտ, չիմտ, ալգէբրա (հանրահաշիւ). իսկ եթէ մի որեւիցէ վարդապետութիւն կամ աղանդ են նշանակում, լիւն. *ուրեմարտիան*, իւլլիստիստիկան. ածականների համար սեպհականած է իմն վերջաւորութիւնը. *ուրեմարտիան*, չիմտիան: Այս տեսակ բառերը շատ անգամ լատ. *icus* և Ֆրանս. *ique* վերջաւորութիւնը ունին. հայերէնում լատ. *ie* և Ֆրանս. *iqu* վանկերը միանալով իմն մասնիկի հետ կազմել են իմտիան կրկնաձանցը (Ֆիզիկական — *physicus, physique*), որ երբեմն շատ անասործ է հնչում: Այս անասործութեան առաջն առնելու համար, ոմանք գործ են դնում եան վերջաւորութիւնը. *ուրեմարտիան* փոխանակ *ուրեմարտիանիան*:

Այս ընդհանուր զխտողութիւններից յետոյ, գանք աւելի մասնաւոր խնդիրների վրայ խօսելու:

Բ. ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 3. ՀՈՒՈՎ և ՀՈՒՈՎՈՒՄՆ. — Բնու թեան մէջ բոլոր առարկաները միմեանյ հետ կապակցութիւն և յարաբերութիւն ունին. այսպէս մենք տեսնում ենք որ մի առարկայ կամ միւսին է պատկանում, կամ միւսի վրայ է ներգործում, կամ մէկը

միւսով է կատարում գործողութիւնը և այլն : Երկուսն երկու
միջոց ունի այդ յարաբերութիւնները բացատրելու . 1) բառերի
վերջաւորութիւնները փոփոխելով և 2) բառերի սկիզբը այլ
և այլ մասնիկներ գործ դնելով, որոնք կոչվում են նախդիրք : Բայց
բոլոր լեզուները այդ երկու միջոցները չունին . կայ լեզու,
ինչպէս են օրինակի համար Ֆրանսերէնը և անգլիերէնը, որ
բառերի վերջաւորութիւնը չէ փոփոխում, այլ առարկաների
մէջ եղած յարաբերութիւնը ցոյց տալու համար միայն նախ-
դիրներ է գործ ածում : Ուրիշները, ինչպէս են հին հայերէնը
և զերմաներէնը, երկու միջոցներն էլ գործ են դնում : Վերջ-
ջապէս կայ լեզու, որ միայն բառերի վերջաւորութիւնն է փո-
փոխում առանց նախդիրներ գործ դնելու : Այս կարգիցն է և
մեր նոր հայերէնը, որ հին լեզուի հոլովակերտ նախդիրները
չունի, այլ միայն շատ մակրայներ և գոյականներ նախադրութեան
մտքով բանում և գոյականի հետ միասին փոփոխվում են :

Նոր հայերէն լեզուն ունի եօթը հոլով, որ են. Ուղղա-
կան, Հայցական, Սեռական, Տրական, Բացառական, Գործիա-
կան և Ներգոյական, որոնք զանազանվում են միմեանցից ա-
ռանձին նշանակութեամբ և վերջաւորութեամբ. միայն սովոր-
ական հոլովման մէջ հայցականը ուղղականի նման է և տը-
րականը սեռականի նման :

Քննելով մեր լեզուի բառերը պարզ անունում ենք, որ
բոլոր անունները ընդհանրապէս երեք անսակ կարող են փո-
խուիլ, ուրիշ լսօքով, մենք ունինք միայն երեք հոլովում :
Հոլովումների մէջ եղած զանազանութիւնը երևում է եզակի
սեռականից : Առաջին հոլովման սեռականի վերջաւորութիւ-
նըն է ՚ի . ինչպէս՝ բաժակ — բաժակ-ի . երկրորդինը՝ ա . մա-
տանի — մատան-ու . երրորդինը՝ ա՞ն կամ է՞ն . ձուկ — ձկ-ան
ընկերութիւն — ընկերութ-եան :

Յոգնականի համար յատկացած կան երկու մասնիկ . եր,

և ներ: Եթէ բառը միավանկ է, յոգնակի ուղղականը կազմը վուժէ եզականի վրայ եր մասնիկը աւելացնելով, իսկ եթէ բազմավանկ՝ ներ մասնիկը. ինչպէս. ժամ — ժամ-եր, քար — քար-եր, տուն — տն-եր: Աթոռ — աթոռ-ներ, պատկեր — պատկեր-ներ, անուռ — անուն-ներ: — Ներ մասնիկ առնում են դարձեալ այն միավանկ բառերը, որոնց արտաբերութեան մէջ, բաղաձայնների խստութիւնը մեղմացնելու համար, ը ձայնաւորը մանուժ ու մէկ վանկից իբրև երկու վանկ է կազմում. ճրագ — ճըրագ-ներ, բլուր — բլլուր-ներ, կայսր — կայսըր-ներ, անզղ — անզղը-ներ: (խոտորում են. աստղ-եր, սանտր-եր): Այս կարգից են դարձեալ այն միավանկները, որոնց վերջին արմատական ն անյայտացել կամ ը է փոխուել. դուռ (դուսը) — դու-ներ, լեռ — լեռ-ներ, մուկ — մկ-ներ, եզ — եզ-ներ: Սորա հակառակ կան մի քանի միավանկներ, որոնք բարդ բառերի կազմութեան մէջ մանկելով յոգ. եր մասնիկ են առնում: Այսպէս են կարգ, տուն, հայր, մայր, քոյր, տէր. դասակարգ-եր, կնքահայր-եր, հօրաքոյր-եր, հօղատէր-եր և այլն: Բայց ասում են տէրտէր-ներ:

Եր, ներ յոգնականակերտ մասնիկները ուղղականից տարածվում են և միւս հոլովների վրայ, որոնք հօլովում են առաջին հօլովման եզականի պէս. որով և յոգնականում հօլովումների զանազանութիւն չկայ: Այսպէս, հոյ ողորմելի, ցոռն և նեղուլի-ն այլ և հօլովումների բառերը յոգնականում միակերպ են հօլովում. ուղ. և հայց. հոյեր, սեռ. և ար. ողորմելիների, բաց. աներից, նեղուլի-աններից, գործ. հոյերով, ողորմելի-րներով, ներգ. աներում, նեղուլի-աններում:

Սորանից երևում է, որ նոր լեզուի հոլովները, համեմատելով հնի հետ, շատ աւելի պարզ են ու ձևերը սարբեր հնից և ըստ մասին արևմտեան զբաւուր լեզուից: Այս տար-

ըրրու թիւնը երևում է մանաւանդ ներգ. բաց. և յոգնակա-
նակերտ մասնիկներէ մէջ:

1. ուժ վերջաւորութիւնը (որի ուրիշ երկու ձևերն էլ
երևում են երկու դաւառական բարբառներում — ը՛ք Ղարարա-
ղում և ո՛ւս Ագուլիսում — Տարբը՛ք, Տարբո՛ւս, Տարբո՛ւս) իր ծա-
ղումն առնում է ամենախոր հնու թիւնից և գուցէ նոյն խո-
անգիր ժամանակներից, որ յետոյ մնացել է իրրև տրականա-
կերտ մասնիկ գերանուններում (ու՛ւս, որու՛ս, րու՛ս, մերու՛ս, սո-
բայու՛ս և կրճատուած՝ ո՛ւս, ոչր՛ս, նմի՛ն), թուականներում (միում՛,
առաջնում՛, երկրորդում՛ և այլն) և մի քանի զոյական և ա-
ծական անուններում (զլիսում՛, սրբում՛, մարմնում՛, հնում՛,
վիրնում՛): Եւ որովհետև հին հայերէնը — գէթ մեզ ծա-
նօթ գրոց լեզուն — ներզոյականի համար առանձին ձև չունի,
այլ տրականից է կազմվում 'ի (յ) նախորդ, այս կարգի բա-
սերը ուժ վերջաւորութիւնը պահել են ներզոյականում. 'ի
միւս՛, յասաջնում՛, 'ի Գլխում՛: Ահա այս միւսնոյն ուժ ձևն է, որ
պահպանուել է արևելեան բարբառներում ներզոյական կազ-
մելու համար. Գլխում՛, րուղարում՛, Տարբում՛, Կոում՛: Ասում ենք
'արևելեան', որովհետև արևմտեան բարբառները ներզոյականի
համար առանձին ձև չունին, այլ սովորաբար կազմվում է սևո-
հորովից մէջ նախադրութեամբ. Գլխոս մէջ, րուղար մէջ, Տարբոս
մէջ: Այս ձևը արևելեան գրաւոր լեզուի մէջ գործ է ածվում
միայն այն ժամանակ, երբ խօսքը աւելի որոշ տեղի կամ սա-
րածութեան վրայ է: Այս տարբերութիւնը երևում է հետե-
ւեալ երկու զուրցուածքների մէջ. Ենէղէցո՛ւս մեծ բազմու-
թիւն կար և Ղազաղը ենէղէցո՛ւս մէջ էր գրած: (Թի՛ֆլիսեցի՛ն
ասում է. մէջ րուղարո՛ւս իմ կենում, այսինքն՝ քաղաքի կենտ-
րոնում:)

2. Եր, նէր յոգնականակերտ մասնիկները նոյն հնու թիւնը

ունին : Չորրորդ և հինգերորդ դարու ընտանի գրուածներում
բաւական յաճախ են երևում այս մասնիկները զլիսաւորապէս
այն բառերի վրայ, որոնց յոգնակին 7-ով դժուար էին արտա-
բերվում, կամ անեզականից որոշակի յոգնակի կազմելու հա-
մար : Այսպէս՝ նաւկնէոր, զբարձկնէորդ, 'ի վերայ բարձկնէրոյդ,
'ի քաղաքկնէորդ, վանէոր, վանէրով : Իսկ Ղ. Փարպեցին միշտ
ամփոփելով ասում է . զհարկեր, զբաներ, զձեռններն, զհայերն :
Միջին դարերում, մանաւանդ Վ. դարուց յետոյ այս ձևը ա-
ւելի սովորական դարձաւ, մինչև որ վերջապէս բոլորովին ընդ-
հանրացաւ :

3. Եյ, ույ հին լեզուի յոգն. բացառ. վերջաւորութիւններ
են, որ այստեղ եզականի համար սեպհականած և յետոյ ա-
ռաջինը ընդհանուր կանոնի համաձայն յոգնակի էլ գործ զը-
րուած է 'ի վարդեյ — վարդեյ և վարդերեյ. այն ինչ արեւմտեան
բարբառներում է վերջաւորութիւնը յատուկ եղած է թէ եզ.
և թէ յոգն. բացառ. համար :— Մեր զրադէաներից ամանք ա-
րեւմտեան զբաւոր լեզուին հետեւելով՝ եզ. և յոգ. բացառ. է
են վերջացնում. ծառէ և ծառերէ փոխանակ ծառեյ և ծա-
ռերեյ. այսպէս և յոգն. սեռ. և ար. ու են վերջացնում փոխա-
նակ ի, այսինքն ընդհանրապէս Բ հոլովման վրայ. աներու,
քաղաքներու, փոխանակ աների, քաղաքների : Բայց այս ձևերը
ընդհանրացած չեն :

Երեք հոլովումների մէջ եղած նմանութիւններն ու զա-
նազանութիւնները պարզ կերեան հետեւեալ պատկերի մէջ :

	Ելալի:			Յոգնալի:	
	Ա. ՀՈՒ.	Բ. ՀՈՒ.	Գ. ՀՈՒ.	ԲՈՂՈՐ ՀՈՒ.	
	Ա. ՕՐ.			Բ. Օ.	
Ուղ. Հայց.	—	ի	—	իւն	երներ
Սեռ. Տր.	ի	ու	ան	հան	երի
Բացառակ.	ից	ուց	ից	ից	երից
Գործիակ.	ով	ով	ով	համբ, ով	երով
Ներգոյակ.	ում	ում	ում	ում	երում

Այս պատկերից երևում է, որ եզականում ուղ. Հայց. գործ. և ներգ. ամէն հոլովումների մէջ իրարու նման են, բաց. Ա և Գ. հոլովման մէջ էլ է լինում, Բ-ի մէջ ուր, իսկ սեռականը, որի նման է միշտ և տրականը, երեք հոլովումների համար էլ առանձին վերջաւորութիւն ունի: Յոգնակին բոլոր հոլովումների համար միակերպ է:

Գնենք այստեղ երեք հոլովումների կանոնաւոր ու սովորական ձևերը, մասնաւոր գիտելիքների ու անկանոնութիւնների վրայ թողնելով առանձին խօսել:

§ 4. ԱՌԱՋԻՆ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

	Ելալի	Յոգնալի
Ուղ. Հայց.	բաժակ	բաժակ-ներ
Սեռ. Տրակ.	բաժակ-ի	բաժակ-ների
Բացառակ.	բաժակ-ից	բաժակ-ներից
Գործիակ.	բաժակ-ով	բաժակ-ներով
Ներգոյակ.	բաժակ-ում	բաժակ-ներում:

Այս հոլովման պէս հոլովում են

1) Ամէն տեսակ վերջաւորութիւն ունեցող գոյականների մեծ մասը:

Ծառ, ծառի, ծառեր.	Բարեկամ, կամի, կամներ.
Քար, քարի, քարեր.	Որսորդ, սորդի, սորդներ.
Փայտ, փայտի, փայտեր.	Բազուկ, բազկի, բազուկներ.
Բանդ, բանդի, բանդեր.	Աղախին, աղախնի, խիններ.
Լուծ, լծի, լծեր.	Հաշիւ, հաշուի, հաշիւներ.
Վարդ, վարդի, վարդեր.	Պարտք, պարտքի քեր.
Բանակ, նակի, նակներ.	Աղաչանք, չանքի, աղաչանքներ.
Գերան, ըանի ըաններ.	Աղօթք, աղօթքի, աղօթքներ.

2) Ընտանեկան յարաբերութիւններ ցոյց տուող բառերը, որոնց սեռականը անկանոն է — օր և ռ. երկուսից էլ մէկ մէկ օրինակ :

Ուղ. Հայց	հայր	քոյր
Սեռ. Տրակ.	հօր	քրոջ
Բացառակ.	հօրից	քրոջից
Գործիակ.	հօրով	քրով :

Հայր բառի պէս հոլովուում են. մայր, մօր. եղբայր, եղբօր և նոցանից բարդուած բառերը, կնքահայր, կնքամայր, հօրեղբայր, մօրեղբայր, նախահայր ևայլն :

Քոյր բառի պէս հոլովուում են. տէր, տիրոջ. կին, կնոջ. աներ, աներոջ. տալ, տալոջ (տալի), երբեմն նաև ընկեր, ընկերոջ : Նոյնպէս և սոցանից բարդուածները. տանուտէր, տիկին, տանտիկին. հօրաքոյր, մօրաքոյր : — Յոգնակին երկուսինն էլ կանոնաւոր է. հայրեր, մայրեր, եղբայրներից, քոյրերով ևայլն :

Սոցա ներդոյականը չէ լինում հօրում, մօրում ևայլն : այլ մէջ նախադրութեամբ սեռական. հօր մէջ, եղբօր մէջ, կնոջ մէջ : Իսկ գործիականը սովորաբար հէ՞ր նախադրութեամբ. հօր հեա, մօր հեա, քոյրերի հեա : — Առհասարակ շնչաւոր առարկաների գործիականի համար հեանեալը նկատու է : Ե-

Թէ գործողութիւնը շնչաւոր առարկայի ձեռքով կամ միջնորդութեամբ է կատարուում, բուն գործիական է զրվում: Իսկ եթէ առարկան գործողութեան մասնակից է, այն ժամանակ հէփ նախադրութեամբ սեռական է վարվում: Հետեւեալ օրինակի մէջ երկու ձևն էլ երևում են. Յովսէփ իր Էղբայրներն հէփ Լարֆճանով էր խօսում, այսինքն թարգմանի միջնորդութեամբ: Այսպէս դարձեալ՝ Յիւլ վաղ ապա և Յիւս հէփ վաղ ապա: — Բայց ընտանեկան լեզուի մէջ գործածական է. հօրով, ծօրով ապա ըրա, փոխանակ հօրդ հէփ, ծօրդ հէփ ասորիս:

§ 5. ԵՐԿՐՈՐԿ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

Երբեք

Յոգնակի

Ուղ. Հայց.	զինի	զինի-ներ, զինիք
Սեռ. Տրակ.	զինու	զինի-ների
Բացառակ.	զինուց	զինի-ներից
Գործիակ.	զինով	զինի-ներով
Ներգոյակ.	զինում	զինի-ներում:

Այսպէս հոլովում են

1) Բոլոր է վերջացած բառերը, որոնց յոգնակի ուղղականը սովորաբար ք-ով է վարվում ժողովրդական բարբառներում, իսկ զրաւոր լեզուն խառն գործ է դնում երկու ձևերն էլ. մատանիք և մատանիսէք, թշնամիք և թշնամիսէք:

Կենդանի, դանու-	Աղաւնի, դաւնու.
Ձիթ ենի, թենու.	Եկեղեցի, ղեցու.
Հողի, գու.	Քաղաքացի, քացու.
Ոսկի, ոսկու.	Խորենացի, նացու.
Փոշի, փոշու.	Բազրատունի, տունու.

2) Ի վերջացած օտար բառերը արմատական ի տառը միշտ պահպանուած են և հոլովովուած են արեւմտեան բարբառների սովորութեամբ. Բոսինի, Բոսինի, Վերդի: Վերդի: Իսկ ոմանք սովորութիւն ունին զրել Ռիպիւս, Գարիբալդիոս: — Այս զըժուարութիւնը ունին երբեմն բուն հայկական բառերը, ինչպէս հայելի, Բանալի բառերը, որ եթէ կանոնաւոր հոլովես, հայելու, հայելով. Բանալու, Բանալով, կարող են շփոթուիլ հայել և Բանալ բայերի հետ: Այսպիսի դէպքերում ժողովուրդը երկու միջոց է գործ դնում. կամ բառը ամփոփում է, կամ վերջաւորութիւնը փոխում: Այսպէս երեւանցիք ասում են հայել և հոլովում են հայլու, հայլով. իսկ տփլիսեցիք — Բանալի (փոխանակ բանալիք):

3) Որովհետեւ այս հոլովումը իր ծագումը առնուած է զբայից առ, ոյ և ու հոլովումներից, սովորութիւն է եղել երկու վերջին հոլովումների պատկանող մի քանի բառերը հոլովել այս հոլովման վրայ. մարդ, մարդու. մարմին, մարմնու (և մարմնի). դար, դարու. Աստուած, Ասածու և Աստուծոյ, Աստուծոց և Աստուածանից:

§ 6. ԵՐՐՈՐԴ ՀՈՒՈՎՈՒՄ

Ա. Օրինակ.

	Եղանակ	Յոգնակ
Ուղ. Հայց.	ձուկ	ձկն-եր
Սեռ. Տրակ.	ձկ-ան	ձկն-երի
Բացառակ.	ձկն-ից	ձկն-երից
Գործիակ.	ձկն-ով	ձկն-երով
Ներգոյակ.	ձկն-ում	ձկն-երում:

Բ. Օրինակ .

Եզուի

Յոգուի

Ուղ. Հայց.	ընկերութիւն	ընկերութիւններ
Սեռ. Տրակ.	ընկերութեան	ընկերութիւնների
Բացառակ.	ընկերութիւնից	ընկերութիւններից
Գործիակ.	ընկերութիւնով	ընկերութիւններով
Ներգոյակ.	ընկերութիւնում	ընկերութիւններում
	(ընկերութեան մէջ)	(ընկերութիւնների մէջ)

Այս հոլովման առաջին օրինակի վրայ հոլովվում են

1) Ուն վերջացած բառերը բացի Բուն և Հուն, որոնց սեռ. լինում է Բունի, հունի :

Տուն, տան, աներ.	Գարուն, գարնան.
Շուն, շան, շներ.	Աշուն, աշնան.
Անուն, անուան.	

2) Այն բառերը որոնց վերջին արմատական ն դուրս ընկել կամ ը է փոխուել :

Գուռ (հին՝ դուռն), դրան.	Խաւարում, լարման.
Թոռ, թոռան, թոռներ.	Օծում, օծման.
Մուկ, մկան, մկներ.	Փոփոխում, փոփոխման:

Սոցանից ոմանք խառն հոլովվում են այս երրորդ և առաջին հոլովման վրայ միանգամայն. վերջին ձևը երևում է աւելի ընտանեկան լեզուի մէջ : Այսպէս ասում են փսուն հաց և փանի հաց. գասուն միս և գասնի միս. ամէնին յայանի է ուսման օգուտը և որդուս ուսումի տուի :

Կան դարձեալ մի քանի բառեր, որոնց արմատական ն տառի գոյութիւնը բոլորովին մոռացուելով՝ միատեսակ հոլովվում են առաջին հոլովման վրայ, բայց յոգնականում ն տառը

կրկին կրե ու մէ : Ու, ոտի, ոտներ ձեռ, ձեռի, ձեռներ. մաս,
մասի, մասներ կզ, կզի կզներ. հարս, հարսի, հարսեր :

Այս կարգի բառերից ում (հին ձև ում) վերջացածներն
մեծ մասը աւելի ճշտօն յոգնական վերջաւորութեամբ են վար-
վում կզականում. հարցճանօք, վարճանօք, զգացճանօք, մասճ-
ճանօք, համոզճանօք և այլն, և յետոյ ներ մասնիկը առնելով կը-
կին հարկվում են յոգնակի, զգացճանօքներ, մասճճանօքներով,
հարցճանօքներից, վարճանօքներում :

3) Առաջին օրինակի վրայ հարկվում են դարձեալ խոս-
նակ ցոյց առող բառերը, փոքր ինչ փոփոխութեամբ. և ու.
ուան կամ փոփոխանելով՝ ուայ (վայ) և բաց բանից :

հարի, բուան (բուայ).	գիշեր, բուան, բուանից.
Ամբս, ամսուան.	շեռու, ուուան, ոուանից.
Շարաթ, թուան, թուանից.	երէկ կուան, կուանից.
Չմեռ, ոուան, ոուանից.	Այսօր, բուան, բուանից.
Յերեկ, կուան, կուանից.	Կգուց, ցուան, ցուանից :

Ինչպէս ասացինք ուան և ուայ ձևերը անխոր վարվում
են թէ զբաւոր և թէ ընտանեկան լեզուի մէջ, ինչպէս. Այսօր-
ուան զործը վաղուան մի թողոր : Ամառուայ փուշը ձմեռուայ
նուշը : Բայց ոմանց բացառականը ուանից չէ լինում, այլ պարզ
ից. մէկ ժամից, մէկ քարորդից յետոյ :

Գրաւոր լեզուն շատ անգամ խարու թիւն չէ անում այս
կարգի բառերում. կան զրոգներ՝ այս տարուան և այս տարու-
շորը, հին ժամանակուան և հին ժամանակի մարդիկը : Ժու-
ղովորդը այդ զանազանութիւնը անում է միայն այն ժամա-
նակ, երբ յիշեալ բառերը ժամանակ չեն նշանակում. ինչպէս
վայ իմ օրն, այսինքն՝ կեանքին :

Կան վերջապէս ոմանք, որոնք աւելի սիրում են եան, այն
ածականի վերջաւորութիւններով զործ զնել այս բառերը.

երկեան, այսօրեան, զիշերայն, ձմռայն : Բայց միտ զնելու է, որ բուն աշխարհաբար բառերը միշտ չեն կարող առնել այդ վերջաւորութիւնները : Չէ կարելի ասել հիմաչեան, ինչպէս որ ասում են այժմեան, այլ հիմաչուան :

4) Երրորդ հոլովման երկրորդ օրինակի պէս հոլովում են բոլոր խն (կամ աւելի ճիշդ ունիւն) վերջացած բառերը, բացի սխն, չխն, անիւն : Այս ունիւն վերջացած բառերի եղակի հոլովումը գրաւոր լեզուի մէջ դեռ հաստատութիւն չէ ստացել. մեր դրած օրինակից յետոյ, որ ամէնից սովորականն է, պատահում է երբեմն տեսնել Թիֆլիսի բարբառի հետեւողութեամբ. ընկերութեանց, ընկերութեանով, ընկերութեանով, երբեմն նաև ընկերութեան. — նեղութեան լինութիւն կայ, լինութեան նեղութիւն : Սորա հակառակ ոմանք յոգնակի սեռ. և տր. զրաբարի նմանութեամբ գրում են ընկերութեանց նեղութեանց :

§ 7. ԳԻՏԵԼԻՒԹ ԸՈՒՈՎՆԵՐԻ ՎՐԱՅ.— Հոլովումները պատկերից պարզ երևում է, որ մեր հին և նոր լեզուների մէջ այս մասին շատ մեծ զանազանութիւն կայ. առաջինը նշանաւոր է իր բազմութիւ և բազմաձև հոլովումներով, երկրորդը իր պարզութեամբ և միօրինակութեամբ : Այս պարզման կամ միօրինակութեան սկիզբը, որ առ հասարակ հին և նոր լեզուների մէջ մեծ խտրոց է գնում, հետզհետէ այնքան զօրացած է, որ ժողովուրդը բոլոր բառերի հոլովումը ընդհանրապէս երկուսի է վերածել, այսինքն սեռ. ի և ու, բացից և ուց և գործ. ով : Երրորդ հոլովումը ան սեռականով շատ քիչ բառերի վրայ է տարածվում, իսկ ետն, ետմէ ձևը, ինչպէս յիշեցինք, նոր գրաւոր լեզուն սեպհականել է հնից : Թէ ժամանակով երկրորդ հոլովումն էլ կ'անհետանայ, գէթ ժողովրդի մէջ, պարզ երևում է նորանից, որ այս հոլովման պարզ է վերջով բառերը զաւտական բարբառներում 4 են առնում, հետևաբար Ա հոլովման վրայ են հոլովում : Այս-

պէս են. Գործիք, Գործիք և զրաւորի մէջ՝ Գործիք Կորստիք: Նոյն իսկ բայերի անորոշ եղանակը տեղ տեղ հոլովվում է Ա. հոլովման վրայ. տեսնելի ասելի, փոխանակ սովորական եղած՝ տեսնելու, ասելու. իսկ զրաւորի մէջ՝ տեսնելի, ասելի: Հոլովման այս ապագայ միօրինակութեան կենդանի վկան է ներկայումս յոգնականի միօրինակութիւնը:

Որքան այս պարզման ձգտումը յայտնի երևի ընդհանրապէս բոլոր ժողովրդական բարբառների մէջ, այնքան խրոնոթիւնը և խառնակութիւնը տիրապետած է երկու զրաւոր լեզուների և մասնաւորապէս արևելեանի մէջ, հոլովման և խոնարհման պէտքսութեամբը: Բայերի խոնարհման այլ և այլ ձևերի վրայ առիթ կունենանք յետոյ խօսելու. այստեղ յիշենք համառօտ մեր զրագէտների անհամաձայնութիւնը հոլովական ձևերի և ուրիշ յատկութիւնների վրայ:

1. Գրագէտների անհամաձայնութիւնը երևում է մասնաւորապէս ձայնաւորների ու երկբարբառների փոփոխման և կորուսման կանոնի մէջ: Բայց առ հասարակ նկատելու է որ եղականում

1) է անյայտանում է. գիր — գ'րի, մարմին — մարմ'նի, ամիս — ամ'սուան, գետին — գետ'նի, լուսին — լուս'նի:

2) ու միավանկ բառերում միշտ դուրս է ընկնում. թուղթ — թ'ղթի, ջուր — ջ'րի, շուն — շ'ան, դուռ — դ'րան, թուփ — թ'փի: — Իսկ բազմավանկներում անխտիր զրոււմ են. օգ'տի և օգաւտի, թաչ'նի և թաչանի, կերակ'րի և կերակուրի, հարստի և հարոստի:

3) ու երբեմն դուրս է ընկնում բազմավանկ բառերում, մանաւանդ ընտանեկան լեզուի մէջ. բերան — բեր'նի. քաղաք — քաղք'ում, շաբթ — շաբ'թուան, աղքատ — աղք'տի: — Արևմտեան զրաւոր լեզուում ու ի զեղջումը աւելի սովորական է:

4) է երկբարբառը բառերի վերջում միշտ ու է փոխվում, թիւ — թաւի կոլիւ — կոաւի, հովիւ — հովաւի:

5) Ես, ոչ երկբարբառներով բառերը, ինչպէս ուրիշ տեղ յիշեցինք, ժողովրդական բարբառներում օտար են հնչում. իսկ գրաւոր լեզուն այս կարգի բառերը գրաբարից փոխ առնելով՝ երբեմն փոփոխման կանոնը պահում, աւելի յաճախ անփոփոխ հորովում է: Ուստի գրում են սենեակի և սենեկի, վարկեանի և վարկենի, կեանքի և կենաց, ծածկոթի և ծածկոթի, վարագոյրի և վարագորի:— Այս հիման վրայ լոյս, յոյս և քոյս միավանկները երկու հորովում ունին, մինը փոփոխմամբ (գրաբար) և միւսը անփոփոխ (աշխարհաբար). լոսոյ և յոյսի, յոսոյ և յոյսի:

6) Է առ հասարակ անփոփոխ է մնում. ծէս — ծէսի, հանդէս — հանդէսի, Ներսէս — Ներսէսի: Միայն «էր բառը աւելի լավորական է «էրոյ հորովել քան թէ «էրի: — Ընտանեկան լեզուում ասում են. Աստծու «իրան:

7) Յոգնականում կորուսման և փոփոխման կանոնները չեն պահպանվում. մարմեններ, օգոտներ հաշիւներ, սենեակներ յոյսեր, հանդէսներ:

2. Եր, «էր մասնիկները նոր լեզուի մէջ ընդհանրանալուց յետոյ, + տառը իր յոգնական նշանակութիւնը կորցրեց: Բայց արևելեան բարբառներում + պատահում է մէկ—երկու տեղ, ուր եր, «էր մասնիկների գործածութիւնը անյարմար է երևացել ժողովրդեան: Այսպէս

1) Է վերջացած բազմալանկ բառերը միշտ + են առնում յոգնականում. հողի+, եկեղեցի+, գեղացի+, փոխանակ հողի«էր, գեղացի«էր: Սեռականն էլ շատ անգամ հին ձևով է լինում. քաղքըցոյ, երկրացոյ * (երկրանցոնց): Գրաւոր լեզուն այդ խտրութիւնը չէ անում և խառն գործ է դնում քա-

* Ոմանք նոր արտաբերութեան հակառակ գրում են երկրացոյց, Գալիլիացոյց, հին ձևը ճիշդ պահպանելով:

ղաքացիներ, քաղաքացիներն և քաղաքացիք, քաղաքացոյ: Մի և նոյն անհատատու թիւեր երևում է միւս ամէն վերջաւորութեամբ անունների մէջ- անկարգութիւններ և անկարգութիւնք, գործերն և գործոց, զօրքերն և զօրաց և այլն և այլն: Միայն ազդի յատուկ անունների մէջ առհասարակ միաբանում են յոյն. ուղ. և մանաւանդ սեռ. հին ձևով հոլովել, որ ժողովրդական բարբառներին էլ հակառակ չէ: Այսպէս Յոյնք կամ Յոյնք — Յունաց, Պարսկք, Հնդկաց և այլն:

2) Արևելեան բարբառների յատուկութեամբ աչ երկբարբառով վերջացած բառերը հոլովուելիս՝ աչ կորցնում են. ինչպէս. քահանայ — քահանի, սատանայ — սատանի, երեխայ — երեխի: Իսկ եթէ յօդ առնեն կամ յօգնակի հոլովութիւն, աչ ըստ կանոնի փոխվում է ք և առանձին հոլովում ունին. քահանէն, աղէն, ծառէն. քահանէք, քահանէքանց, քահանէքանցից, երեխէք, երեխէքանց, երեխէքանցից: Գրաւոր լեզուի մէջ այս ձևը մտել է միայն մի քանի բառերում, այն էլ եզականում. աղի, փեսի, երեխի: Իսկ յօգնակին կամ սովորական կանոնով են հոլովում յ դուրս քցելով. երեխանէքի, փեսանէքի և այլն, կամ հին և նոր ձևերը խառն են գործ դնում. աղայք, աղոց և աղայոց, երեխայք, երեխանց կամ երեխայոց երեխանցից, երեխանցով: Այսպէս հոլովում են և Տարբ ու Էն բառերի յօգնակին. մարդիկ, մարդկանց և մարդոց, կանայք, կանանց: — Անտօր և խորթ են. մարդէք, լմարդէք. կինէք, կինէքի:

3) Այս և մի երրորդ յօգնականակերտ մասնիկ — ան, որ ժողովրդական բարբառներում գործ է դրվում է և ա վերջերով միավանկ բառերում, ուր եք, ուէք ձևերը անխորթ են: Այսպէս Յի, Լի, Յու, լու բառերի յօգնակին լինում է. ձիան, թիան, ձուան, լուան, կամ ք և էք առնելով՝ կրկին յօգնակի են կազմում. ձիանք և ձիանէք, լուանէք: Այս ձևը, որ միևնոյն դիպուածներում գործ դրուած գտնում ենք հին գրքերում

(ձի — ձիան, նու — նուանք), ընդունելու թիւն չէ գտնել մեր բանասերների կողմից, որոնք ձեերի մեքենայական միակերպութիւնը աչքի առաջ ունենալով՝ գրում են. ձիեր, ձիերի, ձուեր, ձուերի:

3. Յատուկ անունները անխափր առաջին հոլովման պէս են հոլովվում բայց կան մի քանի առանձին ձեեր, որ ըստ մասին հին լեզուից և ըստ մասին կենդանի բարբառներից մուտք են գտել զրաւոր լեզուի մէջ:

1) Քաղաքի անունների սեռականում յաճախ երևում են աչ և ա — ձեերը, երբեմն միևնոյն անուան վրայ և մինը և միւսը. Աշտարակայ, Թաւրիզու, Երևանայ և Երևանու, Լօռուայ և Լօռու: — Երևանայ բարբառի յատկու թեամբ երբեմն բացառականն էլ աչ է լինում հին ձեով. Երևանայ, Աշտարակայ է գալի. — այսինքն յԵրևանայ, յԱշտարակայ:

2) Մարդոց անունները ընդհանրապէս առաջին հոլովման վրայ են հոլովվում. Գրիգորի, Յովհաննէսի, Տիգրանի, Սմբատից: Բայց հայ պատմական անուններից աւելի սովորականները յաճախ աչ են լինում. Հայկայ, Արամայ, Տիգրանայ, Սասակայ, Մեթրոպայ: — Ընտանեկան լեզուի մէջ աչ վերջաւորութիւնը երևում է մինչև անգամ այն անուններում, որ գրաբարում անսովոր են: Այսպէս ասում են. Էջմիածնայ վանքը. Աստուածածնայ պատկերը. Լուսաւորչայ աջը. — փլնի. Էջմիածնի, Լուսաւորչի:

3) Երկրների անունները հոլովվում են նոյնպէս առաջին հոլովման վրայ. Հայաստանի, Եւրոպայից, Պարսկաստանում և այլն: Միայն իս վերջացածների սեռականը աւելի սովորական է հին ձեով եւ հոլովել քան լծէ աչ, որ շատի ճաշակին անախորժ է թվում. Գերմանիայ, Իտալիայ, Ասիայ: Ոճանք այս գրաբար ձեից խորշելու համար, լաւ են համարում գոյականները ածականի փոխելով ասել. ասիական ազգերը, սպա-

նիական անբովանդակ — փոխանակ Սպանիայի կամ Սպանիոյ:

4. Կան վերջապէս շատ մակաբայական և ուրիշ զուր-
ցուածքներ, որոնք սովորութիւն եղել է հին ձևով վարել,
կէսը ուղղակի գրաբարից առած, կէսն էլ գաւառական բար-
բառներէց: Այսպէս են օրինակի համար.

1) Ուղղակի վանորայք, արտորայք, գրեանք, փորոսիք,
եպիսկոպոսունք և այլն:

2) Սեռական. կենաց (բաժակ), ոտաց (ճանապարհ), ձե-
ռաց (թաթման) և այլն:

3) Նախորդ. Տր. օրէցօր, տարէցտարի, 'ի վնաս, 'ի յիշա-
տակ, առ հասարակ, բառ առ բառ:

4) Բացառական. երեսանց, սրտանց, նորմէկանց. զրոց է խօ-
սում. և յատուկ ոճով՝ ձեռնէ ձեռ., դունէ դուռ., քաղաքէ
քաղաք և այլն:

5) Գործիական. կամաւ, բնաւ, միով բանիւ, այնուամե-
նայնիւ, կարծեօք, խելօք, առօք փառօք:

§ 8. ՈՐՈՇԵԱԼ ԵՒ ԱՆՈՐՈՇ ՅՕԻ. — Նոր հայերէնի մէկ
առանձին յատկութիւնն էլ յօդերն են, որոնք զրուելով ա-
նունների վրայ՝ որոշ նշանակութիւն են աալի նբանց:

1. Երկու տեսակ յօդ կայ.

1) Որոշեալ յօդ ն կամ ը, որ համապատասխանում
են Ֆրանսիացոց le la les յօդերին և գործ են գրվում ա)
երբ խօսքը մէկ յայանի ու ծանօթ առարկայի վրայ է:
Զոր օրինակ. Հայոց լեզուն շատ հին է: Այստեղ խօսքը ծա-
նօթ լեզուի վրայ է, որ անհնարին է շփոթել ուրիշ լեզուի
հետ: բ) երբ հարկէ ցոյց տալ թէ առարկան մէկ առանձին
ցեղէ կամ դասի ներկայացուցիչ է, ինչպէս. Հայը աշխարհիս
ամէն կողմերը ցրուած է, այսինքն՝ Հայ ազգը այս հասարակ
բոլոր Հայերը ցրուած են:

2) Անորոշ յօդ Ֆ, որ համապատասխանում է Ֆրանսիացաց սո, սոս յօդերին և գործ է անվում այն ժամանակ, երբ հարկ է առարկայի վրայ եղած հասկացողու թիւնը մասնաւորի ամփոփել Ջր օրինակ. Մի խալացի գտաւ Նոր Աշխարհը և Ֆ գերմանացի տպագրութեան արհեստը, այսինքն Ֆ անհատ այն ազգից, որ կոչվում է իտալական, գերմանական ազգ:

Ուրեմն երբ որ ասում ենք. Պարսկաստանի ձի գոված է. Ձի չորքոտանի անասուն է. Այսօր Ֆ լաւ ձի անսայ. — այս այլ և այլ օրինակների մէջ չի բառը զանազան մաքով որոշուած է: Առաջին օրինակի մէջ խօսքը յայտնի (Պարսից երկրի) ձիու վրայ է. երկրորդի մէջ ձին յիշուած է իբրև չորքոտանի կենդանիների ներկայացուցիչ, ուրեմն նոյնպէս որոշուած է: Վերջապէս երրորդ օրինակի մէջ ձիու վրայ եղած ընդհանուր հասկացողութիւնը մասնաւորի ամփոփուած է, առանց ցոյց տալու թէ որ ձիու վրայ է խօսքը:

Սորանից պարզ երևում է, որ Ֆ և ն կամ ը յօդերը միևնոյն ժամանակ չեն կարող գործ զրուիլ, ինչպէս որ լեզուի այբուբենի անահղեակ համբակներն անում են, անորոշ մաքով գործ զրուելու բառը որոշեալի փոխելով և որոշեալը անորոշի: Ուստի չէ ասվում. Մի գիւղացին գնում էր անտառ, կամ սորա հակառակ՝ Երեկուան Գիւղացի եկաւ, այլ մի Գիւղացի և երեկուան գիւղացին: — շին լեզուի մէջ անորոշ և որոշեալ յօդերը տարբեր գործածութիւն ունէին: Մի անորոշը (մանաւանդ հոլոված բառի հետ անհոլով) երևում է միայն մի քանի ընթանի զրուածներում. Այլ մի. Սուա եղբոր մի. Մատամբ մի չկամիք շարժել: Սորա տեղ ընտիր գրքերում աւելի սովորական են ո՞ն, ո՞ք և ի՞նչ, ի՞նչ անորոշ գերանունները. Այլ ո՞նչ, մատան ի՞նչ: Իսկ որոշեալ յօդի գործածութիւնը աշխարհաբարի պէս յաճախած չէր: Այսպէս ասվում է առանց յօդի քարոզութիւնք մարդարէից, բալք մարդկան, ուր որ

մենք կ'ասէինք. մարդարէնների քարոզու թիւնները, մարդկանց բարքը: — Արոշեալ յօդի զօրու թիւն ունի զրոյ լիզու ում և նախդիրը որոշեալ հայցականի վրայ:

2. Արոշեալ և անորոշ յօդերի մասնաւոր գործածու թեան վրայ խօսելուց առաջ, դիւնեք այստեղ որոշեալ յօդով հօլովման երկու օրինակ, մէկը անշունչ խսկ միւսը շնչաւոր առարկայի անուն:

Ու շ.	պարտէզ-ը	պարտէզներ-ը
Սեռ.	պարտէզի	պարտէզների
Տրակ.	պարտէզին	պարտէզներին
Բաց.	պարտէզից-ը	պարտէզներից-ը
Գործ.	պարտէզով-ը	պարտէզներով-ը
Ներդ.	պարտէզում-ը	պարտէզներում-ը:
Ու զ.	շուն-ը	շներ-ը
Սեռ.	շան	շների
Տ շ.	շան-ը	շներին
Բաց	շնից-ը	շներից-ը
Գործ.	շնով-ը	շներով-ը
Ներդ.	շնում-ը	շներում-ը:

Այս օրինակներից երեւում է որ սեռ. հօլովը առ հասարակ որոշեալ յօդ չէ առնում. պարտէզի դուռը բարեկամի նամակները. խորենացու պատմու թիւնը: Միւս հօլովները անխաիր առնում են յօդ. միայն զրաւոր լիզուի մէջ բաց գործ և ներդ. աւելի առանց յօդի են վարվում քան թէ յօդով. ինչպէս, իմ բարեկամը մարդասիրական ընկերաւէինից օգնութիւն ստացաւ: Հողագործները կերակրվում են դաշտերի քերիներով և ծառերի պտուղներով: Աշակերտները խաղում են ուսումնարանի քահանայ: — Ուրիշ են դերանուանական յօդերը որ ամէն հօլովների վրայ գրվում են անխաիր, ինչպէս որ յետոյ կը անենք:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է շնչաւոր առարկաների հայցականը, որ որոշեալ յօդով հօլովուելիս՝ արականի հետ նոյնանում է. Շանը ծեծեց և շանը բան չէ տալի ուտելու: Հեռանդին բժշկեց և հեռանդին հրամայուած է տանը մնալ: Այս արականաձև հայցականը նոր երևոյթ չէ մեր լեզուի մէջ, ինչպէս որ ոմանք զուցէ կարծում են: Արդէն Գ և Ե դարերի զրուածներում անուանական բայերը հայցականի տեղ արական խնդիր են առնում. Ասեն այնքէ՛ աղբիւր Յակոբայ: Որո՞՞մ Գեղայ Աշտիշասն կարգացեալ: Որո՞՞մ Հացեացն զրախտ կոչեն: Յաջորդ դարերի ընտանեկան զրուածներում այս արականաձև հայցականը աւելի յաճախ երևում է իբրև խնդիր ամէն տեսակ բայերի մօտ: Այսպէս է՛ դարուց կայ ասած. Պահեա զդա, որ իջանեմք և գնդի խաղամք (որ շատ նմանութիւն ունի Երևանցոց քննութի խաղալ զուրցուածքի հետ): Այսպէս և Մազիստրոսի (ԺԱ դարումը) ազգային երգերից առաջ բերած հատուկոտորի մէջ. Մեր փող հարուաք և Բճիք հարկանէաք. թէպէտ ոմանք այս տողի հարազատութեան վրայ կասկածում են: Նոյն ԺԱ և յաջորդ դարերի արձանագրութիւններից մնացած կարգում ենք. Թէ որ այս գրոյս խափանել ջանա . . . (1051): Որ այս պայմանիս և հաստատ վճարիս խափանել ջանայ (1274): Տրականաճև հայցականի գործածութիւնը աւելի հաստատութիւն ստացաւ այն ժամանակ, երբ հօլովակերտ նախդիրները գործածութիւնից ընկնելով և հայցականը ուղղականի հետ նոյնանալով՝ մտքի շփոթութեան կարող էր պատճառել: Այսպէս այս խօսքերը. Հայրը սիրում է որդին. Կերտնորը տեսաւ Մարտնորը, կարող են երկու իրարու հակառակ կերպով մեկնուիլ, այսինքն թէ՛ Կիրակոսը տեսաւ Մարտնորը և Մարտնորը տեսաւ Կիրակոսին. որովհետև ենթակայի համար բաւական երաշխաւորութիւն չէ նախադասութեան սկիզբը զանուիլ, մանաւանդ որ նա կարող է երբեմն բայից յետոյ էլ դասուիլ:

Այս տրականավերջ հայցականի հետ շատ անգամ սեռականն էլ է նոյնանում (երբ որ դերանունականն յօղով վարուի), որով մի զարմանալի նմանութիւն է դուրս գալի նոր հայերէնի ու պարսկերէնի հօլովների կազմութեան մէջ: Կան ոմանք որոնք այս անպատեհութեան դէմ բողոքելով, շնչաւոր առարկաների հայցականը ուղղականի ձևով են վարում, որ աւելի մեծ անպատեհութիւն է, ինչպէս որ վերևը յիշեցինք: Իսկ դերանունները հին ձևով են վարում. Գէս, Գէեզ, Գոս, մինչև սճ, Կճ, նճ, որ անտարակոյս օտար ու խորթ են հնչում:

3. Որոշեալ և անորոշ յօդերի գործածութեան համար մի քանի դիտելիքներ կան:

1) Յայտնի է որ որոշեալ յօդերից ն ձայնաւորով վերջացած բառերի վրայ է դրվում, իսկ ը բաղաձայնով վերջացածների վրայ. Թի՞ն, տարի՞ն, լեզու՞ն, բազէ՞ն. — ծով՞ը, Թուչուն՞ը, ծաղիկ՞ը, մարդ՞ը * :

Բայց ն յօղը բաղաձայնով վերջացած բառի վրայ էլ է դրվում, երբ յաջորդ բառը ձայնաւորով է սկսվում. ինչպէս. Այն մարդն է գովութեան արժանի, որ իր յոյսն ուրիշի վրայ չէ դնում: Այսպիսի դէպքերում կարող է ը յօղը գործ դրուիլ, եթէ հարկ լինի խօսքին աւելի որոշութիւն տալ, կամ երբ յօդ ունեցող բառը յաջորդ բառի հետ կից չէ: Ուստի սխալ չի լինիլ, եթէ ասենք. Այն մարդը է գովութեան արժանի, որ իր յոյսը ուրիշի վրայ չէ դնում: Բարեկամները բաժանուեցան ու զնացին որը աջ որը ձախ:

2) Յատուկ անունները ընտանեկան լեզուի մէջ միշտ որոշեալ յօդ են առնում. Գրիգորը Յովհաննէսին տեսաւ: Հոխիսիմէն լաւ աղջիկ է: Աստծուն ն յայտնի է, որ ես այս բանումը

* Ոմանք հետեւելով զաւառական բարբառների սովորութեան ամէն տեղ անխտիր ն յօդ են վարում, այսպէս. ծովն, մարդն, տունն, Թուչունն:

մեղք չունիմ: Փարիզը մեծ քաղաք է: Իսկ զրաւոր լեզուում
 ուղղականը սովորաբար առանց յօդի է վարվում. միւս հո-
 լովներին արականը և հայցականը յօդով. Տրտտ գարմանայի
 ուժի տէր էր: Վաղարշակի՞ն յաջորդեց որդին Արշակ Ա: Հե-
 րովդէս Յովհաննէսի՞ն բանգարգեց (հայց.):

3) Ազգերի յատուկ անունները ուղղականումն էլ յօդ
 են առնում: Այսպէս ասում ենք. Հռոմայեցի՞ն, Յոյնը, Հայերը,
 Պարսիկները: Իսկ վերջահոլովներում յօդ առնում են, եթէ
 աշխարհաբար ձեռով են հոլովվում, և չեն առնում՝ եթէ
 գրաբար. Աղէքսանդր բոլոր Յոյներին կամ Յուսոսոս նուաճեց:

4) Մէ անորոշ յօդը միայն եզակի գոյականի հետ է վար-
 վում միշտ նախագաս ու անփոփոխ. Մէ գիր, Ֆէ գրի, Ֆէ գրից,
 Ֆէ գրով, Ֆէ գրում:

5) Մէ յօդը քանակական բառերից առաջ էլ է վար-
 վում: Այսպէս ասում են. Մէ քանի օրից յետոյ: Մէ քիչ
 ջուր տուր խմելու: Մէ փոքր համբերութիւն ունեցիր:

Առանձին ոճով Ֆէ բայերի վրայ էլ է ընկնում իբրև զարգ.
 Մէ արի, տես ուզածդ:

6) Հայերէն լեզուի առանձին յատկութեամբ պատա-
 հում է որ երկու նոյնահոլով գոյականներից, առ շողկապով
 միացած կամ առանց այդ շողկապի, անորոշ յօդ միայն առա-
 ջինն է առնում և որոշեալ յօդ վերջինը. Մէ տղայ ու աղ-
 ջեկ ունի, որ աշխարհի հետ չի փոխիլ: Գնալ գալը կտրեց
 մեր տանից: Մշակի խով ու արօրը: Խեղճի ողբ ու լացը:

Այսպիսի բառերը բարդ համարուելով, երբեմն միայն վեր-
 ջինը հոլովվում է. Նրկրի հունձ ու պրպէրը: Հայի ու Լեւոնի
 յիշենք: Գուսար ու ֆեռուլը մսիթարուխ: — Վերջին օրինակի
 մէջ ք դերանուանական յօդ է, որի գործածութիւնը որո-
 շեալ յօդի նոյն և նմանն է:

4. Առանց որոշեալ ու անորոշ յօդի մնում են.

1) Առջական բառերը. Որդեա՛ն, ականջ դիր քո հօր խրատին: Ո՞ւր ես դնում, Բորեհիմ:՝

2) Երբ շատ գոյականներ հեռոցհեռ է յիշուելով իբրև մի ամբողջ են կազմում, մանաւանդ երբ ոչ - ոչ Խէ - Խէ և այլն ուրիշ բառերով միացած են. Մարդիկ, կանայք, երիտասարդներ ու ծերեր, բոլորը շրջապատեցին նորան: Ոչ խորհուրդ, ոչ խնդիրք, ոչ ահ, ոչ երկիւղ կարողացան նորա միտքը փոխել:

3) Երբ է՛մ օգնական բայը գոյականի հետ բաղադրեալ բայ է կազմում ազգ, վեճա՛ն, հոչո՛ւմ ցոյց տալու համար. ինչպէս. ես հայ եմ: Մէկ եղբայրը Բժէշէ է, միւսը պարիէլեան:

4) Երբ գոյական անունը բայի հետ բաղադրեալ բայ է կազմում: Այսպէս են՝ ցոյց տալ, դուրս տալ, կասկած տանիլ, պար գալ, ման ածել և այլն:

5) Նոյնպէս անունական և ուրիշ մի քանի բայերի մօտ գոյականը առանց յօդի է վարվում: Այսպէս են՝ կառավարիչ նշանակուիլ, կայսր դառնալ, նախագահ ընտրուիլ, քահանայ օծուիլ, թագաւոր պսակուիլ և այլն: (Վերջին երեք դէպքերում գոյականը մեր քերականներից ուղղական խնդիր է համարվում:)

6) Գրքերի կամ որ և իցէ առարկայի անունն ու մասերը յիշելու ժամանակ. Հայաստանի աշխարհագրութիւն: Յունաց Պատմութիւն: Մասն երրորդ: Գլուխ վեցերորդ: Աշխարհիս հինգ մասերն են. Եւրոպա, Ասիա, Ափրիկէ, Ամերիկա և Աւստրալիա:

§ 9. ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ ՆԱԽԱԳԱՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷջ. — Գոյական անուան հոլովները իրանց նշանակութեանը նայելով՝ այլ և այլ պաշտօն են վարում նախագասութեան մէջ: Նոցանից երկուսը՝ ուղղականն ու կոչականը անկախ հոլովներ են. առաջինը գործ է դրվում իբրև ենթակայ, երկրորդը իբրև միջանկեալ կամ կոչական բառ: Միւս

հոլմներից հայցականը ցոյց է տալի թէ գործողութիւնը ուժ վրայ է անցնում, բացառականը՝ թէ ու մից է կրվում, գործիականը՝ ուժ միջնորդութեամբ է կատարվում և այլն: Հոլմների այս սովորական կիրառութեան վրայ երկար բարակ խօսելը մեր նպատակից դուրս համարելով, դանք նոցա մի քանի յատուկ գործածութիւնները յիշելու:

1. ՈՒՂՂԱԿԱՆՆԸ, ինչպէս ասացինք, նախադասութեան մէջ գործ է դրվում իբրև ենթակայ, ինչպէս. Մարտի մահանացու են: Իսթալեան գեղարուեստների հայրենիքն է:

Գաւառական բարբառներում ունի՛մ բայի ընթական տրական հոլովի ձև է ստանում: Այսպէս ասում են. Խեղճին հաց չունի ուտելու: Ինչ երկու եղբայր ունի՛մ և մէկ քոյր: Այս ձևը օտար լեզուներից և մասնաւորապէս ռուսերէնից մտած կարող էր համարուիլ, եթէ գրաբարի մէջ նորա հետքը չգտնեինք, միայն ոչ տրական, այլ սեռական հոլովով. Նն ի՛մ եղբարք հինգ: — Բայց այս տրական ենթական գրաւոր լեզուի մէջ մուտ չէ դուսել:

2. ՍԵՌԱԿԱՆ Հոլովը իբրև խնդիր երևում է միայն անունների մօտ, յատկացնելով մէկ առարկայ միւսին. այս պատճառով էլ կոչվում է յարկացուցիչ, իսկ մօտի գոյականը յարկացուցիչ: Այս սեռական յատկացուցիչը

1) Սովորաբար յատկացեալից նախադաս է վարվում, և յատկացեալը մտքին նայելով՝ կարող է որոշեալ յօդ առնել և չառնել. Հայաստանի կլիման բարեխառն է: Մեր պարտեզի ծառերը պողատու են:

2) Տարազամբութեան մէջ ընդունուած է երբեմն յատկացուցիչը որոշեալ յօդով յատկացեալից յետոյ դասել, երբեմն նաև միջանկեալ բառերով բաժանել մէկը միւսից:

Թընդաց սրտերը արի Հայերուն,

Սանձերը թողած հըժոյժ ճիւղուն,

Աջ ձեռքին թըրեր, ձախերին վահան,

Քաջ քաջ վազ տուին Պարսից յանդիման.

Գրոհն էր ահեղ սրբոս Հայերուն,
Գետերի նման թափեցին արիւն

Արձակ խօսքի մէջ էլ երբեմն յատկացուցիչը կարող է վայելուչ կերպով յետոյ դասուիլ, ինչպէս Մ. Խորենացին իրաւամբ կոչվում է հայր պոպճո-Նեան Հայոց: Միայն յեթէ յատկացեալը որոշեալ յօդ ունի, այս տեսակ դասաւորութիւնը անընդունելի է. ուստի չէ կարելի ասել. Նղիշէի պատմութիւնը վարդապետաց հին հայկաբանութեան օրինակ է, այլ Նղիշէի վարդապետաց պատմութիւնը:

3) Եթէ յատկացեալը զօրութեամբ է իմացվում, յատկացուցիչը որոշեալ յօդ է առնում և եթէ ձայնաւորով է վերջանում, յօդից առաջ ն տառն է աւելացվում: Ջոր օրինակ. Բնութիւնը մատակարարում է մեր մարմնաւոր պիտոյքը, ինչպէս նաև ուրիշ կենդանիներին: Փոխանակ իրանը տալու կարօտեալներին, նոցանը յափշտակում է:

4) Յատկացուցիչը կարող է ածականի փոխուիլ, առանց նշանակութիւնը փոխելու. միևնոյն է ասել երէնքն Հայր և երէնուոր Հայր, Հայոց լեզուն և հայկական լեզուն, Յոսոսոս գրականութիւնը և յունական կամ հելլենական գրականութիւնը: Միայն երկրորդ ձևը միշտ չէ կարող զօրծ ածուիլ. չէ կարելի ասել հայկական թագաւոր, անգլիական թագուհի, այլ Հայոց թագաւոր, Անգլիացոյ թագուհի:— Այս բանիս ուշք դարձնելու է օտար լեզուներից թարգմանելու ժամանակ:

4. ՀԱՅՅԱԿԱՆ Հոլովը գործ է զրվում յօդով և առանց յօդի, երբ հարկ լինի ցոյց տալ

1) Գործողութեան ուղղութեանը, որ համապատասխանում է զրոց նախդրիւ տրականին, ինչպէս. Բարեկամն Հայաստան է գնացել: Գնա՞ ասան և զրքերդ բեր ուստաճարսն: Մթնեցաւ թէ չէ, ամէն մարդ իր ասանը քաշուեցաւ (այսինքն 'ի տուն, յուսումնարան):

2) Գործողութեան փեղք, որ համապատասխանում է զրոյ ներգոյական հոլովին. զոր օրինակ. Մեր հողերը ամենևին ձիւն չէ գալի: Ո՞ւր էք բնակում, Երևան թէ ԼՂԲԽԺԽ, (այսինքն՝ ՚ի հողմանս մեր, յԵրևան, յԼՂԲԽԺԽ. կամ աշխարհաբար՝ մեր հողմերում, ԼՂԲԽԺԽում):

3) Գործողութեան Ժամանակը, իբրև պատասխան ե՞րբ, որքան Ժամանակ, քանի՞ անգամ բառերի և այլն: Վեց օր աշխատէ և Էօլենբորդ օրը հանգստացիր: Երեք օր երեք գիշեր անքուն մնաց: Երէ՞ս անգամ յարձակեցան թշնամիների վրայ, երէ՞ս անգամ էլ յետ քաշուեցան:

4. ՏՐԱԿԱՆ հոլովը, բացի իր յատուկ գործածութիւնից, երևում է երբեմն իբրև խնդիր, որոշեալ կամ դերանուանական յօլով.

1) Մեջ, Վրայ, Ծոռնախաղրութիւններով սեռականի կամ պարզ ներգոյականի տեղ. ինչպէս. Վասակ Պարսից Գուռը գնում էք Քլեխն ոսկի թաղ ծածկած, Ջեջիկն ականակուռ և մարդարտաշար գօտի կապած, Ղլեխիկն գուժարտակ զցած, ուս երկն սամուր և անհնձնեղին օղեր (այսինքն՝ զլսի վրայ, ականջներում, կամ զբարբը՝ յականջան, ՚ի պարանոցին): Աղքատը եկեղեցու դրան կանգնած՝ ողորմութիւն էր խնդրում: Սուրը չեռիս և հրացանը ոսիս առաջ վազեցի:

2) Մի քանի Ժամանակ և ճանապարհ կամ փեղ ցոյց առող բառերում նոյնպէս ներգոյականի տեղ. Կէօրիկն արևը խաւարեցաւ: Կէ՞ գիշերիկն արաղայները խօսում են: Ամէն առաւօտ ժամը նիգիկն զարթում եմ և երկիոյեան ժամը աստիկն քնում եմ: Օգորտոյիկն ցորենը հնձում են, սեպտեմբերիկն խաղողը քաղում: Ճանապարհիկն հանդիպեցայ իմ բարեկամներին:— Գաւառական բարբառներում գանում ենք. Իրեգնապարհիկն եկաւ հասաւ: Կխոտճոմիկն մնաց: Գեղամիջիկն կանգնեցաւ: Միան է ծուռիկն հաւն է Լսուիկն:— Սորա գործածութիւնը զրոյ լեզուում

երևում է ներզոյականի ձևով. 'ի կէս զիշերի 'ի ժամանակի,
յերեկոյեան պահու :

3) Նոյնպէս արական գործ է զրվում երբեմն առանց յօղի
շարժման ցոյց տուող բայերի հետ, մանաւանդ փոխաբերա-
կան մտքով, փոխանակ հայցականի կամ զրոց նախդրու տրա-
կանի. ինչպէս՝ ճաշի հրաւիրել. Խէլքի դալ. քրիստոնէական
հոտոտի գարձնել (այսինքն 'ի ճաշկերոյթ, 'ի հաւատս քրիս-
տոնէութեան) : — Ոմանք այս ուղղու թիւն կամ շարժում ցոյց
տուող բայերի մօտ պարզ հայցականի կամ արականի տեղ
դէպ 'ի նախադրութեամբ հայցական հոլովն են վարում : Այս-
պէս ասում են՝ դէպ 'ի արան գնալ. գարձնել դէպ 'ի քրիստո-
նէական հոտոտի : Առաջին գործածութիւնը ձիշի չէ, որովհետեւ
դէպ 'ի նախադրութիւնը ցոյց է տալի գնալու ուղղութիւնը
և ոչ բուն նպատակը. երկրորդը՝ օտար լեզուների հետեւ
ղութեամբ հնարած ձև է և մեր լեզուի հոգուն հակա-
ռակ :

5. ԲԱՅԱՌԱԿԱՆ հոլովը սովորաբար կրաւորական բայերի
ինդիք է. բայց երբեմն գործ է զրվում ամէն տեսակ բայերի մօտ

1) Գործողութեան պոպճառը ցոյց տալու : Զոր օրինակ.
Ահ ու դողից լեզուն կապուեցաւ : Մարդս անգործութիւնից հի-
ւանդի պէս է լինում : Շատ լաւաց աչքերը չեն տեսնում : —
Գաւառական բարբառներում այս բացատրականը երբեմն տրա-
կանի ձև է ստանում, ինչպէս. Նրա դարդու չկամ : Ահա, ամօ-
Լեռ մեռաւ : — Գրաբար ձիշի նոյն ձևը երևում է աս նախա-
դրով. առ ահի, առ ամօթոյ :

2) Ժամանակի սիլլաբարութիւնը ցոյց տալու. Հայնից սկսած
մինչև վահէ երկու հազար ու աւելի տարի են հաշվում : Այս
մտքը իր հանդիմանից աշխատասէր ու սրամտ էր :

3) Բացանական է զրվում գարձեալ, երբ հարկ է ցոյց
տալ գործողութեան վերջը, մէկ նշանակած ժամանակից հա-

շուենլով . Մե քանի օրեց Տնողացս նամակ կը գրեմ : Երեք ժամեց
տեղերս կը հասնինք : — Ոմանք այսպիսի տեղերում բացառա-
կանի հետ զնում են յեպոյ կամ յեքո նախադրութիւնը . Մէկ
երկու տարուց յեպոյ բոլոր գործերս կ'աւարտեմ :

6. ԳՈՐԾԻԱԿԱՆ ՀՈՂՎԸ յատուկ գործածութիւն ունի .

1) Ժամանակ յոյց տալու համար , եզակի՝ եթէ քիչ
շատ որչէ , և յոգնակի՝ եթէ անորչ : Այսպէս ասում են . Գե-
շերով ո՛ւր զնամ . ցերեկով քնում է . Տընով եկաւ * : — Երևանցիք
ասում են . Էն մարդը ամսով ասորով քո աղ ու հացի վրայ է
էլէլ : — Ամենեբով ասորեբով որգուցս լուր եմ սպասում : Ժո-
մբով նստած շարունակ պարագում է :

2) Ճանապարհի ուղղութեանը յոյց տալու համար .

Մայր Արաքսի ասորով

Քայլամյոր զնում եմ :

Այսպէս նաև՝ Ո՞ր ճանապարհով զնանք . ծովով թէ ցամաքով :
Եւ ընտանեկան լեզուի մէջ՝ Սիրաս Բեհովս է դուս գալիս : Ին-
չե՞ր չանցան Գլխովս (զրարար՝ ընդ ծով , ընդ ցամաք , ընդ բե-
րան) :

3) Գաւառական բարբառներում կայ մի ուրիշ գոր-
ծիական էլ զրոց պառարականի մտքով վարուած : Այսպէս
սովորական է ասել . մէկի ճորովս կամ շինչովս ընկնիլ , ասորովս
փաթաթուիլ , Գլխովս ման տալ : Աշխարք ասորովս էր զիպ-
չում (այսինքն՝ զպարանոցաւ , զտալիք , զզլիսով) : — Գրաւոր
լեզուի մէջ այս կենդանի ձևի տեղ գործ են ածվում սովո-
րարար հայցական կամ տրական հոլովները . — ասորովս ընկնիլ ,
շինչովս փաթաթուիլ :

* Ուրիշ է Բեհովս եկաւ , որ նշանակում է՝ երբ որ միմեկու կամ
միմեկու թէ չէ , եկաւ :

Գ. ԱԾԱԿԱՆ ԵՒ ԹՈՒԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

§ 10. ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ.— Ածական անունը ցոյց է ապի գոյականի որպիսութիւնը և այս պատճառով սովորաբար գոյականի հետ է լինում:

1. Ածական անուն հոլովման համար հետևեալը իմաւրու է.

1) Ածական անունը միշտ գոյականից առաջ է դասւում և հոլովման մէջ անփոփոխ է մնում, այսինքն թէ միայն գոյականն է հոլովւում, թէ եզակի և թէ յոգնակի:

	Եզակի	Թոգնակի
Ո. Հ.	բարի գործ	բարի գործեր
Ս. Տ.	բարի գործի	բարի գործերի
Բաց.	բարի գործից	բարի գործերից
Գործ.	բարի գործով	բարի գործերով
Ներգ.	բարի գործում	բարի գործերում:

2) Բայց պատահում է երբեմն որ գոյականը զօրու թեամբ է իմացւում. այն ժամանակ ածականը, որոշեալ յօգով լինի կամ առանց յօղի, գոյականի զօրութիւն ունի և հոլովւում է նայելով իր վերջաւորութեանը: Այսպէս հարստ, աղքատ, հարեւոր, հոգեւոր, հարստի, հարստից, աղքատի, աղքատով, հարեւաններին, հարեւաններից, հարեւաններով:

3) Այսպէս էլ եթէ երկու ածական միասին լինին, երկրորդը գոյականապէս է վարւում, այսինքն յօգ և հոլովական վերջաւորութիւն է առնում. խեղճ ուղորձելի կամ խեղճ ուղորձելին, խեղճ ուղորձեալ, խեղճ ուղորձեալը, խեղճ ուղորձելից, խեղճ ուղորձելիք:

2. Ածականները, ինչպէս յայտնի է, երեք համեմատութեան աստիճաններ ունին. զրական, բաղդատական և գերազրական:

1) Գրականը ածականի սկզբնական ու անխորտիս ձևն է, ինչպէս. Բարի, չար, աշխարհ, Բարձր:

2) Բաղդատականը կազմվում է սովորաբար դրականի վրայ աւելի բառը դնելով. աւելի բարի, աւելի չար, աւելի բարձր:

Երբեմն զրարարի հետևողութեամբ բաղդատական աստիճանը կազմվում է գոյն մասնիկով. հոսագոյն, նորագոյն, գերագոյն:

3) Գերագրական աստիճանը կազմվում է դրականի վրայ առն բառը աւելացնելով, ինչպէս. ամենաբարի, ամենաբարձր, ամենագեղեցիկ:

Իսկ եթէ հարկ լինի ասել ուրիշների համեմատութեամբ ամէնից աւելի բարին և այլն, գործ է ածվում ամէնից բառը իբրև խնդիր. Այս երկխան ամէնից արժանաւոր աշակերան է:

3. Բայց ՚ի այս ընդհանուր կանոններից կան և մի քանի մասնաւոր զիտելիքներ ածականների դործածութեան վրայ:

1) Ասայինք թէ ածականը միշտ գոյականից նախադաս է վարվում: Բայց մէկ երկու դիպուածում ածականը գոյականից յետոյ է դասվում. ա) Գրարարի սովորութեամբ, ինչպէս. Եղբայր սիրելի. Արա Գեղեցիկ. Տիրան Մեծը. Սահակ Բարապետի. Վահան Մամիկոնեան. Գէորգ Մարկոսեան: Այս վերջինները հոլովվում են զրարարի ձևով. Վահանայ Մամիկոնեան, Գէորգայ Մարկոսեան, կամ երբեմն՝ Գէորգ Մարկոսեանի, Սահակ Բագրատունու: բ) Երբ ածականը իր մօտ խնդիր ունի. Հրաւէրք ունի թագաւորի արժանի: Զօրավար քաջութեամբը նշանաւոր: Մարդ կայ ամէնին սիրելի, մարդ էլ կայ շատերին սիրելի:

2) Երբ որ գոյականը մի անգամ յիշուելով միւս անգամ զօրութեամբ է իմացվում, ածականը առնում է նորա յօդը և հոլովական վերջաւորութիւնը, ինչպէս. կան կարմիր վարդեր, բայց կան և սպիտակներ ու դեղիններ: Քաղաքակիրթ մարդը ամէն բանով զանազանվում է անհիլիկից:

3) Ինչպէս որ ածականը գոյականի մտքով գործ է դրու-

վում, այսպէս էլ երբեմն զոյականը ածականապէս է վարվում : Այսպէս ասում ենք **սոսորթ** սիրտ. **ծառնիչ** հասակ. **կրակ** մարդ և այլն :

4) **Իսկ** զոյականի և բայի արմատից ածանցուած ածականները, ինչպէս ուրիշ տեղ ասացինք, զրոյ լեզուի նոյն և նման են : Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են **ուշ**, **ան** և **անի** յատկութիւն ցոյց տուող մասնիկները, քնուշ, կարուշ, վախլուշ, հարբան, մրսնան (ուշ և ան մասնիկների միաւորութեամբ) . մեծ զխանի երեսայ. երկու երեսանի մարդ. երեք մասնանի եղան. վեց թեանի հրեշտակ (զրբբ. եռոտանի, չորքոտանի, վեցթեան) :

5) **Բազդատական** ածականները սովորաբար բացառական խնդիր են առնում, **ուշի** բառով կամ շատ անգամ առանց այդ բառի, այսինքն զրականի ձևով, ինչպէս. Ասիան **Եւրոպայից** (աւելի) ընդարձակ է : Առիւծը միւս գաղաններից զօրեղ է :

Երբեմն բազդատական ածականները **քան** թէ բառերով հայացական խնդիր են առնում : Այսպէս վերևի նախադասութիւնները կարող են այսպէս էլ ասուիլ . Ասիան (աւելի) ընդարձակ է քան թէ **Եւրոպան** : Այս խնդրառութիւնը շատ սովորական է զրարում . Ասիա ընդարձակագոյն է քան **Եւրոպա** : Ժողովրդական բարբառներում այս քան **ը** միաւորուելով՝ կազմուել է քանց բառը, որ ոմանք զործ են դնում զրաւոր լեզուի մէջ, մանաւանդ չափաբերական զրուածներում . Բնաց օտարի վայրքաղցր հայրենեացն է փուշ :

§ 11. **ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻ ԴՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ**. — Բնութեան մէջ շատ միատեսակ առարկաներ կան, որոնց միմեանցից որոշելու համար՝ զործ են դրվում ածական անունները, իսկ նոյաթիւր ցոյց տալու համար զործ են ածվում թուական անունները :

1. **Նախադասութեան** մէջ թուական անունները հասարակ ածականի պես են վարվում, այսինքն

1) **Եթէ** զոյականի հետ են, միշտ նախադաս են վարվում ու անհամաձայն մնում, ինչպէս. **Կինգ** մարդ **Կինգ** մար-

դու, հինգ մարդով. — չորրորդ, կարգ, չորրորդ կարգի, չորրորդ կարգից կայլն:

2) Իսկ եթէ մենակ են, գոյականի զօրութիւն ունին և ամենն էլ անխորհր հոլովվում են առաջին հոլովման պէս. հնգի, հնգում, հնգից, չորրորդի, չորրորդում, չորրորդից, չորրորդսմ. կայլն: Միայն երէն հոլովուելիս՝ « տառն է ընդունում. երէնուից, երէնում. եօլը, ուլը ք տառը կորցնում են. եօլի (երբ մին նաև եօլնի) ուլի. իսկ ինը, ասուք ք տառը նի են փոխում. ընի ընից, ասսի ասսում:

2. Բացարձակ թուականների հետ գոյականը սովորաբար եղակի է մնում, ուրիշ խօսքով յոգնական միտքը թուականի մէջ է պարունակվում, ինչպէս. երկու երեխայ, վեց կանգոն, տասը ղինուոր կայլն: Իսկ եթէ գոյականը որոշեալ է, յոգնակի է զրվում. երկու երեխաները, տասը ղինուորները:

3. Բացարձակ թուականները ն յօդ և էլ մասնիկ ընդունելով՝ զրոց երէրէան, երէրէան կայլն բառերի մտքով են վարվում, այսպէս. երկուսն էլ, երեքն էլ, վեցն էլ, քսանն էլ, հարիւրն էլ: — Այս ձևը նոր չէ. միջին դարերու մն արդէն ասում էին. երկուսն ալ, չորսն ալ:

4. Բացարձակ թուականների կրկնուելովը կազմվում են բաշխականները. Տի Տի, կամ Տէ՛ Տէ՛, երէն-երէն, երէր երէր, ասուք-ասուք, հարիւր-հարիւր կայլն: — Արեւմտեան բարբառում եօլնից սկսած՝ կազմվում են կան մասնիկով. եօթնանիստ, ութնանիստ, հարիւրանիստ:

5. Բացարձակ թուականները գոյականաբար վարվում են նոց մասնիկով որժէր ու չափ ցոյց տալու համար. երեքանոց, հինգանոց, քսանանոց:

6. Տարբիւ և ամնաթիւ ցոյց տալու համար դասական թուականների տեղ գործ են զրվում բացարձակները, ինչպէս Ղևոն Չ մեռաւ ֆարիզում, հողար երէր հարիւր ղինուորն երէր թուականին, նոյեմբեր ամսի աստիճանին:

Դ. ԴԵՐԱՆՈՒՆ

§ 12. ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ. — Դերանունը, ինչպէս յայտնի է, վարվում է գոյական կամ ածական անուան տեղ: Գոյականների տեղ վարուող դերանունները ածական են. եո, սո, դո, նո, ո՞վ, ի՞նչ, ո՞մանք. իսկ գոյականների հետ վարուող դերանունները ածական են. ի՞մ, դո, թեք, այս, այն, ո՞ր, խորատն չեւք և այլն:

1. Դերանունները լինում են. էական կամ անձնական, ցուցական, ստացական հարցական, յարաբերական, որոշեալ և անորոշ:

1) Էական դերանունները գոյական են և երեք դէմք ունին եզակի և յոգնակի. ես և թեք, դու և դուք, ինչք և իրանք: — Նրորող դէմքի էականների մտքով աւելի սովորական է գործ դնել նո, նոքո ցուցականները:

2) Ցուցական դերանուններն են ա) գոյական. սո, որանք, դո, որանք, նո, նրանք, և բ) ածական. այս, այք, այն. բոլորն էլ իսկապէս նրորող դէմքի են և միայն մերձաւորութիւն ու հեռաւորութիւն են ցոյց տալի: — Էական և ցուցական դերանունների հետ գործ են զրվում Քեանց կամ Քեկքեան և իրաքո փոխադարձական յոգնակի դերանունները. մենք Քեանց կամ Քեկքեան սիրում ենք. դուք Քեանց (իրարու) օգնում էք որանք, որանք, նրանք, Քեկքեանով մխիթարվում են:

3) Ստացական դերանունները կազմվում են էական դերանունների եզակի և յոգնակի սեռականներից և սովորաբար գոյականից նախադաս են վարվում, իբրև հասարակ ածական. ի՞մ, դո, (քու), իւք, (իր, իրա) թեք, չեք, իրանց:

4) Հարցական դերանուններն են ա) գոյական. ո՞վ, ի՞նչ և բ) ածական. ո՞ր:

5) Նոյն ո՞ր հարցականը առանց պարոյկի - որ, յարաբե-
րակն գոյական գերանուն է:

6) Որոշեալ գերանուններն են. ամէն, իւրապէս իւր ամէն մէկ:

7) Անորոշներն են. մեռ, բարիչ, բժուիչ, նոյնպէս և ոչ ոք,
ոչինչ բացասականները: — Որոշեալ և անորոշ գերանուն-
ները գոյականի հետ էլ են վարվում, մենակ էլ. ուրեմն և
գոյակաբար էլ են վարվում, ածականաբար էլ: Այս է պատ-
ճառը որ ոմանք միջակն անուն են անուանում այս գերանուն-
ները:

2. Գերանունների երեք արմատական տառերը «, դ, ն (ը)
հոլովական բառերի վրայ դրուելով՝ որոշում են նոցա և կոչ-
վում են գիծորոշ կամ գերանունակն յօղեր:

Եթէ գերանունական յօղը էական գերանուան տեղ
կամ նորա հետ գործ դրուի, կոչվում է կակնն յօդ. ինչպէս.
(ես) ուսուցիչս, (դու) աշակերտդ (ինքը) տէրք:

Եթէ գերանունական յօղը ցուցական գերանուան տեղ
կամ նորա հետ վարուի, կոչվում է ցուցակն յօդ. (այս) տունս,
(այն) պարակններք:

Եթէ գերանունական յօղը ստացական գերանուան տեղ
կամ նորա հետ վարուի, կոչվում է ստացակն յօդ. (իմ) եղ-
բայրս, (քո) քոյրդ, (իր) այգին:

§ 13. ԷԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄՆ ՈՒ ԳՈՐ-
ԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ:

Եզակն

Ուղ.	ես	դու	ինքը
Սեռ.	իմ	քո, քու	իր, իւր, իրա
Տ. Հ.	ինձ	քեզ	իրան

Բաց.	ինձանից, ինձնից	քեզանից, քեզնից	իրանից
Գործ.	ինձանով	քեզանով	իրանով
Ներդ.	ինձանում	քեզանում	իրանում

Յոգնակի

Ուղ.	մենք	դուք	իրանք
Սեռ.	մեր	ձեր	իրանց
Տ. Հ.	մեզ	ձեզ	իրանց
Բաց.	մեզանից, մեզնից	ձեզանից, ձեզնից	իրանցից
Գործ.	մեզանով	ձեզանով	իրանցով
Ներդ.	մեզանում	ձեզանում	իրանցում

1. Իշական գերանունների տրականը կրկնու թեամբ գործ է ասվում երբեմն այսպէս. ինչ ու ինչ, չեղ ու չեղ, երան երան, թեղ ու թեղ, չեղ ու չեղ, երանց երանց: — Տանը նստած՝ ինչ ու ինչ մտածում էի անցած օրերիս վրայ:

2. Առանձին ոճով էական գերանունների տրականը գործ է զրվում ստացական գերանունների հետ. ի՞նչ ինչ, քանք չեղ, երանն երան, թերք թեղ, չեքք չեղ, երանցն երանց: — Մինչև որ այս բանը զուրկ հանեմ, ի՞նչ ինչ կը հասնի:

3. Ինչք երրորդ դէմքը գերանուանական յօդով վարվում է երբեմն միւս դէմքերի հետ էլ եղակի և յօգնակի, խօսքին աւելի օյժ տալու համար. էս ինչս, դո- ինչդ, ոս ինչը, թեք ինչնեքս, դոսք ինչնեքդ, նրանք ինչնեքը (զրրո. ևս ինքնին, մեք ինքնին): — Մեք ինչնեքս լաւ ենք իմանում մեր օգուան ու փասար (զօրու թեամբ իմացվում է՝ քո խորհրդին հարօս չեմք):

4. Իշական և ցուցական գերանունների մօտ աւելազրու- թեամբ գործ են զրվում երբեմն է՛մ բայի ներկան ու անկա- տարը որ յարաբերականով, խօսքին աւելի որոշութիւն տալու համար. էս է՛մ որ, թեք է՛նք որ, դոքս է՛նք որ և այլն: — Գուք էք որ ամէն բանի առաջ դժուարութիւններ էք հանում: Սա

է որ մեզ այնքան փնտնեն հասցրեց (այսինքն՝ դուք և ոչ ուրիշը, սա և ոչ մի ուրիշ մարդ)։ — Ֆրանսերէն լեզուն ճիշդ այս ձևը ունի. C'est moi qui l'ai vu. C'est à vous que je parle.

5. Ինչպէսով, չեղանով և այլն գործիականները վարվում են, երբ հարկ է ցոյց տալ թէ գործողութիւնը ում ձեռով կամ միջնորդութեամբ է կատարվում. իսկ եթէ պէտք լինի գործողութեան մասնակցութիւնը ցոյց տալ, վարվում է հետ նախադրութեամբ արական հոլով : Այս տարրերութիւնը կայ Ձեղանով փրկուեցաւ և Ձեզ հետ փրկուեցաւ ձեզի մէջ : — Նոյն պէտք է հասկանալ և սա, դա, նա ցուցականներէ գործածութեան համար (տես վերևը § 4) :

6. Ինչպէսով, չեղանով և այլն ներդոյականները և մանաւանդ Ձեղանով, չեղանով յոգնականները, բաց 'ի իրանց ներդոյական նշանակութիւնից, ունին դարձեալ ուսաց у насъ, у васъ և Ֆրանսիացոց chez nous, chez vous զուրցուածների գորութիւնը : իսկ ի՞նչ ու չո մէջ, եր մէջ, չեր մէջ և այլն թարգմանվում են между мною и тобою, между нами, между вами, կամ entre moi et toi, entre nous, entre vous.

7. Էական զիմորոշ յօդերը քիչ դէպքերում վարվում են. 1) կոչական բառերի հետ՝ զրաբարի հետևողութեամբ. Ո՛վ քաջք Մմբատ. Մեծք Վարդան. և 2) հասարակ անունների վրայ՝ զխաւորապէս համեստութիւն ցոյց տալու համար. Մեղաւոր, անարժան, խեղճիւ և այլն :

8. Էական դերանունների հոլովումը ընդհանրապէս հաստատութիւն առած է. միայն երրորդ դէպքի հոլովման մէջ դեռ տարտամութիւն է երևում : Բաց 'ի մեր դրած ձեից, որ ամէնից աւելի գործածականն է, կան գրողներ հին ձևով. իւրեան, իւրեանց, իւրեանցից և այլն :

§ 14. ՅՈՒՅԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՒՂՎՈՒՄԸ ԵՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ:

	Ելա՞նք	Յո՞գնա՞նք
Ուղ .	սա	սրանք, սոքա
Սեռ .	սրա, սորա և այլն	սրանց, սոցա և այլն
Տ. Հ .	սրան	սրանց
Բաց .	սրանից	սրանցից
Գործ .	սրանով	սրանցով
Ներգ .	սրանու՞մ	սրանցու՞մ

Այսպէս հորովում են դուք և նա ցուցականները: Միւս ցուցական դերանունների վրայ հետևեալ գիտնալու արժանի բաները կան:

1. Այս, այդ, այն դերանունները ածական են և միշտ գոյականից նախադաս են վարվում անփոփոխ, ինչպէս. այս ծառը և այս ծառերը, այդ պարտէզիցը և այդ պարտէզներիցը, այն տնովը և այն տներովը:

2. Թէև ցուցական ածականների գոյականը իսկապէս դերանունանական (ցուցական) յօդ պէտք է առնէր, բայց լեզուն պահանջում է աւելի որոշեալ յօդը գործ դնել: Ուստի սու վարուժիւն չկայ ասել.

այս ծառս, ծառերս	այլ ասելի	այս ծառը, ծառերը
այս ծառիս, ծառերիս		այս ծառին, ծառերին *
այս ծառիցս, ծառերիցս		այս ծառիցը, ծառերիցը
այս ծառովս, ծառերովս		այս ծառովը, ծառերովը
այս ծառումս, ծառերումս		այս ծառումը, ծառերումը:

Ինչ անգամ է պատահում ցուցական դերանունան և որոշեալ յօդի տեղ դերանունանական յօդ վարել սաստկութեան համար. ինչպէս. Աշխարհիս փառքն ու պատիւները անցաւ որ են:

* ն որոշեալ յօդը այս տեղ տրականին է վերաբերում և ոչ սեռականին:

3. Արևմտեան զրաւոր լեզուի մէջ այս, այդ, այն և սա, դա, նա անխափր ածական են, թէ և երկու ձևն էլ զոյականաբար էլ վարվում ու հօլովվում են. Սա, սուոր, սրկէ, սուով. սոււնք, սուոնց, սուոնցմէ, սուոնցմով և այլն: Այդ կամ աա, աաոր, աակէ, աաով. աաոնք, աաոնց, աաոնցմէ, աաոնցմով: — Վերջինները իրանց ծագումը առնում են շատ հին ժամանակներէրց. արգէն է դարումը գրում էին. Այս, այսոր, այսորմէ, այսով. այսոնք, զայսոնք, այսոց, այսովք և այլն:

Արևելեան զրաւորի մէջ թէ և այս այդ, այն նորոգուած ձևերը միայն ածականաբար վարուելով իրանց հօլովական վերջաւորութիւնները կորցրին, բայց գաւառական բարբառներում էս, էդ, էն զոյականաբար էլ են վարվում և հօլովվում են եզակի և յոգնակի, այսպէս.

Եզակի

Ո. Հ.	էս	էա	էն
Ս. Տ.	էստոր	էտոր	էնդուր
Բայ.	էստորից	էտորից	էնդուրից
Գործ.	էստով	էտով	էնդով
Ներք.	էստում	էտում	էնդում

Յոգնակի

էստոնք	էտոնք	էնդոնք
էստոնց	էտոնց	էնդոնց
էստոնցից	էտոնցից	էնդոնցից
էտոնցով	էտոնցով	էնդոնցով
էտոնցում	էտոնցում	էնդոնցում:

Թիւիլիսի բարբառում մասնաւորապէս ել. և յոգ. բացառականները լինում են մէն և նոյմէն. էստումէն, էստոնցմէն:

4. Այն, դոյն, նոյն գերանուններից միայն վերջինը գործ է ածվում, այն էլ անորոշ գերանունան մտքով, նոյն օրը, նոյն ժամին: Նա միշտ նոյնն է կամ թե եւ նոյնն է. — Յրանս. Il est toujours le même.

5. Ս, ր, ւ, նո ցուցականների հոլովման մէջ նոր ձևի հետ հինն էլ սկսաւ դործ դրուիլ, այսինքն ո տառը պահելով. դրա դարանից, դարանով, դարանաւ: Յոգնականումը խառնազինութորութիւնը տիրում է, այնպէս որ երեք ձև միայնգամայն երևում են. նրանք, նրանք և նրա, նրանց նրանց և նրա և այլն:

§ 15. ՍՏԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ ԵՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ.— Ստացական դերանունները հասարակ ածականի պէս են վարվում նախագաս և յօդով գոյական են պահանջում:

Ստացական դերանուն գոյականի հոլովմանը վրայ հետևեալը դիտելու է:

1. Ի՞, ր, իւր կամ եր եզակի ստացականները եզակի գոյական են առնում, եթէ ստացուածը մէկ է, դէմքի համեմատ դերանունական (ստացական) կամ պարզ որոշեալ յօդովինչպէս. ի՞ այգիս (ն), ր այգիս (ն), իւր այգին: Իսկ եթէ ստացուածը շատ է, գոյականը յոգնակի է դրվում. ի՞ այգիներս (ը), ր այգիներս (ը), իւր այգիներս:

2. Մեր, չեր, երանց յոգնակի ստացականները եզակի գոյական են առնում, բայց միշտ որոշեալ յօդով, եթէ ստացողը շատ է և ստացուածը մէկ. Մեր այգին, չեր այգին: Յոգնակի է դրվում գոյականը, նոյնպէս որոշեալ յօդով, եթէ ստացողն էլ ստացուածն էլ շատ է. Մեր այգիներս, չեր այգիներս, երանց այգիներս,

Աւելի բացայայտութեան համար զնենք այս տեղ ստացականների հոլովման պատկերը իրանց գոյականների հետ:

Եզակի (եզ. ստացող և ստացուած)

Ո. Հ. իմ գիւղս (ը)	քո գիւղս (ը)	իւր գիւղս
Ս. Տ. իմ գիւղիս (ն*)	քո գիւղիս (ն)	իւր գիւղիս

* Որոշեալ յօդը այս և հետևեալ օրինակների մէջ միայն տրականին է վիրարելում:

Բայց.	խմ գիւղեցի (ը)	քո գիւղեցի (ը)	խր	գիւղեցի
Գործ.	խմ գիւղով (ը)	քո գիւղով (ը)	խր	գիւղով
Ներք.	խմ գիւղում (ը)	քո գիւղում (ը)	խր	գիւղում:

Յոգնակի (եզ. ստացող և ստացուած)

Ո. Ն.	խմ գիւղեր (ը)	քո գիւղեր (ը)	խր	գիւղեր
Ս. Տ.	խմ գիւղերին (ն)	քո գիւղերին (ն)	խր	գիւղերին
Բայց.	խմ գիւղերից (ը)	քո գիւղերից (ը)	խր	գիւղերից
Գործ.	խմ գիւղերով (ը)	քո գիւղերով (ը)	խր	գիւղերով
Ներք.	խմ գիւղերում (ը)	քո գիւղերում (ը)	խր	գիւղերում:

Երակի (յոգն. ստացող և եզ. ստացուած)

Ո. Ն.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղը
Ս. Տ.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղին
Բայց.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղից
Գործ.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղով
Ներք.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղում

Յոգնակի (յոգն. ստացող և յոգն. ստացուած)

Ո. Ն.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղեր
Ս. Տ.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղերին
Բայց.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղերից
Գործ.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղերով
Ներք.	մեր	ձեր	իրանց	գիւղերում:

3. Պատահում է երբեմն որ առանց գերանուան, միայն գոյականը ստացական յօդ առնելով, հոլովվում է և միևնոյն գօրութիւնը ունի. նոյն է ասել ի՞՞ եղբայր՝ կամ ի՞՞ եղբայրք, և պարզ էջբոյր՝, քո քոյրերք կամ քո քոյրերք և քոյրերք: Բայց այս ձևը անյարմար է երբեմն և կարող է խօսքի մթու-թիւն պատճառել, երբ որ քո, չքո, երանց ստացականները գօ-րութեամբ իմացուին: — Արեւմտեան լեզուն այս դէպքերում գործ է գնում հին յոգնականակերտ մասնիկը նի (կանանի, նամականի, որ մինչև հիմայ էլ պահուած է մեր գաւառա-

կան բարբառներում. զիլանի, տիզանի, ոչխարածի և այլն) սուս-
ցական յօդերով. եղբայրնիս, եղբայրնիք, եղբայրնիս, այսինքն
մեր, ձեր, իրանց եղբայրը. եղբայրներնիս, եղբայրներնիք, եղ-
բայրներնիս, այսինքն մեր, ձեր, իրանց եղբայրները:

4. Ստացական գերանունները յօդ առնելով՝ գոյականի զօ-
րութիւն ունին. իմ կամ իմը, քոնք, իրանք, մերք, ձերք,
իրանք (ինչպէս տեսնում ենք, ձայնաւորով վերջացածները
յօդից առաջ ն սասն են առնում): Սքա արեւմտեան հայե-
րէնի հակառակ՝ ոչ հոլովվում են և ոչ յոգնակի ունին. միայն
Տեր, Յէր առանձին ձևով լինում են յոգնակի Տերո՞ր, Յէրո՞ր
(զրբբ. մերայինք, ձերայինք), որ նշանակում է մեր, ձեր ըն-
տանիքը, մերձաւորները:

5. Ստացական գերանունները, ինչպէս յայտնի է, էական
գերանունների սեռականից էլ ստացականներ են կազմվում:
Այս ձևով երբեմն ցուցական գերանունների սեռականից էլ
ստացականներ են կազմվում, որ գոյականի հետ են վարվում
ածականաբար. Երբ կամ որբ եղբայրը, որբ եղբօր, որբ եղբօրից
նրբ եղբայրները, նրբ եղբայրներից և այլն: Իսկ եթէ մենակ
մնան, յօդ են առնում և գոյականի զօրութիւն ունին. սրանք
(սորանք), գրանք, նրանք. սրանք (սոցանք), գրանք, նրանք:

§ 16. ՀԱՐՅԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.—
Հարցական գերանունների հոլովումը և գործածութիւնը շատ
պարզ է. բայց կան մի քանի գիտելիքներ, որոնց վրայ հար-
կաւոր է ուշադրութիւն դարձնել:

1. Ո՞վ հարցականը շնչաւոր առարկաների համար գործ է
դրվում և միշտ գոյական է: Հոլովվում է այսպէս. ել. ուղ.
Ո՞վ. Տր. և Հայց. Ո՞ւմ. Բայց. Ումօ՞ց. իսկ Գործ. և Ներդ. Կեք
և Քջ նախադրութիւններով տրական— Ո՞ւմ Կեք Ո՞ւմ Քջ: Յոգ-
նականում միայն ուղղականը վարվում է երբեմն՝ Ովքե՞ր: Իսկ
միւս հոլովները, երբեմն և ուղղականը, լրանում են ո՞ր հար-

ցականով : Ուշէ՞ր կամ որո՞նք եկան : Որո՞նց համար են այս
ընծաները :

Այսպէս երբեմն եզակի տրականն ու հայցականն էլ առ-
նում են ո՞ր հարցականից. Որե՞ համար զարդարուիմ, որե՞
աչքը հրապուրեմ. փոխանակ սովորական ո՞ւմ համար, ո՞ւմ
աչքը : — Կան և զրբար ձևով զրոյներ որո՞ համար և այլն,
որ բոլորովին անտեղի է :

2. Ի՞նչ անշունչ առարկաների համար զործ է ածվում
և զոյական է, եթէ մենակ է, որ երբեմն քան բառով է վար-
վում. Ի՞նչ ես կամենում : Ի՞նչ քանի է պէտք այս ծառը, որ
պտուղ չէ տալի : Ածական է, եթէ եթէ զոյականի հետ է.
Ի՞նչ զործ, ի՞նչ կարծիք : Հոլովումը կանոնաւոր է. Ուղ. և
Հայց. Ի՞նչ. Սեռ. և Տր. Ի՞նչի. Բաց. Ինչե՞ց. Գործ. Ինչո՞վ.
Ներգ. Ինչո՞ւմ : Յոգնակի ուղղականը ընում է Ինչե՞ր. խի միւս
հոլովները անգործածելի են : — Գաւառական բարբառներում
սկզբնական ին փոխվում է ւ. ւնչե՞ց, ւնչո՞վ, ւնչո՞ւմ :

3. Ո՞ր թէ շնչաւոր և թէ անշունչ առարկաների հետ
վարվում է իրրեւ ածական. խի եթէ մենակ մնաց, ո՞ր զոյա-
կան է և յօդ է առնում :

- Ի՞նչքս մնաց այն օրից,
- Ո՞ր ջարամօտ գեղերըս,
- Ո՞րք իմ շէն քաղաքից,
- Ո՞ր բերկրալի տեղերըս :

§ 17. ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒԱՆ՝ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ. —
Որ յարբերական զերանունը զոյական է, և հոլովվում է
այսպէս.

եչ.	Ուղ.	որ	Յո՞ւն.	որսնք
	Սեռ.	որի		որոնց
	Տ. Հ.	որին		որոնց
	Բաց.	որից		որոնցից
	Գործ.	որով		որոնցով

Ներգոյականները լինում են մէջ նախադ. որի մէջ, որոնց մէջ (որոնցում): Յարաբերական գերանունան գործածութեան վրայ կան մի քանի հարկաւոր գիտելիքներ:

1. Յայտնի է թէ որ յարաբերականը յարաբերում կամ առաջ է բերում մի գոյական անուն կամ գերանուն, որ կոչվում է յարաբերեալ և սովորաբար յարաբերականից առաջ է դասվում: Այս որ յարաբերականը թուով համաձայնում է իր յարաբերեալի հետ, իսկ հոլովով համաձայնում է երկրորդական նախադասութեան մտքին նայելով. Սոկրատ, որն զատաւորները զատապարտել էին մոլախինդ խմելու, առաքինի քաղաքացի էր:

2. Միայն ուղղական հոլովում յարաբերական գերանունը (որի հետ նոյնանում է երբեմն և հայցականը) կարող է յոգնականի սեղ եղակի վարուիլ, եթէ միայն յարաբերեալից բաժանուած չէ միջանկեալ բառերով. ինչպէս. Այն մարդիկը, որ մեր դէմ ու դէմը նստած են, և որոնք միմեանց հետ խօսում են, մեր բարեկամներն են: — Փոխանակ՝ Այն մարդիկը, որոնք նստած են:

3. Եթէ յարաբերեալը զօրութեամբ է իմացվում, յարաբերականի հետ կարող է գործ դրուիլ որ շաղկապը, աւելի բացայայտութեան համար. և այն ժամանակ յարաբերականը եղականում և յօդն է առնում, իսկ յոգնականում առանց յօդի է մնում. Որն որ *, որին որ. որոնք որ, որոնց որ: Ահա օգտակար գրքեր. ընտրէ որն որ կամենում ես: — Փոխանակ ասելու՝ ընտրէ այն գրքեր, որ կամենում ես, կամ պարզապէս յարաբերականի վրայ յօդ դնելով. ընտրէ որք կամենում ես: — Բայց այս ձևը յաճախելու չէ, մանաւանդ վերջահոլովներում:

* Որովհետև ուղղական յարաբերականի հետ որ շաղկապը արտաբերվում է իբրև որ, այս պատճառով ոմանք կից են գրում որոնք:

4. Մա, այն գերանունների անդ իբրև յարաբերակալ գործ են ածվում ոչ և ինչ: Այսպէս ասում ենք. Ինչ որ կը ցանես, այն էլ կը հնձես: Ով որ կամենում է երջանիկ լինել, քչով պիտի բաւականանայ: Անսովոր եւրոպական ձև կը լինէր, եթէ ասէինք. Նա որ կամենում է երջանիկ լինել.— celui qui désire être heureux, կամ ТОТЪ КТО ЖЕЛАЕТЪ БЫТЬ СЧАСТЛИВЫМЪ.

5. Որ գերանունան եզակի ուղղականը յօղով կրկնուած գործ է ածվում Տէ՛լը . . . Տէ՛լը, կամ ոճանք . . . ոճանք բաւերի անդ. ինչպէս. Ո՛րք ծիծաղում է, ո՛րք լաց լինում: Հաւաքուած բաղձութիւնից ո՛րք զիրք էր կարդում, ո՛րք խօսում, որն էլ խաղում էր: Իսկ վերջահոյններում աւելի Տէ՛լ բառն է վարվում. Մէ՛լն շատ ատեց, Տէ՛լն քիչ:

6. Երբ որ մի գլխաւոր նախադասութեան հետ զանվում են հետզհետէ երկու կամ աւելի երկրորդական նախադասութիւններ, որ յարաբերականով կապուած, յարաբերական գերանունը միանգամ յիշուելով՝ երկրորդ անգամ զեղչվում է, եթէ միայն նոյնահոյով է. ինչպէս. Արաբացիք, որոնց ձխանքը յարգի և ուղարկել օգտակար են, մինչև այսօր թափառական կեանք են վարում: Փոխանակ՝ և որոնց ուղարկել, որ եւրոպական լեզուների ձև կը լինէր:

§ 18. ՈՐՈՇԵԱԼ ԵՒ ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ. — Որոշեալ և անորոշ գերանունները, ինչպէս ասացինք, ածական են եթէ գոյականի հետ են և գոյական՝ եթէ մենակ են, և այն ժամանակ յօղ են առնում: Այսպէս ասում ենք անխտիր. Իւրաքանչիւր մարդ իւր գործին զնաց և Իւրաքանչիւրք իւր գործին զնաց:

Այս գերանունների գործածութեան վրայ մի քանի զիտակներ են կան:

1. Ոճանք եզակի չունի և անկանոն է հոլովվում. Ուղ. Ոճանք. Հայց. Սեռ. Տր. Ոճանց. Բաց. Ոճանցից. իսկ Գործ և Ներդ

հէտ և Տէջ նախդիրներով սեռական. Ռժմեց հէտ. Ռժմեց Տէջ:

2. Ո՞ք և ինչ մենակ չեն վարվում, այլ միայն բացասաբար՝ ոչ ոք, ոչ ինչ, և գոյականաբար վարուելիս՝ հոլովվում են այսպէս. — ոչ ոքի, ոչ ինչի. ոչ ոքից, ոչ ինչից. (ոչ ոքի հէտ). ոչնչով. (ոչ ոքի Տէջ) ոչնչոմ: Ոչ ոքից չէ քաշվում: Ոչնչով մեղաւոր չէ: — Ոմանք գրում են առանց սղելու. ոչ ինչից, ոչ ինչով:

Ճողովորդական բարբառներում հաստատականի մտքով գործ են գրվում ոչմե՞ն (կարգա՞ օչմե՞ն) և ի՞մե՞ն բարդ դերանունները, որոնց ծագումը շատ հին է: Արդէն Ղ. Փարպեցին առում է. Ձհայ այր դո՞ք մե մոգ ոչ առնէք: Եւ փոքր ինչ ներքեւ. Ամենայն ի՞ք Արեաց աշխարհիս աջող լինի և անսխալ: — Բայց այս ոչմե՞ն, ի՞մե՞ն ձեւերը նոր գրաւոր լեզուն չէ ընդունում:

3. Հայերենում ոչ անորոշ դերանունան, մտքով գործ է ածվում հարգ բառը առանց յօդի, * որ համապատասխանում է Ֆրանս. ՕՈՈ անորոշ դերանունան, որ ինչպէս յայտնի է, homme բառի կրճատու թիւնն է: Մտքը չէ իմանում թէ ինչ պատասխան տայ այսպիսի անտեղի խօսքերին:

4. Աճէ՞ն մե՞նայն. — Սորա եղակի գոյականի հետ Եւրոպայի շխի միաք ունին, յոգնականի հետ՝ Եւրոպ: Աճէ՞ն կամ մե՞նայն մարդ նշանակում է իւրաքանչիւր մարդ. մե՞ն կամ մե՞նայն մարդիկ — բոլոր մարդիկ. Աճէ՞ն մենակ էլ է վարվում իբրև գոյական, և այն ժամանակ կարող է յօդից առաջ * առն առնել ու հոլովու իլ. Աճէ՞նչը, մե՞նիչին, մե՞նիցից, կամ մե՞նը, մե՞նին, մե՞նից: Իսկ մե՞նայն մենակ չէ վարվում և միշտ ածական է:

5. Մե՞ն դերանուն ժողովրդական ձեւն է մե՞ն էլ, որի աւելի հին ձեւն է մե՞ն այլ: Իսկ այլ (ուրիշ) դերանունից սը-

* Ուրիշ է հարց « ցուցական յօդով, ոչ գործ է ածվում առանձին ձևով, փոխանակ հարցի: կամ հարցունքն Բնութիւնը, ինչպէս, Մտքն մանկանացու է: »

դուելով՝ կազմվել է էլ: Այսպէս տառ մ են. երէկ չէ ճէկէլ օր.
էգուց չէ էլ օր:

Ե. ԲԱՅ

§ 19. ԲԱՅԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ. — Ամենայն
բայ կազմվում է երկու որոշ մասներէից, մինը անփոփոխ, որ կոչ-
վում է արմատ, և միւսը փոփոխական, որ կոչվում է վերջաւորու-
թիւն. ինչպէս «իբէլբայի մէջ» էր արմատ է և էլ վերջաւորու թիւն:

Բոլոր կանոնաւոր բայերը չորս կերպ կարող են փոփոխուիլ
կամ խոնարհուիլ, ուրեմն և մենք ունինք չորս լծորդութիւն,
որոնք որոշվում են միմեանցից անորոշ դերբայի (աներևոյթի)
վերջաւորութեամբ: Առաջին լծորդութեան վերջաւորու-
թիւնն է էլ. ինչպէս գիր—գր-ել. երկրորդինը էլ. աշխատանք—
աշխատ-ել երրորդինը՝ ալ. հաւատ—հաստ-ալ. իսկ չորրոր-
դինը (ն եկամուտ տառով) նալ. իմ-նալ:

Բայի կրած այլ և այլ փոփոխութիւնները ցոյց են տալի
գործողի ու նորա գործողութեան մէջ եղած յարաբերու-
թիւնները: Այս յարաբերութիւնները չորս տեսակ են. դէժէ,
Լի-, Էդնսի և Ժամնսի: Երկու առաջինների յատկութիւն-
ները յայտնի են. մնում է բայի եղանակների ու ժամանակ-
ների վրայ մի քանի խօսք ասել:

Նոր հայերէնի եղանակները չորս են. սահմանական, ստոր-
բաղասական, հրամայական և դերբայ, որոնք ունին այլ և այլ
գլխաւոր և երկրորդական ժամանակներ: Գլխաւոր ժամանակ-
ները, բացի սահմանական ներկայից և անցեալ անկատարից
պարզ են, իսկ երկրորդականները բաղադրեալ: Տեսնենք նախ
գլխաւոր ժամանակների կազմութիւնն և ապա երկրորդական-
ներինը:

Ա. ԳԼԽԱԻՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ. — Զորս եղանակների գլխաւոր
ժամանակները սոքա են.

Սահմանական եղանակն ունի հինգ ժամանակ. Ներկայ, Անցեալ անկատար, Անցեալ կատարեալ, Ապառնի և Ապառնի պայմանական :

Ստորագասականն ունի երկու ժամանակ, Ներկայ և Անցեալ անկատար :

Հրամայականն ունի մէկ ժամանակ, որ թէ Ներկայի և թէ Ապառնիի մտքով է վարվում :

Դերբայն ունի չորս ժամանակ. Անորոշ, Ներկայ, Անցեալ և Ապառնի:—Վերջին երեքը կոչվում են նաև ընդհանրական :

Սահմանական եղանակ.

1. Ներկայ ժամանակը կազմվում է անորոշ դերբայի էլ, էլ և ոչ վերջաւորութիւնների աեղ դնելով ում մասնիկը և էժ օժանդակ բայի ներկայ ժամանակի ձևերը. Գրել, աշխատել, հաստատել, իմանալ բայերի ներկան լինում է. Գրում էժ, աշխատում էժ, հաստատում էժ, իմանում էժ * :

2. Անցեալ անկատարը կազմվում է ներկայի վերջաւորութեան վրայ աւելացնելով եմ օժանդակ բայի անցեալ անկատարի ձևերը. Գրում էի, աշխատում էի, հաստատում էի, իմանում էի :

Այս ում մասնիկը ջուղայեցոց ճան մասնիկի հետ մեծ խտիր են դնում արեւելեան և արեւմտեան բարբառների հոլովման և խոնարհման մէջ : Արեւմտեան էլ մասնիկով ձևացած սահմ. ներկան ու անց. անկատարը արեւելեան բարբառների մէջ ապառնի նշանակութիւն ստանալուց յետոյ, հարկ էր ուրիշ միջոցի դիմել պակաս ժամանակները լրացնելու համար : Ում (ա մ, ը մ,) և ճան նոյն բարբառների ներգոյականակերտ

* Ոմանք սովորութիւն են արիւ էական բայի հետ կից դրել իստում էժ, քէստում էի և հարկ եղած ժամանակը բաժանել նոյն հիման վրայ. իստում էժ, քէստում էի ևայլն, բայց հայերէն լիզուի շեշտադրութեան կանոնը պահանջում է առանձին դրել. իստում էժ, քէստում էի :

մասնիկներն են * , որոնք այս տեղ զործ են զրվում սահմաներկայի և անց. անկատարի ժամանակները կազմելու այնպէս որ մեր գրոսմ է՝, խօսոսմ էլ և Ձուղայեցոյ գրմանում, գնաման է նշանակում են իսկապէս գրելու մէջ է՝, խօսելու մէջ էլ էլ, գնուլու մէջ էլ էլ: ձիշղ այս մտքով վարում էին հները (է, ժԱ, ժԲ. դար) անորոշ դերբայի ներգոյականը է՝ օժանդակ բայի ներկայ և անց. անկատար ժամանակներովը. 'ի խօսել է՝, 'ի ծառէլ էլ էր: Յոյնք էն 'ի գալ 'ի վերայ մեր: 'նոր լեզուներից անգլիերէնը, բաց ի սովորական ներկայից, ունի և մի բաղադրեալ ներկայ, որ կազմվում է ing վերջացած դերբայով (ընդունելու թիւն ներկայ) և to be (լինել) օժանդակ բայով և զործ է ածվում այն ժամանակ, երբ հարկ է ցոյց տալ թէ զործողութիւնը դեռ ևս շարունակվում է. they open նշանակում է ils ouvrent; they are opening — ils sont en train d'ouvrir, նորա բաց են անում: Արեմտեան հայերէնը զործողութեան շարունակութիւնը բացատրելու համար սահմաներկայի և անց. անկատարի վրայ աւելացնում է հոյ մասնիկը, որ սեպհականած է տաճկերէնից — յօր: Այսպէս կ'երթայ հոյ, կը խօսէր հոյ — նշանակում է երթալու վրայ է, խօսելու մէջ էր:

3. Անդեռ հասարեալը կազմվում է անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնների տեղ դնելով եցի, եցոյ, պցի, պցոյ մասնիկները. գրել — գրեցի, աշխատիլ — աշխատեցոյ, հաւատալ — հաւատայի, իմանալ — իմացոյ:

4. Աստուծոյ կազմվում է անորոշ դերբայի վերջաւորութիւններն տեղ դնելով է՝ բայի ներկայ ժամանակի ձևերը և սկիզբը

* Այն զանազանութեամբ միայն, որ Ձուղայեցոյ ման իբրև ներգոյականակերտ մասնիկ միայն բայի արմատի վրայ է զրվում. քէման, քախման, քրման. իսկ գոյականների և դերանունների հոլովման մէջ պահուած է ու՛մ ընդհանրական մասնիկը. կո՛վում, խո՛ւում, մեղնում, որմանում:

դասելով իւր (է՛) մասնիկը . իւր Գրե՛ճ, է՛ռշխոսքե՛ճ, իւր հասարակ, է՛րհմանս :

5. Երկրորդ կամ պայճանաշան սպասանիւն, որ զրեթէ միշտ Ֆրանս. պոյմանական եղանակի ներկայ ժամանակի (Conditionnel présent) միտքն ունի, կազմվում է անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնների տեղ ղնելով է՛ճ բայի անց. անկատարի ձևերը և սկիզբը դասելով նոյն իւր մասնիկը . է՛ռշխոսքե՛, իւր խօսե՛, իւր հասարակքե՛ . է՛րհմանսքե՛ * :

Այլ մասնիկը (որի միւս ձևերն են կու, կի, կ') Պետերման գերմանացի հայադէտի կարծիքով, իր ծագումն առնում է է՛ռճ գոյականից, որի արմատն է է՛ռճ — ցանկութիւն, զուցէ այնպէս՝ ինչպէս որ անգլիերէն լեզուի մէջ նոյն էսքիլ (will) բայը կազմում է առանձին ապառնի և թէական ժամանակներ: Բայց Այտրնեան վարդապետը ուրիշ աւելի հաւանական ծագում է տալի այդ մասնիկին, որ երևան է գալի այն ժամանակ, երբ հին լեզուի ստորադասականն ու ապառնին անյայտանում և նոցա տեղ սահմ. ներկան է բռնում, ստորագ. անկատարի տեղ էլ — որ հին լեզուն չունէր — սահմ. անկատարը: Արդէն Ե դարու առաջին կարգի մատենագրների գրուածներում գտնում ենք գործ դրած այս ձևերը դէ՛ճ առ դէ՛ճ խօսակցութեան մէջ. Թող Գրե՛ճ և ցոսցոսե՛ճ մեծ թագաւորին (Եղիշէ): Աղաչե՛ճ հրոճայես բանալ զգիւանդ (Նորինացի): Թող ինքն երլեայր և սանոյր: Այս կերպով հին սահմանականը ստորադասականի և ապառնի տեղն անցնելուց յետոյ, լեզուի մէջ երևան եկաւ

* Ինչպէս յայտնի է, Գ. և Գ. լծորդութեան բնիկում է՛ճ, է՛ճ օժանդակների է, է ներդաշնակութեան համար զուրս են ընկնում. որովհետեւ «է, «է հնչիւնների զուգաւորութիւնը չեն պատահում հայերէնում:

չո՞ւ մասնիկը (իսկ զըբերումը շատ ուշ — ժի դա-
րումն է երևում), որ որոշ սահման է դնում մէկ կողմից
Տին և նոր լեզուների և միւս կողմից արևելեան և արեւմը-
տեան նոր հայերէնների մէջ: Այսինքն վարդապետը (եր-
76—78) չո՞ւ, չը, չէ չ' մասնիկները չալ բայի սահմ. ներկայի
եզ. Յրդ դէմքից և ու շաղկապի բաղադրութիւնից առաջ
եկած է համարում, այնպէս որ չ'ո՞ւ ֆոյ, չ'ո՞ւ փեւոնէ, չ'ո՞ւ
նոյն ամփոփուած են չ'ոյ ու ֆոյ, չ'ոյ ու փեւոնէ, չ'ոյ ու նոյն
սկզբնական ձևերից: Կալ բայի օժանդակ բայի պաշտօն վա-
րելու ապացոյցն ունինք ոչ միայն Տին լեզուից *, այլ և
մեր նոր հայերէնի մէջ գտնում ենք մի տեսակ անցեալ ժա-
մանակ, որ այդ բայով է կազմվում և բաւական զործա-
ծական է արևելեան բարբառներում. լսած չ'ո՞ւ, փեւած չ'ո՞ւ,
Քնոյած չ'ո՞ւ, փխնկ. լսած եմ, զնացած եմ: Իսկ արեւմտեան
բարբառներից մինը դեռ մինչև այսօր անարատ պահած է
չ'ոյ զլիաւոր բայից յետագաս. այսպէս. փեւնէ չ'ոյ, հոյն չ'ոյ,
խօսոյ չ'ոյ:

Ստորագաստական եղանակ.

Այս եղանակի երկու զլիաւոր ժամանակները իրանց կազ-
մութեամբը չեն զանազանվում ապառնի ժամանակներից, միայն
չը մասնիկի տեղ առնում են սովորաբար որ (QUE, QUOD) պատ-
ճառական շաղկապը. այնպէս որ

1. Ստորագաստական ներկայի իր կազմութեամբը զրոյց սահմ.
ներկայի նոյն և նմանն է. (որ) քրեմ, (որ) ուշխարիմ (որ) հոստոսմ,
(որ) իմոսմ:

* Ահաւասիկ մէկ երկու օրինակ. Կոյ ֆոյ մարդկան Բեւոնէ: Մոյ
քեղ փոնէ: Ամնեցուն մեզ յանդիմոն լինէն ուսմնէ չ'ոյ ատենին Քրիս-
տոսի: Փոխանակ ասելու՝ մեռանելոց եմք, ամնեցւոց ես, յանդիման
լինելոց եմք:

2. Անհատներն էլ զրոց սահմ. անկատարի նման է. (որ) գրէի,
(որ) աշխատէի, (որ) հաստատէի, (որ) խմանայի:

Հրամայական եղանակ.

Այս եղանակը կազմվում է միշտ անցեալ կատարեալից:
Ա, Բ, Գ լծորդութեան եղակի հրամայականը կազմվում է
կատարեալից ցե, ցոյ վերջաւորութիւնները բաց թողնելով.
գրեցի— գրէ՛, աշխատեցայ— աշխատէ՛ *, հաւատացի— հաստատո՛:
Իսկ Դ. լծորդութեան եղ. հրամայականը կազմվում է կատարեալի
վերջաւորութեան ցոյ վանկը փոխելով իր. իմացայ— իմացե՛ր:
— Լեզուի բռնած ընթացքին նայելով՝ միւս լծորդութեան
բայերն էլ կարող են ի՛ր լինել հրամայականում. այսպէս գրէ՛
և գրե՛ր, աշխատէ՛ և աշխատե՛ր, հաստատո՛ և հաստատացե՛ր հաւասար
ապէս ընդունելի են **:

Յօդակի հրամայականը կազմվում է առ հասարակ կատարեալի
վերջաւորութեան ի, ցոյ վանկերի տեղ զնելով էք.
գրեցի— գրեցե՛ք, խօսեցայ— խօսեցե՛ք, հաւատացի— հաստատացե՛ք,
իմացայ— իմացե՛ք:

Դերբայ.

1 Անորոշ դերբայը, ինչպէս տեսանք, ունի չորս կանոնաւոր
վերջաւորութիւն, որոնց վրայ հիմնվում են չորս կանոնաւոր
լծորդութիւնները: Բայց կան ուրիշ բայի վերջաւորութիւններ
էլ այլ և այլ եկամուտ տառերով. տեսնել, հասնիլ, փախելիլ,
թոյնել և այլն, որոնց խոնարհման մէջ մի քանի զարտուղութիւններ
կան, ինչպէս որ չորս լծորդութեան ընթացքում կը տեսնենք:

* Յայտնի է եր է բառի վերջը մննակ չէ մնում, այլ փոխվում է ք:

** Այս տեղ յայտնի երևում է Նրևանի բարբառի աղբյուրվանքը:

2 Մերիան կազմվում է անորոշ դերբայից և անցեալ կատարեալից: Եթէ Ա և Բ լծորդութեան բայ է, անորոշ դերբայի եւ և ի վերջաւորութիւնների տեղ զըվում է ոչ մասնիկը. զրեւ — գրող, աշխատիլ աշխատող իսկ եթէ Գ և Դ լծորդութեան բայ է, կազմվում է կատարեալ ժամանակի ի և ոչ վերջաւորութիւնների տեղ զնելով նոյն ոչ մասնիկը. հաւատացի — հաստատող, իմացայ — իմացող:

3. Անցեալ դերբայը կազմվում է միշտ անցեալ կատարեալից, Ա և Բ լծորդութեան բայերում կատարեալի պարզ արմատի վրայ աւելացնելով էլ և թ մասնիկները. զրեցի — գրել, գրած, աշխատեցայ — աշխատել, աշխատած. Գ և Դ լծորդութեան բայերում կատարեալի ի և ոչ վանկերի տեղ զնելով էլ և թ. հաւատացի — հաստատուցել, հաստատուած, իմացայ — իմացել, իմացած:

4. Ապառնի դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայի վրայ աւելացնելով ու. միայն ի վերջաւորուած բայերի ի տառը փոխվում է է. գրելու, աշխատելու, հաստատուու, իմանու: — Ապառնի դերբայի վերջաւորութիւնը, որ համապատասխանում է զրոց ոչ * վերջաւորութեանը, պիտի զանազանուի անորոշ դերբայի սեռական և տրական հօլովների վերջաւորութիւնից, որոնց հին ձևն էր նոյնպէս ոչ:

Բ. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ. — Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակների մեծ մասը կազմվում են էճ և լինճ օժանդակ բայերով ու անցեալ և ապառնի դերբայներով. մի քանիսն էլ պիտի կամ պէտք է զիմազուկ բայով (որ այստեղ օժանդ

* Սորա եզակի ձևը մի երկու տեղ գործ զրուած երևում է Գ և Ե դարերի մատենագրներում. Զինչ այն բանք իցին, զոր դու ընդիս իցես իօտելու: Ես ծերացեալ եմ և չեմ լինելու առն: Ճիշդ այսպէս ասում ենք այսօր և մինք. իօտելու ես, չեմ լինելու:

դակ բայի պաշտօն են վարում) և ապառնիի ու ստորագասականի ժամանակներով:

Սահմանական եղանակն ունի

ա) **Զորս բաղադրեալ ժամանակներ անցալի համար.**

1. **Յարկապար անորոշ.** գրել եմ, գրել ես, գրել է, գրել ենք, գրել էք, գրել են: Իմացել եմ, իմացել ես, իմացել է, իմացել ենք, իմացել էք, իմացել են:

2. **Յարկապար որոշեալ.** գրած եմ, գրած ես, գրած է, գրած ենք, գրած էք, գրած են: Իմացած եմ, իմացած ես, իմացած է, իմացած ենք, իմացած էք, իմացած են:

3. **Գեղակապար անորոշ.** գրել էի, գրել էիր, գրել էր, գրել էինք, գրել էիր, գրել էին: Իմացել էի, իմացել էիր, իմացել էր, իմացել էինք, իմացել էիր, իմացել էին:

4. **Գեղակապար որոշեալ.** գրած էի, գրած էիր, գրած էր, գրած էինք, գրած էիր, գրած էին: Իմացած էի, իմացած էիր, իմացած էր, իմացած էինք, իմացած էիր, իմացած էին:

բ) **Զորս բաղադրեալ ժամանակներ ապառնիի համար.**

1. **Ապառնի հարկադրական (ներկայ).** Պիտի չմտալ գրեմ, պիտի գրես, պիտի գրէ, պիտի գրենք և այլն: Պիտի չմտալ է իմանամ, պիտի իմանաս, պիտի իմանայ և այլն:

2. **Ապառնի հարկադրական (անկատար).** Պիտի չմտալ է գրէի, պիտի գրէիր, պիտի գրէր, պիտի գրէինք և այլն: Պիտի չմտալ է իմանայի, պիտի իմանային:

3. **Ապառնի ըղջտան (ներկայ).** Գրելու եմ, գրելու ես, գրելու է, գրելու ենք, գրելու էք, գրելու են: Իմանալու եմ, իմանալու ենք:

4. **Ապառնի ըղջտան (անկատար).** Գրելու էի, գրելու էիր, գրելու էր, գրելու էինք և այլն: Իմանալու էի, իմանալու էինք:

Ստորագասականն ունի երկու բաղադրեալ ժամանակներ.

1. **Յարկապար.** (Որ) գրած, լինիմ, գրած լինիս, գրած լինի,

զրած լինինք, զրած լինիք, զրած լինին: (Որ) իմացած լինիմ, իմացած լինինք:

1 Գեղարկութիւն. (Որ) զրած լինէի, զրած լինէիր, զրած լինէր, զրած լինէինք, զրած լինէիք, զրած լինէիրք, զրած լինէինք: (Որ) իմացած լինէինք:

Վերջին երկու ժամանակները էլ մասնիկով կամ փոքր բայով և եւեկ շողկապով վարվում են աստուծոյն եւ պայմանական եղանակի մտքով. զրած կը լինիմ. պիտի իմացած լինի. զրած կը լինէի. եթէ իմացած լինէի:

Բայ 'ի սորանից եղանի՞մ բայի անցեալ գերբայը եղէլ (երեւանցոց եղէլ և թիֆլիսեցոց ելէ) այլ և այլ բաղադրեալ ժամանակներ է կազմոււմ, որոնք ցոյց են տալի թէ գործողութիւնը օտարի վկայութեամբ է հաստատոււմ: Խօսում է եղէլ. Տեսում է եղէլ. Տրտնուէիս է եղէլ. և այլն: Կամ լինի՞մ բայի ապառնին ու ստորադասականը սահմ. ներկայի ձևով թէական և ստորադ. ժամանակներ. Ուսում էլ լինի, խօսում կամ խօսելիս էլ լինէին, (որ) տեսում լինին, լինէին և այլն:

Թողնում ենք ուրիշ բաղադրեալ ձևերը, որոնք ժողովրդական բարբառներում գործ են դրվում ժամանակների այլ և այլ բարակութիւնները բացատրելու համար: Այս տեղ յիշենք միայն, որ բաղադրեալ ժամանակների օժանդակ բայերը կարող են իրանց բայից բաժանուիլ, յետ ու առաջ դասուել, գեղջուիլ, որով խօսքը առանձին ոյժ ու կենդանութիւն է ստանում: Ահա մի քանի օրինակ ժողովրդական բանաստեղծի (Աբովեանցի) գրքից հանած, որովհետև մեր զրագէտները դժբաղդաբար շատ քիչ օգուտ են քաղում լեզուի այս գեղեցիկ յատկութիւններից:

Պաշտ ու գետին դմբումբում են, գոչբոսում:

Ամպի գոռոցն աշխար իրար զլսով փուլու:

Անցվորական՝ ինչ էս ճամփիդ ճիշտում,

Գնա էլայ մէկ քարի տակ, որ պռծնիս:

Ա՛խ՝ արեգակ, բարի հրեշտակ, մէր մտի,
Ինչ ես կոնֆուսէլ, սիրուն աչքերդ Բայ արել
Հայի համար որ դուս էլ չգաս դու իսկի,
Գարդ չի՛ անիլ, վաղուց է նրա աստղը Բեռնել:

Տնկած ծառերդ փուշ են դասել ինձ սպանում. պահած ծաղ-
կրներդ կրակ են դասել ինձ կրում, խորովում. ման էկած տե-
ղերդ՝ աչքիս լուսմը մղրախի պէս ցլում, սիրտս դուս ճու-
սում: — Գնանք Երևանու բերդը. օրը Տնտում, խաւարը Բլա-
սում, աչքերս սոսնում, սիրտս արդում ու ինչ տեղ որ ծնել է՛մ,
էն հողն էլ * աչքիս փուշ դասել, սրտիս դանակ:

Օրինակներիցս երևում է որ օժանդակ բայերի ղեղչուելովը՝
խօսքը առանձին ոյժ ու կենդանութիւն է ստանում, և դը-
ժուար է այս մասին որ և իցէ կանոն աւանդել. ընտիր ճաշակը
ամէնից լաւ առաջնորդը պիտի լինի այսպիսի դէպքերում: Իսկ
օժանդակ բայերի դասաւորութիւնը հիմնվում է այս ընդ-
հանուր կանոնի վրայ. եթէ զրոյը կամենում է խօսքի բոլոր
ոյժը գործողութեան մէջ կենտրոնացնել, բուն բայը առաջ է
դասվում և օժանդակը յետոյ. ինչպէս. Ես ասել եմ քո եղ-
բօրը և նրա հետ խօսել (եմ): Իսկ եթէ խօսքի զօրութիւնը
ուրիշ որևիցէ բառի մէջ է կենտրոնացած, այն բառը օժան-
դակ բայի հետ նախադասվում են և բուն բայը յետագաս է
է մնում. Ես քո եղբօն էմ տեսել տեսել և նորս Կե* (եմ) խօ-
սել: (Այսինքն՝ քո եղբօրն եմ տեսել և ոչ մի ուրիշի, նորս
հետ եմ խօսել և ոչ ուրիշ մարդու հետ:) Այս է պատճառը
որ հարցական և բացասական խօսքերի մէջ հարցական և
բացասական բառերը օժանդակ բայի հետ առաջ են դասվում
և բուն բայը յետոյ. ինչպէս. Ո՞րն է տեսել: Ո՞վ էր եկել:
Ի՞նչ զարմանալի բաներ է՛մ լսում: Չէ՛մ իմանում թէ ի՞նչ է
է մտածում, որ մինչև հիմայ դեռ ոչինչ տեղեկութիւն չէ
տուել մեզ բռնած գործերի վրայ:

§ 20. ԱՌԱՋԻՆ ԼԾՈՐԳՈՒԹԻՒՆ — ԳՐ-ԵԼ:

ՍաՀմանական

- Ներքին.** զրուժ եմ, զրուժ ես, զրուժ է.
 զրուժ ենք, զրուժ էք զրուժ են:
- Անց. Անի** զրուժ էի, զրուժ էիր, զրուժ էր.
 զրուժ էինք, զրուժ էիք զրուժ էին:
- Անց. Կար.** զրեցի, զրեցիր, զրեց.
 զրեցինք, զրեցիք, զրեցին:
- Ապրանքի.** կը զրեմ, կը զրես, կը զրէ.
 կը զրենք, կը զրէք, կը զրեն:
- Ապր. Պայմ.** կը զրէի, կը զրէիր, կը զրէր.
 կը զրէինք, կը զրէիք, կը զրէին:

Ստորադասական

- Ներքին.** (որ) զրեմ, զրես, զրէ.
 ,, զրենք, զրէք զրեն:
- Անկապ.** (որ) զրէի, զրէիր, զրէր.
 ,, զրէինք, զրէիք, զրէին:

Հրամայական

—

- զրէ (զրիր). զրեցէք:
Անորոշ. զրե՛լ, ներք. զրող. Անց. զրե՛լ, զրած.
 Ապր. զրելու:

Այս լծորդութեան պէս խոնարհվում են

1) Բոլոր եւ վերջացած ներգործական և չէզոք բայերը.

Սիրե՛լ, բեցի, բէ (բիր).	Կարե՛լ, բեցի, բէ (բիր).
Քովե՛լ, վեցի, վէ (վիր).	Մատնե՛լ, նեցի, նէ (նիր).
Ազատե՛լ, տեցի, տէ (տիր).	Բաժանե՛լ, նեցի, նէ (նիր).

Հանել, նեցի, նէ (նիր).	Սպասել, օնցի, սէ (սիր).
Բժշկել, կեցի, կէ (կիր).	Վաղել, զեցի, զէ (զիր).
Բռնել, նեցի, նէ (նիր).	Տիրել, ըցի, ըէ (ըիր).
Ժողովել, վեցի, վէ (վիր).	Ամաչել, չեցի, չէր :

2) Յնէլ* վերջացած բայերը, որոնք կազմուած են ա) ներգործական բայերից, և սոքա իսկապէս անցողական ասած բայերի միտքն ունին. այսպէս կարդալ — կարգացնել = կարդալ տալ : բ) Չէզոք բայերից էլ կազմուած են պարզ ներգործական բայեր. վերանալ — վերացնել** :

Մռայնել, ռացրի, ցրո՛ւ.	Մեծացնել, ծացրի, ցրո՛ւ.
Կարգացնել, դացրի, ցրո՛ւ.	Վախեցնել, խեցրի, ցրո՛ւ.
Սովորեցնել, ըցրի, ցրո՛ւ.	Նստեցնել, տեցրի, ցրո՛ւ.
Ուտեցնել, տեցրի, ցրո՛ւ.	Հասցնել, սցրի, ցրո՛ւ.
Խմեցնել, մեցրի, ցրո՛ւ.	Փախցնել, խցրի, ցրո՛ւ :

Ինչպէս օրինակներիցս երևում է, ցնէլ վերջացած բայերի խոնարհման մէջ անկանոն են անց. կատարեալը և նորանից կազմուած ժամանակները: Աւելի բացայայտութեան համար խոնարհները հաճցնէլ բայի անկանոն ժամանակները :

* Յնէլ վերջաւորութիւնը ամփոփուած է սկզբնական «ցնէլ»-ից, որ ոմանք սիրում են անփոփոխ պահպանել. փոխանակ գրելու՝ Տեծացնել, ադրեցնել, աբարացնել, զրոււմ են Տեծացուցնել, ադրեցուցնել, աբարացուցնել, որով անտարակոյս լեզուն կերպարանափոխ է լինում: Չգիտենք ինչպէս կը վարուէին այդ պարոնները զուտ աշխարհաբար բայերի հետ, ինչպէս են՝ ադրեցնել, խմեցնել, վախեցնել ևայլն :

** Յնէլ վերջաւորութիւնից առաջ, իբրև յօդակապ, կարող են պատահիլ « և » ձայնաւորները «ցնէլ, եցնէլ, էցնէլ կը լինին Ա և Բ ԼԵժորդութիւնից կազմուածները, «ցնէլ Գից և Դից կազմուածները. միայն « և » եկամուտ տառեր ունեցող բայերից կազմուածները պարզցնէլ են լինում, ինչպէս որ կարելի է տեսնել վերևի օրինակների մէջ :

Անց. կոր. հազցրի, հազցրիւ, հազցրեց (հազցրուց).
հազցրինք, հազցրիք, հազցրին :

Հրոմ. հազցրո՛ւ. հազցրէ՛ք : Դերբ. Անց. հազցրել,
հազցրած :

Կան գրողներ նոյնպէս՝ հոգեցրեցի. ու ընդհանրը արեւմտեան
հայերէնի սովորութեամբ՝ հոգեցուցի, հոգեցուցիւ և այլն : — Իսկ միւս
ժամանակները կանոնաւոր են. հոգեցնում է՛մ, հոգեցնում է՛ք, է՛ք
հոգեցնե՛մ, հոգեցնող և այլն :

Հայերէն լեզուի յատկութեամբ չէզոք բայերի մեծ մասը
կարող են ցնել մասնիկ առնելով ներգործական դառնալ : Ընդ-
հակառակն քիչ ներգործական բայ կայ, որ կարողանայ այդ
ձևով անցողական դառնալ. այլ սովորաբար նոյն մտքով վար-
վում է ներգործական բայը ասլ բայով, որ ընդունում է գրոց
ասլ և ասնէլ և Փրանս. faire բայերի նշանակութիւնը. գրել
ասլ, նսնէլ ասլ, սպանէլ ասլ, և այլն : Իսկ եթէ հարկ լինի
յայտնել թէ գործողութիւնը երրորդի ձևով է կատարվում,
այն ժամանակ ասլ բայը կրկնվում է. գրել ասլ ասլ, նսնէլ ասլ
ասլն : — Այս վերջին ձևը գրոց լեզուն չունի :

§ 21. ԵՐԿՐՈՐԿ ԼԾՈՐԿՈՒԹԻՒՆ — ԱՇԽԱՏԻԼ :

Սահմանական

Եերկոյ. աշխատում եմ, աշխատում ես, աշխատում է.
աշխատում ենք, աշխատում էք, աշխատում են :

Անց. Անէ. աշխատում էի, աշխատում էիր, աշխատում էր.
աշխատում էինք, աշխատում էիք, աշխատում էին :

Անց. կոր. աշխատեցայ, աշխատեցար, աշխատեցաւ.
աշխատեցանք, աշխատեցաք, աշխատեցան :

Ապոստի. կ'աշխատիմ, կ'աշխատիս, կ'աշխատի.
կ'աշխատինք, կ'աշխատիք, կ'աշխատին :

Ապա. Պայճ. կ'աշխատէի, կ'աշխատէիր, կ'աշխատէր.
կ'աշխատէինք, կ'աշխատէիք, կ'աշխատէին:

Ստորադասական

Ներշնչ. (որ) աշխատիմ, աշխատիս, աշխատի.
" աշխատինք, աշխատիք, աշխատին:

Անհատար. (որ) աշխատէի, աշխատէիր, աշխատէր.
" աշխատէինք, աշխատէիք, աշխատէին:

Հրամայական

— աշխատէ (աշխատի՛ր). աշխատեցէ՛ք:

Ղերբայ

Անորոշ. աշխատիլ. Ներշնչ. աշխատող. Անգ. աշխատել,
աշխատած. Ապա. աշխատելու:

Այսպէս խոնարհվում են

1) **Իլ վերջացած ըստ մեծի մասին չէզոք բայերը, որոնց անորոշ ղերբայը յաճախ Ալծորդու թեան պէս էլ է լինում:**

Խօսիլ, սեցայ, սէ (սիր). **Ղաղարիլ, բեցայ, բէ (բիր).**

Բնակիլ, կեցայ, կէ (կիր). **Պառկիլ, կեցայ, կէ (կիր).**

Սովորիլ, բեցայ, բէ (բիր). **Մտիլ, տեցայ (նստեց) նիստ (նստիր):**

2) **Նել և ել * վերջաւորուած չէզոք ու ներդործական բայերը, որոնց անց. կատարեալը և տառի կորուսմամբ լինում է ալ փոխանակ եցայ, և հրամայականը միշտ է՛ր. այսպէս.**

* Գրոց լեզուում անէլ, որ ոմանք լեզուի բունած ընթացքին ներհակ՝ անփոփոխ պահպանում ու զրում են. Տեսանել, տեսնում եմ, տեսնում էի, կը տեսնեմ կային:

Ա՞յ. **Կոր.** հասայ, հասար, հասաւ. հասանք հասաք,
հասան :

Հրոմ. հասիր. հասէք: Գերբ. անյ. հասել, հասած :

Ի՞նչ կանոնաւոր ժամանակների մէջ ն պահպանվում է.
հոսնում է՞, հոսնում էի, ի՞նչ հոսնէ՞մ, հոսնող, հոսնելու :

Հանել, հասայ, հատիր. Պրծնել, պրծայ, պրծիր.

Մեռնել, մեռայ, մեռիր. Տեսնել, տեսայ, տես.

Ծնանել, ծնայ, ծնիր. Գտնել, գտայ, գտիր.

Ընկնել, ընկայ, ընկիր. Մանել, մտայ, մտիր :

3) Մի քանի շէլ վերջացած չէղորներ, չ դուրս թողնելով
և անց. կատարեալ ժամանակում ընդունելով այ, հրամայա-
կանում էր :

Ա՞յ. **Կոր.** թռայ, թռար, թռաւ. թռանք, թռաք, թռան :

Հրոմ. թռիր. թռէք : Գերբ. անյ. թռել, թռած :

Կանոնաւոր ժամանակների մէջ չ պահվում է. Լուչում է՞մ,
չէ Լուչի՞մ, Լուչող, Լուչելու :

Փախչել, փախայ, փախիր : Կղչել, կղայ, կղիր :

Կորչել, կորայ, կորիր :

§ 22. ԵՐՐՈՐԴ ԼԾՈՐԴՈՒԹԻՆ — ՀԱՒԱՏ-ԱԼ :

ՍաՀմանական

Ներշայ. հաւատում եմ, հաւատում ես, հաւատում է.
հաւատում ենք, հաւատում էք, հաւատում են :

Ա՞յ. **Ա՞նչ.** հաւատում էի, հաւատում էիր, հաւատում էր.
հաւատում էինք, հաւատում էիք, հաւա-
տում էին :

Ա՞յ. **Կոր.** հաւատայի, հաւատայիր, հաւատայ.
հաւատայինք, հաւատայիք, հաւատային :

Ապաստնի. կը հաւատամ, կը հաւատաս, կը հաւատայ.
կը հաւատանք, կը հաւատաք, կը հաւատան :

Այս. Պայժ. կը հաւատայի, կը հաւանայիր, կը հաւատար.
կը հաւատայինք, կը հաւատայիք, կը հա-
ւատային:

Ստորագասական

Ներշայ. (որ) հաւատամ, հաւատաս հաւատայ,
» հաւատանք, հաւատաք, հաւատան:

Անշարար. (որ) հաւատայի, հաւատայիր, հաւատար.
» հաւատայինք, հաւատայիք, հաւատային:

Հրամայական

— հաւատո՛ւ (հաւատայի՛ր). հաւատայէ՛ք:

Դերբայ

Անորոշ. հաւատալ. ներշ. հաւատացող. Անց. հաւա-
տացիլ, հաւատանցած. Այս. հաւատալու:

Այսպէս խոնարհչում բոլոր ալ վերջացած բայերը:

Աղալ, աղացի, աղան.	Կարդալ, դացի, դան.
Ողբալ, ողբացի, ողբան.	Խաղալ, ղացի, ղան.
Մնալ, մնացի, մնան (մնացիր)	Խղձալ, ձացի, ձան.
Գնալ, գնացի, գնան.	Հաղալ, հաղացի, ղան:

§ 23. ՉՈՐՐՈՐԴ ԼՇՈՐԴՈՒԹԻՒՆ — ԻՄԱ-ՆԱԼ:

Սահմանական

Ներշայ. իմանում եմ, իմանում ես, իմանում է.
իմանում ենք, իմանում էք, իմանում են:

Անց. Անշ. իմանում էի, իմանում էիր, իմանում էր.
իմանում էինք, իմանում էիք, իմանում էին:

Անց. Այս. իմացայ, իմացար, իմացաւ.
իմացանք, իմացաք, իմացան:

Այսպէսն. կ'իմանում, կ'իմանաս, կ'իմանայ.
կ'իմանանք, կ'իմանաք, կ'իմանան:

Ա. **Պ.** կ'իմանայի, կ'իմանայիր, կ'իմանար,
կ'իմանայինք, կ'իմանայիք, կ'իմանային:

Ատորադասական

Ներկայ. (որ) իմանամ, իմանաս, իմանայ.
» իմանանք, իմանաք, իմանան:

Անշատոր. (որ) իմանայի, իմանայիր, իմանար.
» իմանայինք, իմանայիք, իմանային:

Հրամայական

— իմացիր. իմացէք:

Դերբայ

Անորշ. իմանալ. ներկ. իմացող. Անց. իմացել, իմացած.
Ա.Պ. իմանալու:

Այս լծուրդու թեան պէս խոնարհ վում են նալ (անալ,
էնալ) վերջացած ներգործական և չէզոք բայերը:

Ձարմանալ, մացայ, մացիր.	Ջօրանալ, բացայ, բացիր.
Խոտտանալ, տացայ, տացիր.	Հասկանալ, կացայ, կացիր.
Մոռանալ, ոացայ, ոացիր.	Թշնամանալ, մացայ, մացիր.
Բարկանալ, կացայ, կացիր.	Վախենալ, խեցայ, խեցիր.
Գողանալ, ղացայ, ղացիր.	Դառնալ, դարձայ (դառայ), դարձիր:

§ 24. **ԿՐԱՒՈՐԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ.** — Կրաւորական բայերը կազմը վում են ներգործականներից ուել վերջաւորութեամբ, որ դըր վում է 1) ել, ել վերջաւորութիւնների տեղ Ա և Բ լծօր դութեան բայերում. ազատել — ապարտել, զտնել — գնտնել, չամարիլ — համարել. և 2) կատարելի է, այ, վերջաւորու

Թիւնների տեղ Գ և Գ լծորդութեան բայերում. կարգալ, կարգացի — կարգացող, խոստանալ, խոստացայ — խոստացող:

Բոլոր կրաւորական բայերը խոնարհվում են միակերպ Բ. լծորդութեան պէս: Ուստի բաւական ենք համարում մի օրինակ միայն ղենել այստեղ:

ՍաՀմանական

Ներհայ. ազատվում եմ, ազատվում ես, ազատվում է.

ազատվում ենք, ազատվում էք, ազատվում են:

Անդ. Անհ. աղատվում էի, ազատվում էիր, ազատվում էր. ազատվում էինք, ազատվում էիք, ազատվում էին:

Անդ. Ապր. ազատուեցայ, ազատուեցար, ազատուեցաւ. ազատուեցանք, ազատուեցաք, ազատուեցան:

Ապաստանի. կ'ազատուիմ, կ'ազատուիս, կ'ազատուի. կ'ազատուինք, կ'ազատուիք, կ'ազատուին:

Ապաստ. Պայմ. կ'ազատուէի, կ'ազատուէիր, կ'ազատուէր. կ'ազատուէինք, կ'ազատուէիք, կ'ազատուէին:

Ստորադասական

Ներհայ. (որ) ազատուիմ, ազատուիս, ազատուի.

» ազատուինք, ազատուիք ազատուին:

Անհատար. (որ) ազատուէի, ազատուէիր, ազատուէր.

» ազատուէինք, ազատուէիք, ազատուէին:

Հրամայական

ազատուիր (ազատուէ). ազատուեցէք.

Գերբայ.

Անորոշ. ազատուիլ. ներհ. ազատուող. Անդ. ազատուել, ազատուած. Ապաստ. ազատուելու:

Բաժանու իլ, նուեցայ նու իր.	Կարգացու իլ, ցուեցայ.
Շարժու իլ, ժուեցայ, ժու իր.	Բացու իլ, ցուեցայ, ցու իր.
Բանու իլ, նուեցայ, նու իր.	Խոստացու իլ, ցուեցայ.
Բժշկու իլ, կուեցայ, կու իր.	Մոռացու իլ, ցուեցայ, ցու իր.
Տեսնու իլ, նուեցայ, նու իր.	Իմացու իլ, ցուեցայ, ցու իր.
Համարու իլ, բուեցայ, բու իր.	Հասկացու իլ, ցուեցայ, ցու իր:

Մոյնպէս և երկրորդական ժամանակները. Բաժանու-էլ և՛. սենտու-ած էր. պիտի Բժշկու-ի. Գոսպու-էլու է և այլն:

Հին և նոր հայերէնների որոշիցներից մինն էլ կրաւորական բայերի խոնարհումն է, որ որքան բազմաձև ու խառն է առաջինի մէջ, այնքան միակերպ ու պարզ է վերջինի մէջ: Գրոց ալ ե ու վերջաւորութեամբ բայերը կրաւորականի կանոնաւոր (երբեմն նաև անկանոն) ժամանակների համար առանձին ձևեր չունին, այլ կազմվում են անցեալ դերբայով և ընէ՛մ օժանդակ բայով, այսպէս. սոպոցեալ ընէ՛ն, սոպոցեալ ընէ՛ն, Բոպոցեալ ընէ՛ն, Լոպոցեալ ընէ՛ն. (Համեմատէ՛ Փրանս. être recu, être abandonné և այլն): Այս պակասութեան առաջն առնելու դիտաւորութեամբ՝ հին մատենադրներից ոմանք հնարեցին նոր ձև կրաւորականների. ինչպէս՝ տալ — սոսել, բանալ — Բոսել, բառնալ — Բոսնել, հեղուլ — Կեղսնել և այլն: Իսկ երբ միջին դարերում երևան եկաւ ուիլ մասնիկը, — որի հետքը երևում է հին լեզուի ուսած վերջով բայանունների մէջ՝ հարսուսած, Գոսպուսած, պիտուսած, սոպոսուսած, — այնուհետև հեշտ էր ամէն աեսակ բայերի կրաւորականը ներգործականից զանազանել. որով և լեզուից անհետացան ոչ միայն նորանոր կրաւորականների ձևերը, այլ և հասարակ ասած բայերը, որոնց ներգործական և կրաւորական խոնարհումը որոշուեցան միմանցից. խօսել — խօսուել, համարել — համարուել և այլն:

§ 25. ԲԱՅԱՍԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ. — Բացասական բայերը իրանց մի քանի առանձին ձևերովը զանազանվում են ոչ միայն զրա-

րարից, այլ և ըստ մասին արևմտեան զբաւոր լեզուից: Այդ տարբերութիւնները պարզ կ'երևին հետեւեալ օրինակից:

Սաչմանական

Ներկայ. չեմ տեսնում, չես տեսնում, չէ տեսնում.
չենք տեսնում, չէք տեսնում, չին տեսնում:

Անց. Անի. չէի տեսնում, չէիր տեսնում, չէր տեսնում.
չէինք տեսնում, չէիք տեսնում, չէին տեսնում:

Անց. Կար. չտեսայ, չտեսար, չտեսաւ.
չտեսանք, չտեսաք, չտեսան:

Ապանի. չեմ տեսնիլ, չես տեսնիլ, չի տեսնիլ.
չենք տեսնիլ, չէք տեսնիլ, չին տեսնիլ:

Ապան. Ապան. չէի տեսնիլ, չէիր տեսնիլ, չէր տեսնիլ.
չէինք տեսնիլ, չէիք տեսնիլ, չէին տեսնիլ:

Ստորադասական

Ներկայ. (որ) չտեսնեմ, չտեսնես, չտեսնէ.
» չտեսնենք, չտեսնէք, չտեսնեն:

Անցապար. (որ) չտեսնէի, չտեսնէիր, չտեսնէր.
» չտեսնէինք, չտեսնէիք, չտեսնէին:

Հրամայական

— մի՛ տեսնիր (մի՛ տեսնիլ). մի՛ տեսնէք:

Դերբայ

Անորոշ. չտեսնել. ներկ. չտեսնող. Անց. չտեսաժ. Ապան.
չտեսնելու:

Օրինակներիցս պարզ երևում է որ

1) Բացասական բայերի տաճմ. ներկան և անց. անկա-
տարը կազմվում են օժանդակ բայի բացասական ձևերովը, որ
սովորաբար նախադաս են զրվում. չէ՛մ աեհնամ. չէի լսամ:

2) Մահմ. անց. կատարելով ստորադ. ներկ. և անկ. կազմվում
են իւրաքանչիւր ժամանակի սկիզբը չ զնեցով. չաեհայ. չլսե՛մ.
չխօեի:

3) Ապառնի ժամանակները կազմվում են կը մասնիկի տեղ
դնելով է՛ք բայի բացասական ձևերը և բուն բային իր սկզբնա-
կան ձևերը տալով. չէ՛մ խօսիլ. չէ՛մ գնալ. չէի խմանալ: Սխոյն Ա.
լծորդութեան բայերի է ձայնաւորը փոխվում է ի. չէ՛մ գովել.
չէ՛մ սիրել. չէի սպասել: — Այս ձևը ԺԱ, ԺԲ դարերի մէջ երևան
է գալի, էական բայով և ի նախորդով, այսինքն անորոշ գեր-
բայի ներդոյական հոլովով. չէ՛մ ի գնալ. չէ՛ ի գտնուել. չէո՛ք
ի գնալ. ի նախորդը մնացել է միայն պարզ ապառնիի եզ. Յ-րդ
դէմքում, ուր չէ՛ ի աեհնուել կրճատուելով դառել է չի աեհնիլ,
որ խիստպէս պիտի գրուէր չի աեհնիլ: Ժողովրդական բար-
բառներում այդ չի ձևը երևում է և ուրիշ ժամանակնե-
րում չի դիմանում. չի դնաց. չի մնացել. թող չի նեղանայ:

Արեմտեան բարբառներում, ինչպէս յայտնի է, մեր ա-
պառնին ներկայի տեղն է բունում և բայի սկզբնական չ փոխ-
վում է ր. չէ՛մ աեհնեք, չէո՛ք աեհնեք, չի աեհնեք. չէի լսեք. չէին խմար:

4) Հրամայականը (արդելական), ինչպէս վերևը տեսանք,
երկու ձևով էլ է լինում, այսինքն ր վերջաւորութեամբ գրոց
և արեմտեան լեզուների պէս և բայի սկզբնական ձևով. մի՛
զնաք կամ մի՛ զնալ: Յոգնակին սովորաբար հին ձևով մի՛ գը-
նաք, մի՛ գրէք: — Երևանցիք ասում են նաև՝ մի՛ք զնալ, ք
բացասական մակբայի հետ միացնելով և բային տալով իր
սկզբնական ձևը:

Այս մի՛, ինչպէս նաև ոչ, չ բացասականները կարող են
աւելի սաստկութեան համար բայից յետոյ էլ գատուիլ. ուտիլ

Ֆ'. ամուսնի Ֆ'. մեռնիս ոչ, եկաւ ոչ, խօսում չէ, դաւել չէ
 և այլն:— Այս ձևը, որ դրոց լեզուի հնադոյն և գեղեցիկ յատ-
 կու թիւններից մինն է, արևելեան հայերենէին սեպհական է:

Բայց նկատելու է որ այլ և այլ բացասական ձևերը վար-
 վում են երբեմն հաստատականի մաքով: Ահա մէկ-երկու օրի-
 նակ Արովիանի գրքից: Իս սխուր մէյրանի չորեքշուրջը՝ աչքդ որ
 բաց չես ոտում, մէկ էլ էն ես տեսում՝ որ . . . (այսինքն՝ հազիւ
 թէ աչքդ բաց ես անում՝ որ . . .): Թուրը ձեռն առած որ
 գոտոց ոչ, լեզուն որ բոց չէլու, հէնց բռնես՝ պատերը լեզու
 առան: Այսպէս դարձեալ՝ Այս ասացին Բէ չէ, մէկն այն կող-
 միցը ձայն տուաւ: Փոքր ինչ հեռացան Բէ չէ . . . (այսինքն՝
 հազիւ թէ ասացին, հեռացան): Կամ նաև այս ձևով՝ Ինչ
 կար չէոր տակոմիւ արաւ: Ինչ ունիս չանիս՝ տուր, որ քո ազգը
 քիչ քիչ մէկ լաւ օր քաշի (այսինքն՝ բոլոր ունեցածդ տուր):

§ 26. ԳԻՏԵԼԻԲ ԲԱՅԵՐԻ ՎՐԱՅ.— Գոյական անունների վրայ
 խօսելիս՝ (§ 3, 7) ցոյց տուինք թէ ինչպէս նոր լեզուի հոլո-
 վուսները ժամանակ անցնելով պարզուել ու գրեթէ երկուսի
 են ամփոփուել, և թէ ինչպէս ժողովրդական բարբառների մէջ
 մի ընդհանրական հոլովում առաջացնելու ձգտում երևում է:
 Նոյն պարզման սկիզբը, նոյն միօրինակութեան ձգտումը երև-
 ւում է և բայերի խոնարհման մէջ: Արևելեան գլխաւոր գա-
 ւառականներից մինը՝ Արևանայ բարբառը միայն երկու գլխա-
 ւոր լծորդութիւն է ճանաչում. էլ, էլ, ալ՝ զի կատարեալով
 և նալ (անալ) ցայ կատարեալով. այսպէս. Գոտեցի. ճեց. խօտեց.
 Տլեց. Գոտեցի. ապրեցի. — վախեցայ. ուղեցայ. հասկացանք: Հրամայա-
 կանը սովորաբար էր. միայն մի քանի ալ վերջացածներինը ա.
 Լե՛ր, Գոտե՛ր, Լա՛ր, Գոտե՛ր, Կոտե՛ր. — Գոտ՛, խոտ՛: Մի օրինա-
 կութեան սկիզբը աւելի պարզ կ'երևի, եթէ համեմատենք
 ներգործական և կրաւորական բայերի ձևերը. Կոտեցի — Կոտեցի,
 Ծօցի — Ծօցեցի, Գոտեցի — Գոտեցի: Կրե՛ր — Կրեցի, Գոտե՛ր — Գոտեցի:

Ընդ կամ թէ՛ կրնիլ. թէ՛ կրնուի՛ կամ թէ՛ (Թէ) կրնուիլ: Գրաւոր լեզուն, որ ինչպէս յայտնի է, մեծաւ մասամբ այս գաւառահանի վրայ է հիմնուամ, այս ձեւերը խառն գործ է ասծում վերեւը յիշուած ձեւերի հետ:

Առանձին ուշադրութեան արժանի են բայերի բաղադրեալ ժամանակները, որոնց առատութեամբը նոր լեզուն յայտնի ցոյց է տալիս, թէ պարզման օկզման հետ պինդ բռնած է և բացայայտութեան սկիզբը, այսինքն մի զարմանալի ձգտողութիւն ժամանակների ու եղանակների բարակութիւնները բացատրելու: Մենք միայն հարեանցի ակնարկեցինք նոր լեզուի այս յատկութեան վրայ. ապագայ բանասէրին մնում է որոշել բաղադրեալ ժամանակների բազմազիմբ գործածութիւնները: Այս անդ և յաջորդ հատուածի մէջ կը լինինք միայն մի քանի կարեւոր գիտելիքներ և ընդհանրական գործածութիւններ:

1. Կրաւորական բայերը, արեւմտեան լեզուի հակառակ, սովորաբար գործիական հոլովով խնդիր են առնում և քիչ անգամ բացառական. ինչպէս. Գաշտերը չեւորով ծածկուեցան: Հոռմ քաղաքը առնուեցաւ և այրուեցաւ Գալիխացոյ չեւորով (և ոչ Գալլիոցիներէն): Պոմպէոս յաղթուեցաւ Կեոսից: Բայց աւելի սովորական է ներգործականի փոխելով ասել. Գալլիացիք ուրեմն ու ուրեցեմն Հոռմ քաղաքը: Կեսար յաղթեց Պոմպէոսին: — Այս բանիս ուշադրութիւն դարձնելու է օտար լեզուներից թարգմանելու ժամանակ:

2. Սորա հակառակ կրաւ. բայերը յաճախ վարվում են չէզոքի մարով, առանց խնդրի. զորօրինակ. Այս տունը ծախվում է: Գեախնը պատաստեցաւ: Արմաւիր շինուեցաւ Երասխի վրայ:

Այս կրաւորակերպ չէզոքները ընդունում են երբեմն ուսաց անդրադարձ (ВОЗВРАТНЫЙ) և փոխադարձ (ВЗАИМНЫЙ)

բայերի միտքը. հարստեւ, խեղդուեւ, լուսարեւ — սենտեւ, Լուսինեւ և այլն, այսինքն՝ Խնին իրան լուանալ, Քեթեայ տեսնել :

Այսպէս երբեմն բուն չէզոք բայերը կրաւորականի ձեւն ընդունում. համարչաիւ և համարչաչուեւ, Բնաիւ, և Բնաչուեւ, գանգապեւ և գանգապաւեւ. կամ աւելի յաճախ՝ Բնաչուեւ, համարչաչուեւ :

3. Բայերի ընթացքում տեսանք որ նոր հայերէնի մէջ բազմաթիւ բայեր չկան, այլ կամ գործածութիւնից ընկել են, կամ եւ վերջաւորութեանը փոփոխուել. այսպէս են՝ ուսնել, Լուսնել (Թողալ), երգուել (երգում ուտել), զարնել, որգելեւ և այլն : Միւս վերջաւորութիւններից եւ ամէնից աւելի գործածականն է, այնպէս որ մինչև անգամ ուել և իլ վերջաւորուած կրաւորական ու չէզոք բայերը, ինչպէս վերևը յիշեցինք, շատ ժողովրդական բարբառներում եւ վերջացածների պէս են խոնարհվում :

4. Երկու բառից բաղադրուած բայերի մէջ, ինչպէս են՝ անց կենալ, փուլ գալ, ծառք գալ, ճան ածել և այլն, բուն բայն է խոնարհվում և կը մասնիկ առնում. անց ե՞մ կենում. ծառք կը գամ. ման կ'ածէի : Միայն պիտի կամ պիտի է զիմազուրկը միշտ առաջին բառի վրայ է դրվում. պիտի անց կենամ. պիտի ման գայինք : — Ժողովրդական բարբառներում պիտի զիմազուրկը կարող է և յետագայում, բայց այն ժամանակ զիմազուրկը բայի ձև է ընդունում. Տեսնիլ պիտի՞մ. Ման գալ պիտի :

5. Գալ, գալ, լալ միալանիկ բայերի սահմաններին և անց. անկատարը լինում են ինքնուրույնութեամբ, որ անորոշ զերբ բայի ներգոյականն է. Գալիս ե՞մ. գալիս էի, լալիս էին : Իսկ հարցական և բացասական նախադասութիւնների մէջ օժանդակ բայը ե՞մ նախադասվում է, և այն ժամանակ բուն բայի « սատը երբեմն զեղջիւմ է : Այսպէս ասում են անխախտ. Ո՞վ է գալիս և Ո՞վ է գալի : Ի՞նչ ևս գալիս և Ի՞նչ ևս գալի : Չեմ լալիս և

Չեմ լալի: Նոյնպէս և բաղադրեալ բայերի մէջ. Շաղ եմ պա-
լիս կամ պալի. Տան էի գալիս կամ գալի. Տան չէր գալիս կամ գալի:

6. Ե՛մ, է՛մ, ունի՛մ (ժողովրդական՝ ունե՛մ), գիտե՛մ բայերի ներ-
կան ու անց. անկատարը զրաբար ձևով է լինում. է՛մ, է՛ս,
է՛ոյ. է՛նոք, է՛ոք, է՛ոն: Ունի՛ի, ունի՛իր, ունի՛ր. ունի՛ինք, ունի՛նք, ու-
նի՛ն: Գիտե՛մ (զւուկն. գիտում է՛մ), գիտե՛նք. գիտե՛ի, գիտե՛ինք:
(Երբեմն գործ են ածում նաև՝ Ասացէ՛ք խնորհէ՛մ: Կարծե՛մ թէ
իրաւունք ունիմ: Յոսոսմ թէ խոստմունքդ կը կատարես: —
Փոխանակ՝ խնորհում է՛մ, է՛արծում է՛մ, յոյս ունի՛մ:) Այլառնիի ու
ստորագրասականի ժամանակները առնում են իրանց նոյնանշան-
ներից. է՛մ և է՛մ բայերի համար լինել, ունի՛մ — ունե՛նալ, գի-
տե՛մ — գիտե՛նալ կամ իմանալ: Այսպէս ասում են՝ Կը լինի՛մ. է՛նանե-
նայի. (որ) գիտե՛նամ. (որ) գիտե՛նայի կամ իմանայի:

7. Կան մի քանի բայեր, որոնց անց. կատարեալը և նորա-
նից կազմուած ժամանակները ոչ միայն զրաբարի պէս անկա-
նոն են, այլ կատարեալը երկու ձևով է գործ զրկում: Ահա-
ւասիկ նոցա ցանկը:

ԲԵՐԵԼ

Ա՛նց. Կար.	}	բերի, բերիր, բերաւ. բերինք, բերիք, բերին:
		բերեցի, բերեցիր, բերեց. բերեցինք, բերե- ցիք, բերեցին:
Հրո՛մ.		բեր. բերէք: Դերէ՛. Ներէ՛. բերող: Ա՛նց. բե- րել, բերած:

ԴՆԵԼ

Ա՛նց. Կար.	}	դրի, դրիր, դրաւ. դրինք, դրիք, դրին:
		դրեցի, դրեցիր, դրեց. դրեցինք, դրեցիք, դրեցին:
Հրո՛մ.		դրի. դրէք: Դերէ՛. Ներէ՛. դնող: Ա՛նց. դրել, դրած:

ԱՆՆԵԼ (ԳՐՐՐ. ասնէլ)

Անյ. հար. { արի, արիր, արաւ. արինք, արիք, արին:
 արեցի, արեցիր, արեց. արեցինք, արեցիք,
 արեցին:

Հրոմ. արա՛. արէք: Գերէ. ներէ. անող: Անյ. արեւ,
 արած:

ԱՍՆԼ

Անյ. հար. { ասի, ասիր, ասաւ. ասինք, ասիք, ասին:
 ասացի, ասացիր, ասաց. ասացինք, ասացիք,
 ասացին: *

Հրոմ. ասա՛. ասէք հոմ ասացէք: Գերէ. ներէ. ասող:
 Անյ. ասեւ, ասած:

ԹՈՂՆԵԼ (Լողաւ, ԳՐՐՐ. Լողաւ)

Անյ. հար. { թողի, թողիր, —. թողինք, թողիք, թողին:
 թողեցի, թողեցիր, թողեց. թողեցինք, թողեցիք,
 թողեցին:

Հրոմ. թո՛ղ. թողէք: Գերէ. ներէ. թողնող:
 Անյ. թողեւ, թողած:

ՏԱԼ

Անյ. հար. { տուի, տուիր, տուաւ. տուինք, տուիք, տուին:
 տուեցի, տուեցիր, տուեց. տուեցինք տուեցիք,
 տուեցին:

Հրոմ. տո՛ւր. տուէք: Գերէ. ներէ. տուող:
 Անյ. տուեւ, տուած:

* Այս երկրորդ ձևը զբարբարից փոխ ասած է. խօսակցութեան մէջ

ՍԿՍԻԼ

Ա՛նց. հար. { սկսայ, սկսար, սկսաւ. սկսանք, սկսաք, սկսան:
 սկսեցի, սկսեցիր, սկսեց. սկսեցինք, սկսեցիք,
 սկսեցին:

Հրահ. սկսիր (սկսէ՛) . սկսէք (սկսեցէ՛ք): Դէրք. Ներէ՛.
 սկսող: Ա՛նց. սկսել, սկսած:

ՍՈՆԵԼ * (սոսնուլ)

Ա՛նց. հար. { տոայ, տոար, տոաւ. տոանք, տոաք, տոան:
 տոի, տոիր, տոեց. տոինք, տոիք, տոին:

Հրահ. տօ. տոէք: Դէրք. Ներէ՛. տօնող: Ա՛նց. տօ
 ուել, տօած:

ՏԱՆԵԼ

Ա՛նց. հար. { տարայ, տարար, տարաւ. տարանք, տարաք,
 տարան:
 տարի, տարիր, տարեց. տարինք, տարիք, տարին:

Հրահ. տօր. տարէք: Դէրք. Ներէ՛. տանող: Ա՛նց.
 տարել, տարած:

Թէև անցեալ կատարեալի երկու ձևն էլ անխտիր վար-
 ւում են, բայց աւելի սովորական է առաջին ձևը, միայն եզ
 3րդ դէմքում է պարզաւորութեամբ. Բերե, Բերեք, Բերեց. Բե-
 րեի, և այլն: Դրե, Դրեք, Դրեց. Դրեի, և այլն: Տօւե, Գօւեք, Գօւեց.
 Գօւեի, և այլն:

Հատ անդամ լսվում է = ձայնաւորը է ի վտխուած, ունի, ունիք. ունիք:
 և այլն:

* Այս բայը ժողովրդական բարբառներում առհասարակ գործ է
 ածվում գնել բայի մտքով. իսկ ունել (առնուլ, prendre) բայի մտքով
 վարվում են վեր ունել և վեր ունիլ բաղադրեալ ձևերը:

ստեղծ, և այլն: Այսպէս և հրամայականը սովորաբար է՛ է վերջանում. ուստի սխալ գործածութիւններ են՝ Բերեցէ՛ք, Կը-
րեցէ՛ք, ստեղծէ՛ք, արեցէ՛ք և այլն:

Իսկ կրաւորականները կանոնաւոր են Բերուիլ. Բերվում է. Բե-
րուեցաւ. ստորեցանք. սրուեցան. ինչ որուի, ինչ որուէր, և այլն:

Բողոքովին անկանոն խոնարհում ունին աշխարհաբարում
գաւ և ստեղ բայերը, որոնց կատարեալի արմատը ներկայի ար-
մատի հետ ոչինչ նմանութիւն չունի:

ԳԱԼ

Անց. կոր. եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան:
Հրամ. եկ ի՞նչ արի (յառնել բայից). եկէք: Գերք. ներչ.
եկող: Անց. եկել, եկած:

ՈՒՏԵԼ

Անց. կոր. կերայ, կերար, կերաւ. կերանք կերաք կերան:
Հրամ. կեր. կերէք: Գերք. ներչ. ուտող: Անց կերել,
կերած:

Կայ սխալմամբ գործ զնող հրամայականում՝ եկեցէ՛ք, կերեցէ՛ք:

§ 27. ԲԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆՆԸ:

1. Ներկայ ժամանակը գործ է ածվում.

1) Երբ հարկ է յայանել թէ գործողութիւնը մեր խո-
սակցութեան ժամանակ է կատարվում. նա Բնուելում է մեր
տան մօտ: Չեր հայրը գաւի է:

2) Երբ հարկ է յայանել մի ընդհանուր ճշմարտութիւն,
մի սովորական բան. ինչպէս. Աստուած յաւիտենական է: Կա-
ռերը ձմեռ ժամանակ հանգստանում են, զարուկքին ծողիում են,
ամառը պտուղ Բերում և աշունքքին հասցնում են:

3) Ներկան գործ է ածվում նոյնպէս անցեալ կատարեալի

տեղ պատմական նկարագրութիւններէ մէջ, երբ զրոյը կամե-
նում է անցեալ գործողութիւնը իբր աչքի առաջ բերել,
որով խօսքը աւելի կենդանութիւն է ստանում. զրօրինակ-
Այն միջոցին երբ զաշնակից զօրքերը անհոգ կացած իրանց
յաղթութեան վրայ էին ուրախանում, յանկարծ թշնամին
վրայ է հասնում ու անխնայ ջարդում, հոտորում է առաւօտեան
յաղթողներին. շատին էլ ձեռք ոտը հոտում, գերի էն քանում:

4) Իսկ երբ հարկ լինի ապագայ գործողութեան ստու-
գութիւնը յայտնել, ներկան վարվում է և ոպպանիք տեղ,
միայն եթէ խօսքը մերձաւոր ժամանակի վրայ է. ինչպէս-
Այսօր ճանապարհ է՝ ընկնում: Էզուց մայր եկեղեցում մեծ
հանդէս է հասարակում: Երբ էք գնում: — Այսօր երեկոյեան:

2. ԱՆՅՅԱՒ, ԱՆԿԱՏԱՐԸ զործ է անվում.

1) Երբ կամենում ենք յայտնել այնպիսի գործողու-
թիւն, որ անում էր տակաւին երբ մի ուրիշ գործողութիւն
սկսու ու ընդհատեց նորան. զրօրինակ. Մենակ նստած՝ զիրք
էի հարդում, երբ բարեկամն ներս մտաւ: Աշակերտները խոզում
էին, երբ որ ուսուցիչը եկաւ:

2) Երբ հարկ է երկու կամ աւելի ժամանակակից գործո-
ղութիւններ յայտնել, որոնց ոչ սկիզբը յայտնի է և ոչ տե-
ւողութիւնը. ինչպէս. Մաղիկ էր դուռում և բերում, բաժանում էր
բոլոր ծանօթներին:

3) Երբ հարկ է նկարագրել բնութեան տեսարանները,
մարդկանց և իրերի յատկութիւնները, բարքն ու սովորու-
թիւնները և այլն: Նրկիրս այդ միջոցին մի գրաւիչ տեսարան
էր ներկայացնում. լուսնի կապուտակ շողքը Լափոնցում էր ծառե-
րի տերեւների միջով և ամենաթանձր մթութեան մէջ լոյս
էր արձնւ: Գեատիր՝ որ մեր սաների տակ ստեղծում, գլորվում էր,
երբեմն անյայտում էր երբեմն նորից երեսում էր . . . : Արդան

Մամիկոնեան քաջ զօրավար էր և առարկնի մարդ: Հին Հայե-
րը պաշտօն էին արեգակն և լուսինը:

4) Անցեալ անկատարը վարվում է երբեմն կատարելի
տեղ մերձաւոր անցեալը յայտնելու համար. ինչպէս. Ի՞նչ է
տառ: Փոքր ինչ առաջ ձեր եղբայրը այտանդ էր:

3. ԱՆՅԵԱԼ, ԿԱՏԱՐԵԱԼ, ԳՈՐԾ Է ԿՐՎՈՒՄ.

1) Պատմական նկարագրութիւնների մէջ, երբ հարկ է
հեռոցհեռէ շարել պատահած անցքերը, որոնց սկիզբն ու վեր-
ջը որոշվում է. ինչպէս.

Օրն էր տարածամ. մարդիկ դադարած,
փողը հնչեցին՝ մարտին կատարած.

Մութը արտօժուեց, աստղը պաշտին.

Երկնից ցօղն իջաւ արեալից գեանին.

Մթնասէր թռչունը ձայներով խրոպտաւ,

Գուշակում էին մարդկանց սուղ ու բոթ

Յեա արշաւն Պարսիկը իրանց բանակը,

Նորից նոր սրբել սուրն ու դանակը

2) Անցեալ կատարելը վարվում է յարակատարի տեղ,
երբ հարկ է յայտնել մի պատմական իրողութիւն առանձին
տուած, որի ժամանակը ճիշդ յայտնի է. Աւետարանի լոյսը ար-
տօժուեցաւ Հայաստանում չորրորդ դարու սկզբումը: Գրիգոր
Լուսաւորիչ ծնւած 257 թուին Քրիստոսից յետոյ: Մեծն Սա-
հակ Տառա 440 ին: (Փոխանակ՝ տարածուել է, ծնել է, մե-
ռել է:

4. ԵՐԿՈՒ ՅԱՐԱԿԱՏԱՐ Ժամանակները ինչպէս յայտնի է, ե՞՞
օժանդակ բայով են կազմվում:

1) Եւ անցեալ դերբայով կազմուած յարակատարը զործ է
ածվում, երբ անցած բանի վրայ օտարի վկայութեամբ է խօսվում
կամ թէ անցեալ զործողութեան հետևանքը ներկայումս և

բեւուժէ. այսպէս. Լսեցի թէ հայրդ ելէլ է: Գասերդ պարս-
բասակէլ ես: Ասում են թէ իշխանը հիւսնիւրացել է: Այս երեխան
վատ բաներ է սովորել:

2) Ած անցեալով հազմուածը ցոյց է աւելիս թէ գոր-
ծողութիւնը մի ժամանակ անշուշտ կատարուած է կամ չէ
կատարուած. ինչպէս. Բոլոր գործերս ստորագծ էմ: Իմ օրումս
այս տեսակ բան ոչ գեղարեմ էմ, ոչ լրացած:

3) Ած անցեալը համ բայով մի տեսակ յարակատար է
հազմում, որ սովորաբար հարցական ձևով է վարվում. Տեսած
հոն այսպիսի գեղեցիկ գեղձեր: Գնացած հոն Ա. քաղաքը: Այս-
ինքն՝ պատահել է քեզ տեսնել, դնալ: — Արեւմտեան զբաւո-
րը այսպիսի գէպերում վարում է ունիմ բայը: Այսպէս ասում
են՝ Տեսած ունիմ այսպիսի գեղեցիկ գեղձեր: Գնացած ունիմ Ա.
քաղաքը:

5. Երկու ԳԵՐԱԿԱՏԱՐ ժամանակները վարվում են հեռա-
ւոր անցեալ ժամանակը յայտնելու, առաջինը աւելի անորոշ
մտքով, իսկ երկրորդը՝ որոշեալ. թէ և երբեմն երկուսն էլ
միմեանց տեղը վարվում են: Նոյն է ասել՝ Տուն էի գնացել և
Տուն էի գնացած: Բարեկամներս. եկէլ ելիմ կամ ելած էիմ ինձ
տեսնելու: Լրացած էի թէ այս երկրումը մեծ անձրևներ են դա-
ւնա, բայց չէի գեղարեմ:

Անորոշ գերակատարը երբեմն պայմանականի մտքով է
վարվում, Եւ, որ շողկապներով կամ առանց այդ շողկապ-
ների. ինչպէս. Եւ ե իմացել էի թէ դու այստեղ կը լինիս, վաղ
կը գայի: Մէկ էլ հետս խօսել էր, բանը զլուխ կը գար: — Այս
ձևը յաճախ երեւում է ընտանեկան լեզուի մէջ:

6. ԱՊԱՌՆԻ Լ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ժամանակների բազմաթիւ ձև-
ւերը մեծ պաշտօն են վարում՝ նոր լեզուի մէջ, որ բոլորը մե-
կանց կ'աւանդենք այստեղ:

1) Պարզ սպասնին գործ է ածվում սովորական ապագայ գործողութիւնը յայտնելու. ինչպէս.

Բայց այն՝ որը որ է՝ անցնի ամիս ու ասարի,
Կը հասնասրի զերեզմանը այն քարի,
Հեռքը անգամ չի մնալու իմ խաչին,
Իմ անունը, իմ յիշատակ չը հորչին:

2) Ապառնին գործ է ածվում երբեմն հրահայտման մաքով՝ երեք դէմքով էլ: Զորօրինակ. Կ'երթաս արհեստաւորին է՝ ասեո որ գործիքները բերէ, և երկուսդ էլ չը սպասէք մինչև որ ես գամ:

3) Եթէ ապառնին հարցական նշանակու թիւն ունի կամ իրանից առաջ ո՞ւր, ո՞վ, ի՞նչ, ի՞նչպէս և այլն հարցականները, կամ որ շաղկապը թէական նշանակու թեամբ, այն ժամանակ չը մասնիկը զեղչվում է: Այսպէս ասում ենք. Գնա՞նք թէ քիչ էլ սպասէք: Որ Գնանք լաւ կը լինի: Ի՞նչ խօսիք: Ասէ՞նք որ գայ: — ձիշդ այս գործածութիւնը գտնում ենք Գ և Ե գարերի մի քանի մատենագրներում՝ անշուշտ ընտանեկան լեզուից փոխ առած: Ասէ՞նք զե իջցէ: Զի՞նչ ասէ՞մ: Զի՞նչ ինչ ասէ՞մ (փոխանակ ասացո՞ւք, զի՞նչ ասացից, զի՞նչ ինչ արարից): Այսպիսի գէպքերում ապառնին շատ անգամ անորոշ դերբայի նշանակու թիւն է ստանում, ուր զօրութեամբ իմացվում է պէտքի բայը. ի՞նչ անէ՞մ նշանակում է que faire; que dois—je faire? Ո՞ւր երթանք — où aller? où devons nous aller: Միսալ գործածութիւն է ի՞նչ անել և այլն, որ ոմանք եւրոպական լեզուների հետեւողութեամբ գործ են ածում:

4) Երկրորդ կամ արհասնական ապառնին յայտնում է մի գործողութիւն, որ մի որևիցէ պայմանից կախում ունի. և այն ժամանակ Ե՛լէ, Ե՛նէ, Ե՛նք որ շաղկապներից յետոյ չը մասնիկը զեղչվում է. ինչպէս.

Զար մահ չը սպասուք նորա թշնամին,
Թէ որ երկաթէր գալ նորա առաջ:

Երբեմն երկրորդական նախագասութիւնը զօրութեամբ է իմացվում, և այն ժամանակ պայմանական ժամանակը ցանկաւս կամ փոփոք է յայտնում. Կը ցանկանայի իմանալ թէ ի՞նչ է ձեր տխրութեան պատճառը (այսինքն՝ կը ցանկանայի, եթէ հնար լինէր): Կ'ողջի զնալ տեսնել նորան:

5) Պիտի կամ պէտի է զիմացութիւնը կազմուած Լարիտրուհին ապառնին գործ է ածվում, Էրբ կամենում են ասել թէ գործողութիւնը անշուշտ պիտի կատարուի: Զորօրինակ.

Ա՛խ, քաջ իմացէք, ես թէև թաղած,
 Պիտի վէր Էնամ հողեց կատաղած,
 Նորից նոր ասնում ձեռքքս թուր ու տէգ,
 Ու ձեզ անողորմ խողխողէ՛մ մէկ մէկ.
 Անէճք եմ թողնում ես այն վատ Հային,
 Ոո ոչ ոխ, այլ սէր ցոյց տայ զոռ Պարսկին,
 Այդ անհաշտ ռիւր հիմկուց ցեղէ ցեղ
 Պիտի արածէ՛ն Հայքն ամէն տեղ.
 Թո՛ղ կորչին ազգեր երկրի երեսից,
 Հայր միշտ անհաշտ պիտի Գարսից:

6) Լու ապառնի դերբայով կազմուած բղձական ապառնին վարվում է, երբ կամենում ենք յայտնել թէ դիտարուելէն կայ գործողութիւնը կատարելու. երբեմն էլ հարկադրականի մտքով է գործ զրվում, մանաւանդ եթէ բայը բացասական է. ինչպէս. Ամէն ծառ որ պտուղ չէ բերում, Էրբուրուեւրու է և կրակը չգոռելու: Մարդարէնները Քրիստոսի համար դուշակեցին թէ գառու է և երեք օրից յարութիւն ասնելու: Երբ և իցէ Ժանելու ենք: Աշխարհս մեզ Գուրու չէ *:

* Նոր լեզուներից անգլիերէնը սորանման ապառնի ունի, թէ կազմութեամբ և թէ նշանակութեամբ. We are to have նշանակում է ասնելու ենք:

7) **Յարուստար և Քերուստար** ապառնիները յայնուժ են մի գործողութիւն որ ներկայի վերաբերութեամբ ապառնի են, բայց անցեալ են ուրիշ ապառնի ժամանակի վերաբերութեամբ: Այս ժամանակները շատ անգամ թէականի կամ սրայմանականի միտք ունին. ինչպէս. Սխալ գաղափար **սոսո՞ժ էլ շէնի՞ն** մեր նախնեաց կեանքի վրայ, եթէ վերացական դատողութիւններով բաւականանանք և չենք նորոգիլ մեր մէջ անցեալ ժամանակների յիշատակները: Եթէ երէկ ճանապարհ **ըն՞ժ շէնի՞ն**, այժմ ձեր տեղը կը հասնէիք: — Նկատելու է որ յարակատարի հետ վարվում է պարզ ապառնին, իսկ գերակատարի հետ սրայմանականը:

Յարակատարը երբեմն ենթադրութիւն կամ կարծիք է ցոյց տալի, ինչպէս. Անշուշտ մեր նամակը **սոսոց՞ժ և կորսոց՞ժ էլ շէնի՞ն**:

7. **ՍՏՈՐԱԳԱՍԱԿԱՆ** եղանակի երկու պարզ ժամանակները — ներկան ու անկատարը վարվում են երկրորդական նախադասութեան մէջ, և կապվում են գլխաւորի հետ որ, Լեւ շաղկագներով, երբ յոյանի չէ թէ գործողութիւնը կատարուելու է թէ չէ:

1) **Ստորագասական ներկան** համապատասխանում է սահմ. ներկային և ստորագ. անկատարը սահմ. անկատարին. Յանկանում եմ որ **Գոս** ինքզ ամեն բան քո ձեռովը կարգի **դեն** և այնպէս յետ դասնառ: Մարդ չկայ որ պակասութիւններից ազատ լինի: Սպասում էի որ **Գոս** ինձ **դեն** էր:

Բայց առհասարակ նկատելու է որ ստորագ. անկատարի տեղ զրեթէ միշտ ներկան է վարվում, մանաւանդ յոգնականում: Այսպէս պէտք է ասել՝ Սպասում էինք որ **Գոս** մեզ **դեն**, և ոչ որ **Գոսին**, **դենին**: Այսպէս դարձեալ սահմանականի անցեալ ժամանակների հետ ստորագ. ներկայ է զրվում. Գատարորը հրամայեց (հրամայել է, հրամայել էր) որ վկաների ասածները **լեն**, **դեն** և այնպէս վճիռը **դոն**:

2) Ստորադասականը գործ է ածվում, երբեմն հրամայական եղանակի նշանակութեամբ. գնահատելով կամ գնահատելով թէ ինչն անում: Ի՞նչ էս նաեւ: Վէր էնտ, ամանները հաստի՞ն:

Բայց շատ անգամ աւելի սաստկութեան համար Լող շաղկապը աւելացնում են, մանաւանդ անկատարի հետ. Թող կարդան ու գրեն: Թող շատ չխօսէին: Թող յանցանք չգործէր:

Գերեզմանիս վրայ քրոնի՛ վարդենին,
Վարդը քոցոնի՛, աչքը Գրոնի՛ ամէնին,
Սոխակին էլ Լող Գրոնի նա հողին,
Բաղըր տաղեր Լող ներշնչէ սոխակին,
Թող սոխակը անցքս պատէ՛ ամէնուն,
Թող լողը ողորմիս սոյ իմ՝ հողուն:

Յայտնի է որ ստորադասականից կազմուած արգելական հրամայականը թէ մակրայով չէ լինում, որ միայն Չրդ դէմքի համար սեպհականուած է, այլ է և ոչ— ոչ մակրայներով, Չերթաւ, չխօսիս նորա հետ: Թող իրանք իրանց բան չբռնէին: Լաւ է ոչ դամ, ոչ խօսիմ, ոչ քեզ օխրած տեսնեմ:

3) Ինչպէս որ ելէ, ելէ, ելէ որ շաղկապներից յետոյ չը մասնիկը զեղվում է, այսպէս էլ շատ անգամ այս թէական շաղկապների հետ ապառնիւի և պայմանականի տեղ գործ է դրվում ստորադ. ներկան և անկատարը. բայց այն ժամանակ բայը ստորադասականի ըղձական գօրութիւնը չունի և որ կամ ել որ շաղկապը ներգործութեամբ լինի զրած կամ գօրութեամբ իմացուի, պայմանական կամ ըղձական միտք չունի, այլ պահպանում է իր պարզ թէական նշանակութիւնը, այսինքն չէ նշանակում que, чтобы, կամ если бы, այլ լոկ si, если: Ահա մէկ երկու օրինակ. Ելէ չգնահատելով քեզ ինքրդ արի՛ ինձ մօտ: Պատմէր իր գլխի անցքը, վախենում էր որ հօր սիրտը չվշտացնէ, ել չպատմէր՝ զիտէր որ բանը ծածուկ չի մնար:

Թէ հրեշտակ տե՛ս, հրեշտակ չեմ անսել,
Թէ մարդ տեսնե՛ս, բեղամաղ կ'անեմ:

Մեռնի՛՛մ՝ չես աննիլ, հորչի՛՛մ՝ չես ման գալ,
Սուր հիւսե՛մ սիրաս, գու չես իմանալ:

Զ. ԴԵՐՐԱՅ

§ 28. ԴԵՐՐԱՅՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ. — Դերբայ կոչուում են այն բառերը, որոնք միանգամայն բայի և գոյականու ածական անունների պաշտօն են վարում: Այսպէս երբ սոււմ ենք՝ Աշխարհը այնքան բնական կարիք է մարդուս համար, որքան ուրեւ ու քնեւը, — աշխարհը, ուրեւ և քնեւ բայ են, որովհետեւ գործողութիւն են յայտնում. բայց միևնոյն ժամանակ գոյական են և կարող են գոյականի փոխուիլ՝ առանց նշանակութիւնները փոխուելու. Աշխարհը այնքան բնական կարիք է մարդուս համար, որքան կերտնութիւն ու քունը: Դարձեալ եթէ ասենք՝ Յուսամ թէ կարդալու գրքերս աւելի հետաքրքրական լինին քան թէ մինչև այժմ կարդացածներս, — կարդալու ածական է, կարդացածներս՝ գոյական, և երկուսն էլ կարող են բայի վերածուիլ. Այն գրքերը որ պիտի կարդամ կամ կարդալու եմ Այն գրքերը որ կարդայեմ, կարդացել եմ կամ կարդացած եմ:

Սորանից պարզ երևում է որ դերբայները վարվում են կրճատուած նախադասութեան մէջ, խօսքը աւելի ազդու ու զօրաւոր անելու համար, փոխանակ որ յարաբերականով կամ որևիցէ շարկապով ու մակբայով և ղիմաւոր բայով առանձին նախադասութիւն կազմելու: Այսպէս

տեսնեմ եմք՝

փոխանակ տեսլու՝

Յորեն ցանող գիւղացի. Գիւղացի որ ցորեն է (էր) ցանում:
Պտուղ արտած ծառ. Ծառ որ պտուղ արտած, արտած է:

Մայիսին Բացուելու վարդ. Վարդ որ մայիսին պիտի Բացուել,
Բացուելը:

Տուն դասնալիս՝ պատահ երբ որ տուն էի դասնում, դարձայ,
հեցայ իմ բարեկամին. պատահեցայ իմ բարեկամին:

1. Անորոշ դերբայը թէ իբրև բայ և թէ իբրև գոյական
վարուելիս՝ հոլովում է Բ հոլովման պէս.

Բռնել, բռնելու, բռնելուց, բռնելով, բռնելում:

Խօսիլ, խօսելու, խօսելուց, խօսելով, խօսելում:

Տալ, տալու, տալուց, տալով, տալում:

Քիչ անգամ պատահում է այս դերբայը յոգնակի գործ
դնել. Այլբան ֆնուլ գուլերդ ինչ օգուտ ունեցաւ:

2. Ողներկան միշտ ածականաբար է վարվում և միայն պա-
տահաբար կարող է գոյական դառնալ, այսինքն յօդ առ-
նելով կամ գոյականից բաժանուելով, ինչպէս հասարակ ա-
ծականները. և այն ժամանակ յոգնակի էլ հոլովում է Ա հո-
լովման պէս: Մասնու ու խօսող արարած: Պարտեզի մէջ վաղվոր
երեխաները: — Անտառի մէջ Լափառողները բռնուեցան: Գնա-
ցողները մոտոյներէ շատ էին*:

Ող դերբայը բայի մտքով էլ է վարվում, մանաւանդ բա-
ցասական ձևով, երբ հարկ է խօսքին աւելի սաստկութիւն
տալ. ինչպէս. Ինչ որ կը տար, մենք պէտք է վեր առնենք ու
ձեզ օրհնող շինիք: Ես նրա մօտ ֆնուողը չեմ, նրա հետ խօսողը
չեմ: (Փոխանակ ասելու՝ ձեզ օրհնենք, չեմ գնալ, չեմ խօսիլ:)

* Գրաբար է եւ դերբայը, որ այժմ միայն մի քանի գոյական և
ածական անունների համար սեպհականուած է. Բռնել, Գրել, Բացել,
Երբեք և այլն: Բայց դիտելու է, որ քիչ բայ կայ, որ կարողանայ եւ
մասնիկ առնել. իսկ բուն ախարհաբար բայերից և ոչ մինը. Նոյն-
պէս և լէ վերջացած բայածականներ կան գրաբարից փոխ առած.
Ինչէն բարեկամ. Գնել վարք, նախնիքն վիճակ:

Առանձին ոճով սավում է եզ. կամ յոզ. էականով. քաշող քաշողի էր: Տոնող աստուղի էին: (Այսինքն՝ ամէնքը շտապելով քաշում, տանում էին):

3. Անցեալ դերբայներից ածմաննիկ ունեցողները ածական կամ գոյական անուն են և բայ: Ածական են՝ երբ գոյականի հետ են և այն ժամանակ անփոփոխ են մնում. քաղցած մարդ: Կարգացած գիրքս: Պարտէզումը անկած ծառերդ: Գոյական են՝ երբ մենակ մնացած են և ստացական կամ որոշեալ յոզ առնելով՝ հոլովվում են Ա հոլովման պէս եզակի և յոզնակի. Ուղածդ ինչ է: Բոլոր աստուղիքս ու լսածներս մէկ մէկ կը պատմեմ ձեզ: Ամէն օր աստուղիքս գրի է անցընում: Վերջապէս բայ է, երբ օժանդակ բայերով կազմում է բաղադրեալ ժամանակներ, ինչպէս և միւս անցեալը՝ էլ:

4. Լուսապառնի գերբայը բաց ի բաղադրեալ ժամանակներ կազմելուց, վարվում է և իբրև ածական. ինչպէս. Հեռու է գնալու տեղերդ: — Երկար ու ձանձրալի կը լինէր խօսքը, եթէ ասէինք. Հեռու է այն տեղը՝ ուր գնալու էր կամ պիտի գնար:

Այս ընդհանուր տեղեկութիւններից յետոյ հարկաւոր ենք համարում անորոշ և անցեալ դերբայների մի քանի մասնաւոր գործածութիւնների վրայ առանձին խօսել:

§ 29 ԱՆՈՐՈՇ ԳՆԲԲԱՅԻ ԳՈՐԾԱԾՈՅԻՒՆԸ:

1. Անորոշ դերբայը երբեմն զիմաւոր բայի և մասնաւորապէս ստորագասականի տեղ է վարվում, երբ որ զլսաւոր բայի խնդիր չէ: ինչպէս. Հրամայեց բարեկամներին երևալ և մի դարման գտնել: — Բայց տւելի սովորական է՝ Հրամայեց որ երևան և գտնեն: Երևանի բարբառի յատկութեամբ այս վերջին ձևը շատ յաճախ է երևում, մանաւանդ որ շաղկապը զեղջուած. զորօրինակ. Ես չեմ ուզում բանը երկարացնեմ, թէ չէ նրանց արածն ու ասածն լսողի սիրտը կ'էրեն, կը փոթոթեն (Արով):

Ուր որ մենք կ'ատկինք՝ ջեմ ուզում բանը երկարացնել, որովհետեւ այսանդ անորոշ դերբայը զլխաւոր նախադասութեան բայի խնդիր է:

2. Այն բայեր՝ որոնց մօտ անորոշ դերբայը լոկ ուղիւղական հոլովով խնդիր է գրվում. կան էլ՝ որ տրականն պահանջում. ինչպէս. Բարեկամներդ կամենում են քեզ տեսնել: Ո՞վ կարող է երկնքի աստղերը համարել: Չուր է խօսել այն անդ՝ ուր լսող չկայ: Քրիստոս աշխարհ կաւ մարդկութիւնը գերութիւնից պարտէր: Վարժուեցէք, որքան հնար է, ուղիղ խօսելու:— Սովորութիւնը և լեզուի ճաշակը ցոյց են տալիս թէ որ անդ մէկ հոլովն է հարկաւոր գործ դնել, և որ անդ միւսը: Միայն այսքանս կարող ենք իբրև հաստատ ասել, որ դիմադրի բայի մօտ սովորաբար ուղղական է գրվում անորոշ դերբայը, իսկ շարժում կամ չգրում ցոյց տուող բայերի մօտ տրական:

3. Անորոշ դերբայի տրականը հասարակ ածականի պէս էլ է վարվում, և ցոյց է տալիս թէ մի առարկայ ինչի՞ պէտքական է, ինչ բանի յարմարութիւն ունի: Այսպէս ասում ենք՝ Խմելու ջուր. Այրելու փայտ. Տեսնելու կամ տեսնուելու բաներ. Չուկ բռնելու գործիք. Յորեն ցանկու արտեր: Ուրեքու հայտ դառն էր, և թոյն՝ խմելու ջուրս*:

4. Անորոշ դերբայի գործլականը վարվում է դիմաւոր բայի անգ, երբ հարկ է յայտնել զլխաւոր նախադասութեան բայի գործողութեան մէջը, պարտաւոր, եղանակը և այլն: Մարդս ճանապարհորդելով շատ բան է սովորում: (Ի՞նչ միջոցով կամ ի՞նչ եղանակով մարդս շատ բան է սովորում. —

* Անգլիկներէն լեզուն այս ձևը գործ է դնում ներկայ դերբայով, որ բոլորովին մեր անորոշ դերբայի տրականի մտքն ունի. այսպէս dining-room նշանակում է՝ ճաշելու սենեակ, reading-room — կարդալու սենեակ:

Հոռոտարեորդեւելով:) Երեխանց սպականում են՝ նրանց բոլոր ուզածները կատարելով: Չկարողանալով հետաքրքրու թիւնս զսպել՝ ներս մտայ: (Ինչի՞ համար կամ ի՞նչ պատճառով ներս մտայ. — վասն զի չկարողացայ հետաքրքրու թիւնս զսպել:) Մերոնց կողմից անօգնական Գառնի՞ ստիպուեցանք անձնատուր լինել: Աղէքսանդր Եփրատի այս կողմը գտնուած երկրներին տէր դառնալով՝ դնաց Գարեհի վրայ:

5. Դիմաւոր բայի մօտ երբեմն զրվում է նոյն բայի անորոշ դերբայը գործիական հոլովով, խօսքին հաստատութիւն և սաստկութիւն տալու համար, Թէպէտ — Էայց, Թէտ — ոտկայն շաղկապներով պարզ դիմաւոր բայի տեղ. ինչպէս. Ոտկելով ամէն բան ուտում է, բայց չէ կարող մարսել: (Այսինքն՝ Թէպէտ ուտում է,) Ցուեւով շատ եմ ցաւում, բայց հընար չունիմ օգնելու: Գառնի՞ կը դնաս, բայց տեղը չես հասնիլ:

Երբեմն նոյն մտքով ուղղական է մնում անորոշ դերբայը, յօդով կամ առանց յօդի. Ցուլ տուի, բայց առնող չեղաւ: Խոտանալ շատերը խոտանում են, բայց ոչ ամէնքը կատարում են:

Թէ այս և թէ վերևի ձևը գործ են զրվում նաև անկախ նախադասութեան մէջ, այսինքն ուր Թէտ — Էայց շաղկապները չկան. Հրոտարեւով հրաժարում եմ այսպիսի անվայել գործողութիւնից: Մեռնել ամէնքս պիտի մեռնինք:

6. Անորոշ դերբայի ներգոյականը, բաց ի սովորական ուժ վերջաւորութիւնից, ունի և մի ուրիշ ձև շէ կամ աւելի ճիշդ թէ, որ Երևանայ բարբառից սեպհականուած է և գործ է ածվում գլխաւորապէս երկրորդական ժամանակական նախադասութեան մէջ, երբ կամ երբ որ մակբայով դիմաւոր բայի տեղ: Չորօրինակ. Գիրք կարդալի՞ քունը տարաւ: (Այսինքն՝ երբ որ գիրք էր կարդում, քունը տարաւ. գրքը. յընթեռնուէն:) Մի չնչին բան դառնալով ես: Տուն դառնալի՞ անձրևը սկսաւ:

Քրնից դարնեւէն, կամ քուն Տանեւէն՝
Միշտ ձեզ կը յիշենք մենք «դօւնեւէն»:

Այս նոր ձև ներդրականի զիւրին է ծագումը որոշել:
Տեսանք որ հին ոչ երկբարբառը, արժատական բառերի մէջ
լինի թէ հոլովական վերջաւորութիւն, ընդհանրապէս ու է
փոխվում. միայն Երևանայ բարբառի մէջ սովորաբար է փոխ-
վում, եթէ բառերի մէջն է. այնպէս որ զրոյ (տեսանե)լայ,
լայդ, լայն անորոշ դերբայի հոլովական վերջաւորութիւնը ըս-
տացական յօդերով՝ — որ ընդհանրապէս լառ, լադ, լան է դառ-
նում —, այստեղ լե՞ միակերպ ձևով է երևում, այսինքն թէ «
յօղը դերբայից անբաժին եղած է և ամէն դէմքի տեղ վար-
վում է անփոփոխ, եզակի և յողնակի, ինչպէս որ վերևի օ-
րինակներից էլ երևում է:

Իսկ անորոշ դերբայը ստացական յօդերով կանոնաւոր
հոլոված՝ գործ է զրվում իբրև խնդիր բայերի մօտ. Ամէնքս
անհամբերութեամբ նորա գալուստն էինք սպասում: Խօսելուդ վը-
րայ նեղացաւ: Կամ նաև պէ՞ նախադրութեամբ՝ զիմաւոր
բայի տեղ, և նշանակում է անմիջապէս. Տեսնելուս պէ՞ (հազիւ
թէ տեսայ կամ տեսայ թէ չէ,) ճանաչեցի նորան: Գործդ ու-
սուրբելուդ պէ՞ ճանապարհ ընկիր: Ներս Տանեւուս պէ՞ մեծ պա-
տուով ընդունուեցաւ:

§ 30. ԱՆՏԵԱԼ ԴԵՐԲԱՅԻ ԳՈՐԾԱՄՈՒԹԻՒՆԸ:

1. Անցեալ դերբայը օժանդակ բայերով այլ և այլ բա-
ղադրեալ ժամանակներ է կազմում: Բայց երբեմն մենակ էլ
բայի պաշտօն է վարում, անորոշ դերբայի գործիակա-
նի տեղ. ինչպէս. Մերունու ձեռիցը Բանած՝ փողոցներումը ման
էր գալիս: Մայրը որդիքը հեան ուսած՝ եկեղեցի է զնում: Գրը-
խաւոր խնդիրը Լողած՝ շնչին բաների ետևից էք ընկնում: (Փո-
խանակ՝ Բանելով, ուսնելով, Լողնելով:) Այս խօսքերն ուսած չաւած՝

Հոգին աւանդեց: — Միտ զնեկու է որ անցեալ և ներկայ անունները, որ տալիս են ասի և ոչ գերբայներին, միշտ ճիշդ չեն: Անցեալ գերբայը կարող է ներկայի և ապառնի մտքով էլ վարուիլ, նոյնպէս և ներկան անցեալի ու ապառնի մտքով. որ որոշվում է զխաւոր նախադասութեան բայից, որին վերաբերում է գերբայը: Այսպէս վերելի օրինակի մէջ՝ Մայրը որդիքը հետն ասած՝ եկեղեցի է գնում, — ասած անցեալ գերբայը ներկայի միտք ունի, ինչպէս որ պարզ երևում է զխաւոր նախադասութեան գնում է բայից: Այսպէս դարձեալ՝ ես նրան լսողը չէ՞մ տեղին նայելով՝ կարող է նշանակել չէ՞մ լսում կամ չէ՞մ տեղ. այսինքն թէ ներկայ և թէ ապառնի:

2. Յատուկ ձևով անորոշ գերբայի տեղ անցեալն է վարվում երբեմն պէտք է զիմազուրկ բայով, խօսքին աւելի որոշութիւն և սաստկութիւն տալու համար. գործրինակ. Խ^ոնչպէտք է արած: (= Խ^ոնչ պէտք է անել): Մեղաւորը պէտք է պարծած: Միս չպէտք է կերած: Էսպէս բանի վրայ խօսողի ատամները պէտք է լսրբած, որ [տեղքը զլուխը դայ (Աբով):

3. Անցեալ գերբայը ածականաբար վարուելիս կրաւորականի մտքով՝ սովորաբար ներգործականի ձևով է գործածվում, այսինքն առանց ու մասնիկի, Գոյնզգոյն ներկած տարբասներ: Նոր բաժած գինի: Մի գեղեցիկ պարտեզ տեսայ՝ տեսակ տեսակ ծաղիկներով զարդարած (փոխանակ՝ քամուած, զարդարուած):

Տեսնում են քաջին զեանին արածած,

Ջրլուծ ձեռները ցամաք կարկամած:

4. Երբեմն անցեալ գերբայը անորոշն պէս վարվում է պէս նախադրութեամբ: Այսպէս զրեթէ նոյն է ասել՝ Տուն հասնելուս պէս և Տուն հասածիս պէս: Տեսնելուս պէս կը ճանաչես նրան և Տեսածիս պէս կը ճանաչես նրան: Միայն վերջին ձևը գուցէ աւելի որոշեալ է: — Անորոշ և անցեալ գերբայի այս

զործածութիւնը մասնաւորապէս արեւմտեան զբաւորին յատուկ է. թէ և արեւելեան բարբառներին էլ բոլորովին օտար չէ:

5. Եւ անցեալ դերբայը օժանդակ բայի հետ կից է վարժում, ու երբէք մենակ չէ մնում և ոչ հոլովում է: Իսկ սորա հին ձևը եւլ երբեմն ածականաբար վարվում է զբարբառի հետևողութեամբ. Անցեալ տարի: Հասարակեալ ժողովուրդ: Նոյնպէս և հոլոված՝ գոյականի մտքով. Ննջեցեալն՝ եկեղեցի տարան: Ինքեցեալն տունը զնային:

Է. ԱՆՓՈՓՈՒ ՄԱՍՈՒՆՖ-ԲԱՆԻ*:

§ 31. ՄԱԿԲԱՅՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ.
— Մակբայը, ինչպէս անունից էլ երևում է, զրվում է զըլխաւորապէս բայի վրայ և յոյց է տալի զործողութեան այլ և այլ հանգամանքները. բայց և ածականի և նոյն իսկ մակբայի վրայ կարող է զրուիլ մակբայը. ինչպէս. Ծառակ կը զամ: Այս մարդը շատ առատաձեռն է: Նա գրեթէ միշտ հիւանդ է:

Ըստ կազմութեան մակբայները լինում են, բուն մակբայներ, գոյական մակբայներ, ածական մակբայներ, հոլովական մակբայներ, դերանունական մակբայներ և կրկնաւոր մակբայներ:

1. Բուն մակբայների մէջ պէտք է զանազանել արմատականները ածանցեալներից: Առաջինները շատ սակաւ են. այո, ոչ, ո՛ւր, երբէ: Երկրորդները կազմվում են այլ և այլ մասնիկներով. երբեմն, վաղուց, հարաբար և այլն: Այս վերջինների կարգումը դասելու է այն մակբայները, որոնք զրոյ լեզուից փոխ առած են, հետևաբար և նոյա ածանցմունքը միայն զբարա-

* Անփոփոխ մասունք-բանի կոչվում են, ինչպէս յայտնի է, հալից, շարտարութիւնը, շարտարն ու յայտարարութիւնը: Բայց երկու առաջինների վերաբերութեամբ այս անունը ճիշդ չէ, որովհետև նոր լեզուում մակբայն ու նախադրութիւնը կարող են փոխառիլ, ինչպէս որ շուտով կը տեսնենք:

րից յայանի են. Դիւրաւ, Կալիւ, Կարկուտ, ամենաւնիւն և այլն: Ահա մի քանի ուրիշ օրինակներ: Ո՛ւր գնացիք (հայց. զրոց. նախորտր. մտքով): Ո՞ւր էք բնակվում (ներգ.): Ե՞րբ եկաք: Վաղ թէ ուշ պէտք է սկսիք: Կանոնի հասան: Արդէն լոյս է: Նոխ կամ նոխ եւ սառլ լսէ՛, յետոյ խօսէ՛: Երբէ՛ր ականջ չէ դնում: Երբէ՛ն գալիս է: — Ի՞նչպէս համաձայնեցաք: Զրի տուի՛նք: Բանի պատկեցին: Ահմայ հնազանդեցաւ: Կամայ ահմայ մեր պահանջմունքը կատարելու է: (ի) Սխառն հասան: Կամայ գնացէք: Եղբայրաբար խօսիլ: Հարեանցի տեսնել:

2. Գոյականից առնուած մակբայները կարող են յօդ առնել և հօրովուիլ, եզակի և յոգնակի:

Տեղականները հօրովում են Ա հօրովման վրայ. Դուրս փախան: Ներս մտան. ներսը նստած էին: Բոցը ներսից երևեցաւ: Վերեւ գնաց: Վերեւից ջուր անցին: Ներսից քար ձգեցին: Ասառլն անց կացան. և այլն:

Բաց խտրանից շատ տեղական մակբայներ կազմվում են այլ և այլ դերանուններով և քեզ ու հոգ՝ զոյականներով, այսպէս. ո՞ր քեզ, այս քեզ, այդ քեզ, այն քեզ, շատ քեզ, քիչ քեզ, ամէն քեզ, մեջ քեզը: Եւ հօրոված՝ ո՞ր քեզից, կամ ո՞ր քեզաց, այս քեզից կամ այս քեզաց, մեջ քեզից: Նոյնպէս՝ ո՞ր հոգը. այս հոգը. այն հոգից, ամէն հոգից և այլն:

Ժամանակականները հօրովում են Գ հօրովման պէս՝ մի այն եզակի բացառական: Երբէ՛ եկաւ հասաւ: Երբէ՛ն անից սկըսանք աշխատիլ: Այսօր կը տեսնեմ նորան: Եփաց գիւղ է զընալու: Էբրա այս ժամանակ միրգ չկար: Աստուծանից (առաւօտեանից) սպասում է քեզ: Աստուծանից ամէն բան իմանում էին:

3. Ածականները բայի վրայ ընկնելով՝ առանց որևիցէ փոփոխութիւն կրելու մակբայ են դառնում. Պարզ ասել. Ուր դէր դնալ. Խոր քնել. Կանր լսել. Բարձր խօսիլ. Պարզերես դուրս

դալ. կամ Լէրդ գոյականի գործիական հոլովով. Խելացի Լէր-
դով գործ կատարել: Գեղեցիկ Լէրդով պատմել: — Երկուք սպասե-
լու ենք: Անբարբար պատճառներ է բերում: Շարունակ խօսում էք:

4. Գոյական և ածական անունների հոլովներից կազ-
մուած մակրայները վարվում են զլուսաւորապէս գործիական և
բացառական հոլովներով. վերջինս հին և միջին դարերի ձե-
ւերով. Բարով եկաք: Սերով կը կատարեմ ձեր խնդիրքը: Շու-
րով յետ դարձիր: Շտտով եկաւ ու գնաց: Իրտամբ պատժուե-
ցաւ: Վարդօր կը հասնի: Օրով կամ յերեկով, Գիշերով գնալ զալ:
Սրբանոց աղօթում է: Երեսնոց իրան բարեկամ է ցոյց տալիս: Լը-
նուց սովորութիւն եղած էր: 'ի ծնէ կոյր էր:

5. Գրաւոր լեզուի մէջ գործ դրուած գերանուանական
մակրայները շատ սակաւ են: Այսպէս են այս, այդ, այն գերանուն-
ներից՝ այսպէս (էսպէս), այդպէս, այնպէս, որոնք և գործիական
հոլովով են վարվում. այսպէսով, այդպէսով, այնպէսով: Իսկ որչա-
նայն գերանուններից՝ ոչայնպէս, նայնպէս:

Բայց ժողովրդական բարբառներում կան բազմաթիւ գեր-
անուանական մակրայներ, որոնք գրաւոր լեզուի մէջ մուտք չեն
գտել: Այսպէս են՝ հօրէն, հօրէր, հօրէն կամ կրճատուած հրէն,
հրէր, հրէն, որ համապատասխանում են զրոց աստի, աստիէ,
աստիէ մակրայներին. եստի, էնտի (այսօր, այդր կամ աստ, անդ,
այս անդ, այն անդ): Էստից, էնտից (միջին դարերի տեւ բասն
է, որ արեւմտեան հայերէնի մէջ երեւում է լի (կողմ) ձևով
— աստիէն անդիէն). տէն տէն ici, là կամ նաև par ici, par là,
կրճատուած և ամփոփուած զրոց 'տ այս, 'տ այն, այսինքն ընդ
այս, ընդ այն նախդրիւ հոլովներից. Մէկ տէն արի'. տէնը գնա':
Էն օրից տէն (Dès ce jour là): Նոյնպէս և միասին տէն ու տէն,
ca et là; par ci, par là. Գէն ու տէն է ման գալիս: Էն է, էն է. Էն
է մթնել էր, երբոր եկաւ. (այսինքն՝ նոր էր մթնել.) և այլն:

6. Վեջապէս կան մակրայներ և մանաւանդ գոյական և

անճական անուններ, որոնք կրկնութեամբ դորձ են անջուլմ
 իրրև մահբայ, անփոփոխ կամ հոլոված գրաբարի ձևով: Այս-
 պէս են՝ կամոց կամոց շարժիլ. Շոտո շոտո առաջ գնալ. Յեթ
 յեթ քաշուիլ. Քիչ քիչ խմել. խոմբ խոմբ նստիլ. Գաս գաս
 բաժանուիլ. Կորք կորք անել. Ստնր Տոնր կոտորիլ. Սէծ Սէծ խո-
 սիլ. — Վող 'ի վող. Ծայրէ 'ի ծայր. գասնէ գոսար. օրէցօր վայր 'ի
 վերայ. Կոյրկ Կոյրսոյն. Կեպղէեպղ. դեճ սա դեճ և այլն:

§ 32. ՆԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ. — Ուրիշ
 տեղ տեսանք որ հին հոլովակերտ և հոլովառու նախադրու-
 թիւններից այսօր միայն վերջիններն է ձանձուր լեզուն, և
 եթէ մէկ—երկու մակբայական և ուրիշ զուրցուածների մէջ
 մնացել են տակաւ ին մի քանի հոլովակերտ նախդիրներ, այդ շատ
 աննշան ու պատահական երևոյթներ են, որոնք այս խնդրիս
 մէջ ոչինչ կշիռ չունին*: Բայց հոլովակերտ նախդիրները որ
 հին լեզուին առանձին ոյժ ու գեղեցկութիւն էին տալի, չէ-
 ին կարող յանկարծ առանց մէկ ստիպողական հարկի անյայտա-
 նալ այն հիման վրայ, որ լեզուի մէջ ամէն փոփոխութիւն ան-
 զգալի եղանակով ու որևիցէ հարկից ստիպուած է լինում:
 Արդէն մեր հին գրականութեան առաջին (Գ և Ե) դարերում
 նախդիրները շատ անգամ երկրորդական պաշտօն էին վարում
 և աւելի լեզուի զարդն ու խաղն էին դառել. քան թէ անհրա-

* Նոյն խոյն այդպիսի տեղերում նախդիրն աչ եթէ հոլով է կազ-
 մում, այլ իրրև մի աննշան մասնիկ է հանդիսանում քառից անբաժան,
 որ շատ անգամ դիրքը և նոյն խոյն արտաբերութիւնը փոխած է ժո-
 ղավորի լեզուի մէջ: Այսպէս են օրինակի համար դարելէր, դարեզուս
 քչել. օրէց օր, աարէց տարի (փոխանակ՝ օրէ ցօր, տարէ ցտարի).
 ուրիշի սասածն ականջւմէր անիլ (ականջ ի վայր). փորշտող բլիլ (փոր
 ՚ն տղ). մէկամէկ (մէկզմէկ). Գոնց (քան դ) և այլն: Ուրիշ են բառ ա-
 բառ, հետեւեալ և այլ ձևերը, որոնք ուղղակի գրաբարից փոխ ա-
 ռած են:

ժեշտ կարիք, և այս շատ լաւ երևում է այն դիրքից, որ նախդիր-
 ները սխալ էին բռնել լեզուի մէջ, անդադար տեղափոխուելով,
 երբեմն վերանալով, երբեմն էլ տարագէտ կրկնուելով, որոնց օ-
 րինակները անսպակաս են: Այնուհետև բնական էր որ նախ-
 դիրները տեղի տային նախադրու թիւնների հետ զործածու-
 թեանք, իբրև շատ աւելի պարզ ու դիւրին միջոց բառերի մէջ
 եղած յարաբերութիւնները յայտնելու, այնպէս որ այն հին
 ժամանակներումն արդէն պատահում է կարգաւ 'ի մէջ սենեկին 'ի
 մէջ նորա, 'ի հրոյ մէջ ('ի սենեկին 'ի նմա, 'ի հուր): Գնէր զանձն իւր
 'ի նէրէոյ տկարութեան. 'ի նէրէոյ արեղական (ընդ տկարութեամբ,
 ընդ արեղականբ): Միծաղի 'ի վերայ նորա (զնովաւ) և այլն: Զգօն
 Գիրք: Զղջացաւ 'ի վերայ մեզաց իւրոց ('ի մեզս իւր): Բուզանդ:
 Հեծուցեալ 'ի վերայ նժուղի ('ի նժուղի): Փարպեցի: Նոյնպէս
 պատահում են այլ և այլ հոլով պահանջող նախադրութիւն-
 ներ պարզ յատկացուցչի և յատկացեալի պէս զործ դրած, ինչ-
 պէս մենք անում ենք այսօր. Գեոոյ պէս սահի (արդէս ղգեա-
 Յոանին պէս. 'ի համար չեաւ իւրոյ. Գ. Անյաղթ: 'ի Տարբոյ պէսն
 խօսելոյ (իրբև զմարդ): Բուզանդ: Մեք 'ի տեղիս նոցա պատ-
 ւաստեցաք (փոխանակ կամ ընդ): Զգօն Գիրք:

Բայց աւելի ուշադրութեան արժանի է հոլովակերտ նախ-
 դիրների զեղչուելը այնտեղ ուր խօսքի իմաստը պահանջում
 է նախդիրը զործ դնել, ինչպէս որ յաճախ փոխանակ զբ, յբ-
 աստիճան ածել փոխանակ զառաջևաւ ածել: Մի ինչ խնդրեր
 յինէն պատասխելոյ ('ի տառապելոյ): 'ի խաչել էրէ ծաճաւ (զե-
 րեք ժաման): Զարմանալի է մանաւանդ որոշեալ հայցականք
 աննախդիր թողած. Ասան փորձ քաջութեան և զու առեր
 (փոխանակ՝ զառնն): Զարեհ ընդդիմացեալ՝ Գոանոն գեռ կազ-
 մեր. Փարպեցի: Նոյն արիւնն լափեցին շունք. Զգօն: Բազում
 Գոնիս ընչից նոցա յաւարի տանէին (որ կարող է այսպէս էլ
 մեկնուիլ՝ բազում զանձս յընչից նոցա). Բուզանդ:

Այս բոլորը բաւական պարզ ցոյց է տալիս որ նախդիրները վերանայլը լեզուից նոր երևոյթ չէ, այլ նոյն իսկ հին գրաւոր լեզուի կազմուելու դարերու մէն է սկսում, ինչպէս որ բերում էր անշուշտ նոյն ժամանակի կենդանի լեզուն: Եւ թէ պէտ ոսկի դարու ընտիր մասենագրները ամէն ջանք ու ծիգ թափեցին լեզուի՞ այս ղեղեցիկ զարդը հաստատ պահելու, բայց յաջորդ (Ը—Ժ.Գ) դարերի գրողները իրանց սխալ գործածութիւններով * ակն յայտնի ցոյց են տալիս, թէ անհրաժեշտ է հաստատուն պահել այն՝ որ կենդանի լեզուն իբրև աւելորդ բռն դուրս ձգած էր:

Նոր հայերէնին գալով՝ տեսնում ենք որ նախադրութիւնները երեք զլիսաւոր տեսակի են բաժանվում. բուն նախադրութիւններ և գոյականից ու մակբայից առնուած նախադրութիւններ:

1. Բուն նախադրութիւնները տրական հոլովով խնդիր են պահանջում. և դասվում են ոմանք յետադաս, ոմանք էլ նախադաս. ինչպէս. Այս գրերը ձեզ համար են: Ում հէք տեսնուեցաք: Եղբայրդ մեզ Տօք է: Թող ուզածիդ րէք լինի: Ինձ չափ չգիտես: (Կան գրողներ սեռականով՝ Ձեր համար չեք մօտ, չեք պէս:) Ձեր գործին համեմատ: Բազմութեան պահանջմունքին հակառակ: — Առանց ինձ չգնաք: Փոխանակ օտարին տալու: Գէտի մեզ են գալիս:

Եթէ միշտ, դէպի նախադրութիւնների խնդիրը գոյական է կամ անորոշ դերբայ, հայցական է զրվում (զրոց նախորդիւ տրականի մաքով). Մինչև ձեր Գուլը, մինչև Գիշեր սպասեցինք: Գնացին դէպ ՚ի քան:

Բայ ՚ի պահանջում է բացառական հոլով. Ամէնքը

* Օրինակները պակաս չեն. Երթալ է Լէ (այսինքն՝ զջրոյ). Մո՛ռի հարկանել (ծափ շծափի). Յո՛ւնի հարկանել (զամօթի). Բուռն հար նմ (զնմանէ), և այլն:

Թողին զնացին բաց 'ի Խնչանից ու շեղանից: — Սորա տեղ ժողովրդական բարբառներում գործ է ածվում զարդն 'ի, որ համապատասխանում է արևմտեան բարբառների զոտ նախադրութեանը. զարդն 'ի էս, զարդն 'ի էն. — ասկէ զոտ, անկէ զոտ:

Իսկ Եբրեւ ամէն հոլովներով խնդիր կարող է առնել խօսքի խմատին նայելով. Եբրեւ բարեկամ, բարեկամի, բարեկամից, բարեկամով:

2. Գոյականից առնուած նախադրութիւնները իրանցից առաջ սեռական հոլով են պահանջում, և կարող են յօդ առնել ու հոլովուիլ. այսպէս. Տան Թշ, տան Թշի, տան Թշին, տան Թշից, տան Թշով, տան Թշովը, տան Թշովը. Տան Թշերը, տան Թշերից, տան Թշերով և այլն: — Քաղաքի Թշ բնակել. Ծառի սուկ հանդսանալ. Բարեկամների սասաջ յանցաւոր գտնուիլ: Գետնի սուկից ջուր է բղխում: Պարսպի վրայից ցած եկան: Կամրջի վրային անցկացանք. և այլն: Կամ լոկ ստացական յօդով փոխանակ իճ, ք և այլն ստացական դերանունների՝ Տակ, առաջաք, դէմք, առաջներ, առաջներ, մէջներք, մէջներիցք, վերեներովը և այլն:

3. Մակրայից առնուած նախադրութիւնները իրանց առաջ բացառական հոլովով խնդիր են պահանջում. Խօսելուց սասաջ պէտք է մտածել: Ճաշից յետոյ սովորութիւն ունի հանդստանալու: Ձեզնից յետոյ մնաց: Օգուտից սուտն ոչ ինչ վնաս չիրեց: Ամէն բանից հետոս է փախչում: Այն օրից դէպք անձրև չեկաւ (գրքը. յայնմ օրէ հետէ). և այլն:

§ 33. ՇԱՂԱՍՊՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ. — Մինչև այժմ խօսեցանք բառերի կազմութեան, փոփոխութեան և համաձայնութեան վրայ ամբողջ նախադասութեան մէջ: Մնաց մէկ—երկու խօսք ասելու շաղկապների վրայ, որոնց պաշտօնն է միաւորել կամ կապել նախադասութիւնները միմեանց հետ:

Հայ բարբառների ամենատարրական շաղկապները ըստ

մեծի մասին օտար (արևելեան) լեզուներից սեպհականուած են, իսկ բուն հայերէն շաղկապները կամ մոռացութեան տուած և կամ օտարների հետ միասին գործ դրուած գանուամ ենք: Այսպէս են օրինակի համար՝ ան (բայց), շունքի (Չանդի), հոմ . . . հոմ (Լե՛ . . . Լե՛), էտ՝ . . . էտ՝ . . . տն . . . տն (հոմ . . . հոմ) և այլն, որոնց տեղ երկու կողմի գրագէտները միաբանում են զուտ հայերէն ձևերը գործ դնելու, շատը հին լեզուից փոխ առնելով: Գրուածքիս նպատակից դուրս համարելով շաղկապների ամբողջ ցանկը մէջ բերել, բաւականանանք միայն մի քանի կարևոր դիտողութիւնների անելով ամենագործածական շաղկապների վրայ:

1. Եւ, ու. — Այս շաղկապները ընդհանրապէս նոյնանշան են. բայց տեղիկայ որ աւելի մէկն է գործ ածվում, և տեղիկայ որ միւսը:

1) Եւ շահապը սովորաբար նախադասութիւն նախադասութեան հետ կապում է, իսկ ու շաղկապը բառ բառի հետ. ինչպէս. Բազմութիւնը ղիմեց քաղաքից դուրս, և այր ու կին, մեծ ու փոքր անհամբերութեամբ սպասում էին ղիմաւորելու իշխանին:

2) Ու շաղկապը գործ է ածվում մանաւանդ ն յօդով բառերի հետ. Մարդն ու կենդանին. Ձեռն ու ոտը. Օգտակարըն ու զուարճալին:

3) Մի ևնոյն բայը կրկնուելով՝ ու շաղկապով կապվում է, գործողութեան կրկնութիւնը կամ շարունակ տեղողութիւնը յայտնելու համար, այսպէս. Պարսպ նստած՝ խօսում է ու խօսում: Խեղճները կերտն ու կերտն մինչև լաւ կշտացան: Գնաց ու փնայ: Փախտն ու փախտն. և այլն:

2. Թէ և որ շաղկապները շատ անգամ միմեանց տեղ կարող են վարուիլ. բայց

1) Առհասարակ սահմ. եղանակի հետ Լէ է վարվում,

ստորադասականի հետ որ. ինչպէս. Խոստացաւ Լէ կը գայ, կը
տեսնէ մեզ: — Խոստացաւ որ գայ, տեսնէ մեզ:

2) Եւ, ոչ շաղկապներից յետոյ, ուր զլսաւոր նախա-
դասութեան բայը զօրութեամբ է իմացվում, Լէ շաղկապ է
զրվում, Թէ և խօսքը որ շաղկապով սկսած լինի. ինչպէս. ձըշ-
մարիտ է որ ամենակատաղի դաղաններն անգամ կերակրում են
իրանց ձագերը, և Լէ մօր պէս հոգում են նոցա բոլոր պի-
տոյքը: (Այսինքն՝ ձշմարիտ է որ մօր պէս . . . :)

3) Ար շաղկապը շատ անգամ էրբ. ելէ, ուր, որպէս զէ,
ժամն զի և ուրիշ բառերի տեղ է զրվում. զօրօրինակ, Այժմ
որ բոլոր գործերդ աւարտել ես, կարող ես ճանապարհ ընկնիլ:
Մարդ որ հաստատամտութեամբ աշխատի, միշտ իր նպատակին
կը հասնի: Չգոյշ կաց որ չխաբուիս: Սպասում եմ որ լուսանայ:

4) Անունից և էական բայից կազմուած անդէմ նախա-
դասութեան մէջ էական բայը շատ անգամ ղեղջվում է որ շաղ-
կապից առաջ, ինչպէս. Զարմանք որ մինչև այժմ ոչինչ լուր
չունինք նորանից: Լաւ որ դու էլ եկար: ձշմարիտ որ այդպէս է:

Ար շաղկապի աւելագրութեամբ կազմվում են նոր ձև դե-
րանուններ. Ով որ, Ինչ որ, որն որ, — մակբայներ. Երբ որ, ուր որ, Քինչ-
որ, Գոնի որ, ոչնպէս որ. և այլն. — շաղկապներ. Չէ որ, Լէ որ, Ելէ որ,
Բաւական որ, Գոնական որ և այլն:

6) Այսպէս և Լէ շաղկապը երբեմն աւելորդ զրվում է
իրրև զարդ. Էողէ Լէ, Գողէ Լէ, Կոճ Լէ, ոչնիչն Լէ, և այլն:
Բայց երբեմն բայերի և ուրիշ բառերի հետ առանձին շաղ-
կապների ձևեր է կազմում և այնժամ Լէ չէ կարող գուրս
ձգուիլ. Կարծես Լէ, Կարէլէ է Լէ, Լող Լէ, Եբր Լէ, որպէս Լէ, և
այլն:

3. Չորս շաղկապ կայ, որոնք կրկնութեամբ վարվում
են հետոյհետէ յաջորդող բառերի վրայ. Ո՛չ—ո՛չ, Լէ՛—
Լէ՛, Կոճ—Կոճ, Է—է. միայն վերջին երկուսը կարող են և

չկրկնուիլ: Զորօրինակ. Տեսէք երկնքի թռչունները. նոքա ոչ ցածուժ են և ոչ հնձուժ (կամ ոչ էլ հնձուժ): Աշխարհիս Լէ՛ հարստութիւնը Լէ՛ մեծութիւնը, Լէ՛ պատիւը և Լէ՛ վայելչութիւնները անցաւոր են: Կամ պարտքը կը հատուցանէ, և է՛մ բանդ կ'երթայ: Կը տեսնե՛մ հօրդ է՛մ մօրդ: — Օրինակներիցըս երևուժ է որ վերջին շաղկապի հետ և շաղկապ դործ է դրվում:

4. Մի և նոյն շաղկապը դասաւորութեանը նայելով՝ այլ և այլ նշանակութիւն կարող է ունենալ: Այսպէս և, էլ շաղկապները, եթէ կրկնուած վարուին, Լէ . . . Լէ շաղկապների զօրութիւն ունին. Անօգնական մնացինք և ես, և դու, կամ ես էլ, դու էլ: Նոյն էլ (որի հին ձևն է այլ) շաղկապ է, եթէ յետադաս վարուի, և մակբայ՝ եթէ նախադաս. Տեսայ էլ, ճանաչեցի էլ: — էլ չտեսայ ձեր ասած մարդուն: Այսպէս և հետեւալ օրինակի մէջ. Գնանք բանի որ դու լոյս է: — Բանի բան որ սկսեց, ոչինչ յաջողութիւն չդտաւ: — Նոյնը պէտք է հասկանալ միւս շաղկապների համար:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

§ §

Երև.,

Յառաջարան 1—7

Ա. Հնչիւններ և բառեր:

1 Հնչիւնների յատկութիւնները	8
2 Բառերի յատկութիւնները	12

Բ. Գոյական Անուն:

3 Հոլով և հոլովումն	22
4 Առաջին հոլովում	27
5 Երկրորդ հոլովում	29
6 Երրորդ հոլովում	30
7 Գիտելիք հոլովների վրայ	33
8 Որոշեալ և անորոշ յօդ	38
9 Գոյական անուան գործածութիւնը նախադասութեան մէջ	44

Գ. Ածական և թուական անուններ:

10 Ածական անունների գործածութիւնը	50
11 Թուականների գործածութիւնը	52

Դ. Դերանուն:

12 Դերանունների տեսակները	54
13 Էական դերանունների հոլովումն ու գործածութիւնը	55
14 Ցուցական դերանունների հոլովումը և գործածութիւնը	58
15 Ստացական դերանունների հոլովումը և գործածութիւնը	60
16 Հարցական դերանունների գործածութիւնը	62
17 Յարաբերական դերանուան գործածութիւնը	63
18 Որոշեալ և անորոշ դերանունների գործածութիւնը	65

19	Բայի եղանակներն ու ժամանակները	67
20	Առաջին լծորդութիւն	77
21	Երկրորդ լծորդութիւն	79
22	Երրորդ լծորդութիւն	87
23	Չորրորդ լծորդութիւն	82
24	Կրաւորական բայեր	83
25	Բացասական բայեր	85
26	Գիտելիք բայերի վրայ	88
27	Բայի ժամանակների զործածութիւնը	94

Զ. Դերբայ:

28	Գերբայների նշանակութիւնը	102
29	Անորոշ դերբայի զործածութիւնը	104
30	Անցեալ դերբայի զործածութիւնը	107

Է. Անիովիտիս մասունք-բանի:

31	Մակբայների կազմութիւնն ու զործածութիւնը	109
32	Նախադրութիւնների զործածութիւնը	112
33	Շաղկապների զործածութիւնը	115

34	Բացասական մասունքներ	116
35	Մասունքների զործածութիւնը	117
36	Մասունքների զործածութիւնը	118
37	Մասունքների զործածութիւնը	119
38	Մասունքների զործածութիւնը	120

1108

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0348143

